

För barnets bästa

EN ANTOLOGI OM IDROTT
UR ETT BARNRÄTTSPERSPEKTIV

För barnets bästa

En antologi om idrott ur ett barnrättsperspektiv

Centrum för idrottsforskning är statens sektorsorgan för idrottsforskning med uppgift att initiera, samordna, stödja och informera om forskning inom idrottens område samt att ansvara för uppföljning av statens stöd till idrotten.

För barnets bästa – en antologi om idrott ur ett barnrättsperspektiv ingår i 2010 års uppföljning av statens stöd till idrotten.

Beställningar:

SISU Idrottsböcker
www.idrottsbokhandeln.se
Telefon: 040-660 66 67
Fax: 040-660 66 70
E-post: info@idrottsbokhandeln.se

Kontaktuppgifter till förlaget:

SISU Idrottsböcker
Idrottens Hus
114 73 Stockholm
Besöksadress: Fiskartorpsvägen 15 A
Telefon: 08-699 60 00
Fax: 08-699 62 26
E-post: info@sisuidrottsbocker.se

© **Centrum för idrottsforskning 2011:2**

Redaktion och projektledning: Johan R Norberg & Johan Pihlblad

Formgivning: Catharina Grahn, ProduGrafia

Foton: Bildbyrå

Tryck: Holmbergs, Malmö 2011

ISBN: 978-91-979562-1-5

Författarna

Karin Redelius är docent i pedagogik vid Gymnastik- och idrottshögskolan i Stockholm och forskar kring den föreningsdrivna barn- och ungdomsidrotten. I bidraget *Idrottens barn – fria från kränkningar? En internationell utblick om idrott och FN:s barnkonvention* ger hon en översikt av internationell forskning på områden där barn riskerar att fara illa och riktar sedan uppmärksamheten mot svenska förhållanden.

Kajsa Gilenstam är medicine doktor i idrottsmedicin och lektor vid Umeå universitet. Hon disputerade år 2010 med avhandlingen *Gender and Physiology in Ice Hockey: a Multidimensional Study*. Genus, den skillnad mellan män och kvinnor som samhället skapar, är en central utgångspunkt i hennes forskning. I *Idrottens struktur – natur eller kultur?* analyserar hon idrotten ur ett genusperspektiv med ishockey som exempel.

Kim Wickman är filosofie doktor och lektor i pedagogik vid Umeå universitet och forskar kring idrott och funktionshinder ur ett genusperspektiv. I sitt bidrag till antologin *Flickor och pojkar med funktionsnedsättning - rättigheter och möjligheter till ett aktivt idrottsliv* diskuterar hon bland annat kring skillnaderna mellan handikappidrotten och den övriga idrotten.

Eva Jansson är professor i klinisk fysiologi och arbetar vid Institutionen för laboratoriemedicin vid Karolinska institutet. Hon har under många år forskat kring skelettmuskulaturens anpassning till träning, inaktivitet, sjukdom, kost och ålder. I hennes bidrag till antologin ställer hon sig frågan: *Är barns tillväxt och mognad en selektionsfaktor inom idrotten?*

Jonny Hjelm är professor i historia vid Institutionen för idé- och samhällsstudier vid Umeå universitet. Sedan 2008 har han arbetat med ett forskningsprojekt om den så kallade tävlingsidrotten. I antologibidraget *Fotboll på lek och allvar* behandlar han möjligheterna att ha en idrott utan mellanmänskliga, värderande jämförelser med ett visst mått av allvar, också när det gäller barn och ungdomar.

Ulrika Berg är medicine doktor, legitimerad läkare och specialiserar sig inom barn- och ungdomsmedicin vid Astrid Lindgrens barnsjukhus i Solna. Hon har länge intresserat sig för fysisk aktivitet som ett verktyg för att främja hälsa och behandla sjukdom. I *Barns behov av och rätt till fysisk aktivitet för en god hälsa* sammanfattar hon aktuella forskningsrön om hälsoeffekter av fysisk aktivitet och idrott hos unga.

Eva Nylander är professor i klinisk fysiologi vid Linköpings universitet och forskar på hjärtats funktion, såväl hos det normala hjärtat som vid hjärtmuskelsjukdomar och klaffel. I bidraget *Hjärtats anpassning till träning och risker hos barn och unga* beskriver hon vad som är känt om träningens påverkan på hjärtats struktur och funktion hos barn, och diskuterar kring potentiella risker ur hjärtsynpunkt.

Inger Eliasson är filosofie doktor och lektor i pedagogik vid Umeå universitet. Hon disputerade år 2009 med avhandlingen *I skilda idrottsvärldar: Barn, ledare och föräldrar i flick- och pojkfotboll*. I bidraget *Barns perspektiv på barnrättsperspektivet* ger hon barnen en röst i intervjuer med 12-åriga flickor och pojkar som spelar fotboll och ishockey.

Susanna Hedenborg är professor i idrottsvetenskap vid Malmö högskola. Hästsport är ett viktigt tema i hennes forskning, inte minst galoppsportens historia i Sverige under 1900-talet. I antologibidraget *Den som i leken går... Barnperspektiv på idrotten med fokus på arbete* använder hon debatten kring en rytarförening i södra Sverige för att analysera fenomenet barnarbete inom idrotten.

Gunnar Elvin är projektledare hos Barnombudsmannen och arbetar med kommunikationsprojekt och barns rättigheter inom idrotten. Barnombudsmannen är en statlig myndighet med uppdrag att företräda barns och ungas rättigheter och intressen utifrån barnkonventionen. I *Möjligheternas dokument* skriver Gunnar Elvin om konventionens möjligheter och vad ett barnrättsperspektiv innebär i praktiken.

Innehåll

Förord.....	7
Inledning.....	9
<i>Karin Redelius</i>	
Idrottens barn – fria från kränkningar? En internationell utblick om idrott och FN:s barnkonvention	11
<i>Kajsa Gilenstam</i>	
Idrottens struktur – natur eller kultur? Ett exempel från ishockey	29
<i>Kim Wickman</i>	
Flickor och pojkar med funktionsnedsättning Rättigheter och möjligheter till ett aktivt idrottsliv	41
<i>Eva Jansson</i>	
Är barns tillväxt och mognad en selektionsfaktor inom idrotten?	61
<i>Jonny Hjelm</i>	
Fotboll på lek och allvar.....	73
<i>Ulrika Berg</i>	
Barns behov av och rätt till fysisk aktivitet för en god hälsa.....	87
<i>Eva Nylander</i>	
Hjärtats anpassning till träning och risker hos barn och unga.....	99

Inger Eliasson

Barns perspektiv på barnrättsperspektivet..... 111

Susanna Hedenborg

Den som i leken går...

Barnperspektiv på idrotten med fokus på arbete 129

Gunnar Elvin

Möjligheternas dokument..... 145

Förord

”Barns bästa, det måste väl ändå vara att barn får bestämma ibland vad man ska göra.” Det anser 12-årige Oskar i idrottspedagogen och forskaren Inger Eliassons bidrag till den här antologin.

Att betrakta idrott ur ett barnrättsperspektiv innebär att sätta barnets bästa i första rummet och att utgå från Oskars och alla andra barns rättigheter och lika värde. Rättigheterna finns beskrivna i *FN:s konvention om barnets rättigheter* (barnkonventionen). Där fastslås att alla barn har rätt att utvecklas, uttrycka sina åsikter och att få dem beaktade i alla frågor som berör dem.

På senare tid har barns rättigheter blivit alltmer uppmärksammade inom idrotten. Barnrättsperspektivet är en viktig del i de idrottspolitiska målen och finns inskrivet i regeringens förordning om statsbidrag till idrottsverksamhet liksom i idrottsrörelsens idéprogram, *Idrotten vill*.

Centrum för idrottsforskning (CIF) ska följa upp effekterna av statens idrottspolitik. Under 2010 ingick att göra en fördjupad analys av i vilken utsträckning idrottens barn- och ungdomsverksamhet beaktar och främjar ett barnrättsperspektiv. Den här boken är en del av det arbetet. Men den är inte enbart skriven till politiska beslutsfattare. Boken vänder sig även till dig som är verksam inom idrottsrörelsen eller i skolan, eller som arbetar med barn- och ungdomsidrott i en kommun. Den vänder sig också till dig som studerar och som planerar att arbeta med barn- och ungdomsidrott i framtiden.

Textförfattarna representerar olika forskningsdiscipliner och tillhör högskolor och universitet från olika delar av Sverige. Ambitionen är att bidra till en fortsatt debatt om barnets bästa inom idrotten genom att lyfta fram aktuell forskning och nya perspektiv, men också att ge underlag åt politiska beslut som i förlängningen påverkar Oskar och varje enskilt barn.

Per Nilsson

Ordförande, Centrum för idrottsforskning

Inledning

Tio författare ger i den här boken varsitt perspektiv på barnrättsperspektivet inom idrotten. Antologin inleds med en översikt av det internationella forskningsläget om barns rättigheter. Barnkonventionen blir sedan utgångspunkt för ett antal analyser av barns lika värde i förhållande till tävlan och selektion, behov av fysisk aktivitet, hälsorisker, barns rätt att uttrycka sina åsikter och bli lyssnade på samt barns rätt till fritid.

Boken avslutas av Gunnar Elvin, projektledare hos Barnombudsmannen. Enligt Elvin erbjuder barnkonventionens artiklar inte entydiga och enkla lösningar för varje tänkbar situation inom barn- och ungdomsidrotten. Däremot understryker den att det är viktigt med ett reflekterande ledarskap med fokus på varje barns välbefinnande och långsiktiga utveckling snarare än kortsiktiga idrottsliga segrar genom exempelvis toppning och selektion.

Barnkonventionen säger inte att alla barn måste behandlas på samma sätt. Den ger inte heller stöd för att alla matcher måste sluta oavgjort. Idrottens innersta väsen är trots allt lusten att tävla, utvecklas och att spränga gränser. Barnkonventionen är därför ingen regelbok – den är ett förhållningssätt. Budskapet i konventionen, liksom i den här antologin, är att alla vuxna och ledare inom idrotten alltid måste tänka till och betrakta verksamheten utifrån det enskilda barnets perspektiv. Eller som Gunnar Elvin uttrycker: Det är först när konventionen omsätts i praktisk handling som den på allvar börjar förändra villkoren för barn och unga.

Karin Redelius

Idrottens barn – fria från kränkningar?

En internationell utblick om idrott och FN:s barnkonvention

Inledning

Sveriges regering har under 2000-talet satsat extra stora resurser för att så många barn som möjligt ska kunna delta i föreningsidrott, och för att fler ska vilja vara kvar längre upp i åldrarna. Skälet till denna idrottspolitiska satsning är att barns idrottsdeltagande anses föra med sig positiva ting som både gagnar det enskilda barnet och samhället i stort. Denna uppfattning delas av idrottsrörelsen som i det gemensamma idéprogrammet *Idrotten vill* sätter barnet i centrum och understryker att barnets behov, intresse och mognad ska vara normgivande för verksamheten. Betyder det att den idrott som bedrivs i landets tusentals föreningar alltid utformas med barnets bästa för ögonen?

I den statliga Idrottsstödsutredningens betänkande *Föreningsfostran och tävlingsfostran* konstateras att det råder ”en tydlig diskrepans mellan idrottsrörelsens vision om den goda barn- och ungdomsidrotten och forskarsamfundets bild av idrottens praktik”. Retoriken i idéprogrammet omsätts med andra ord inte alltid i praktisk handling. I *Idrotten vill* betonas till exempel att leken ska stå i förgrunden, men studier visar att det allvarsamma och seriösa inte sällan dominerar

över det lekfulla. De specifika krav som idrotten ställer, i fråga om till exempel träningsintensitet, verkar också ibland te sig viktigare att möta, än de behov som det enskilda barnet har. Att regeringen nyligen beslutat att all barn- och ungdomsidrott som erhåller statligt stöd måste bedrivas ur ett barnrättsperspektiv, är en signal om att barns rättigheter måste säkerställas bättre.

Idrottsrörelsen har inte varit sen att anta den utmaningen. Vid Riksidrottsförbundets stämma 2009 beslutades enhälligt att det ska föras in i *Idrotten vill* att svensk barn- och ungdomsidrott ska bedrivas ur ett barnrättsperspektiv och följa FN:s barnkonvention. Å ena sidan kan man tycka att det tog relativt lång tid innan barnkonventionen uppmärksammades av den svenska idrottsrörelsen. Å andra sidan har andemeningen i barnkonventionen, att barnets bästa alltid ska komma i främsta rummet, varit den rådande principen i de riktlinjer för barn- och ungdomsidrott som funnits sedan idéprogrammets tillkomst 1995.

Sverige är inte det enda land som riktat uppmärksamhet mot hur barns rättigheter tillgodoses i samband med idrottsutövande. Flera andra nationer har infört liknande rekommendationer. I vårt grannland Norge har man dock inte stannat vid att ge riktlinjer och rekommendationer. Där har beslut även fattats om dels *Idrottens barnrättigheter*, som utgörs av sju punkter med direkt bäring på de viktigaste artiklarna i barnkonventionen, dels *Bestämmelser om barnidrott*, som utgörs av åtta regler som måste efterföljas av de idrottsförbund och föreningar som organiserar idrott för barn. En regel är exempelvis att det inte är tillåtet att tävla annat än på lokal nivå före elva års ålder. I bestämmelserna framkommer också att reglerna är absoluta och att Norges Idrottsförbund inte medger några dispenser. Dessutom är det möjligt att tillämpa sanktioner mot föreningar som inte följer bestämmelserna, även om den möjligheten sällan utnyttjas. Istället är det främst föräldrar som använder bestämmelserna för att peka på vad som ska gälla, om de är missnöjda med hur en förening bedriver idrottsverksamhet för barn.

Även i England har uppmärksamhet riktats mot barnkonventionens innehåll och barns idrottsdeltagande. År 2001 beslutades att alla idrottsorganisationer som erhåller statligt stöd måste ha utarbetat en "Child Protection Action Plan", en handlingsplan för hur barn ska skyddas från att komma till fysisk eller psykisk skada vid idrottsutövande samt hur organisationen ska tillgodose barns rättigheter. Att det dröjde fram till 2000-talet innan riktlinjerna utfärdades i England berodde enligt forskare på att det fanns ett allmänt motstånd hos många mot att ens tänka tanken att barn kunde fara illa inom den egna idrottsorganisationen. Dessutom befarades att handlingsplanen kunde ge dålig publicitet och att föräldrar skulle

välja en annan fritidsaktivitet åt sina barn om det fanns misstankar om att de unga kunde fara illa av att utöva idrott. I en nyligen genomförd utvärdering har det dock visat sig att regleringen, när den väl infördes, haft stor betydelse. Föreningar har blivit bättre på att arbeta förebyggande och därigenom har färre barn utsatts för kränkningar. Den inställning som tidigare dominerade – att idrott för barn enbart är av godo och att inget ont kan hända barn som utövar idrott – har också antagit mer realistiska proportioner. Men föreställningen om idrottens positiva inverkan och fostrande betydelse som så länge varit den rådande i många kulturer anses samtidigt ha bidragit till att det tagit tid innan frågor som handlar om barns rättigheter i idrott har blivit uppmärksammade i någon större omfattning.

Vad är det då för negativt som kan hända? Utformas inte idrottsverksamheten med barnets bästa för ögonen? Följer inte idrottsorganisationer och idrottsledare barnkonventionens principer? Enligt de två kanadensiska forskarna Peter Donnelly och Leanne Petherick som gjort omfattande studier om barns rättigheter i idrott, är så inte alltid fallet. Istället hävdar de att barns rättigheter kränks i de flesta länder som organiserar idrott för barn. De anser att överträdelser sker, tillfälligtvis eller rutinmässigt och både direkt och indirekt, av närmare hälften av de cirka 40 artiklarna i konventionen. Men vilka rättigheter är det då som inte tillgodoses och vad är det för problem som kan drabba idrottens barn?

I detta kapitel är syftet att försöka besvara ovanstående frågor genom att diskutera några områden som det internationella forskarsamfundet uppmärksammat som problematiska när det gäller barns rättigheter vid idrottsutövande. Genom att belysa vilka barnrättsfrågor som diskuteras internationellt, är syftet även att rikta uppmärksamheten mot den svenska barn- och ungdomsidrotten och att i någon mån problematisera frågorna ur ett svenskt perspektiv. De teman som tas upp i kapitlet ska ses som exempel på företeelser inom den organiserade idrotten där barnrättsperspektivet har studerats eller diskuterats. Fokus är riktat mot idrotts-specifika situationer där barns rättigheter riskerar att överträdas. Att synliggöra överträdelserna eller kränkningarna är alltså det centrala. Läsaren bör därför hålla i minnet att den negativa bild som delvis målas upp måste sättas i relation till att föreningsidrott allmänt sett utgör en positiv uppväxtmiljö för barn.

Den litteratur som ligger till grund för kapitlet består av vetenskapliga artiklar och böcker (se referenslistan) som framför allt skrivits av västeuropeiska eller nordamerikanska forskare, men som likväl kan beröra barns rättigheter i övriga delar av världen. Den forskning som genomförts på området är växande men ännu inte särskilt omfattande, och alla artiklar bygger inte på empiriska studier utan är även

av ett resonerande slag. De områden som uppmärksammats har också blivit be-lysta i olika hög grad. En del företeelser som onekligen har med idrott och barns rättigheter att göra, har ännu inte varit föremål för något vetenskapligt intresse varför de heller inte blir berörda här. De sökord som använts för att hitta relevant litteratur är främst "youth sport" eller "sport" i kombination med till exempel "human rights", "child rights", "child protection", "child abuse" eller "child labour". Enligt barnkonventionen är alla människor upp till 18 år barn, och det är också den definitionen som företrädesvis används i den här texten, även om Riksidrottsförbundet skiljer mellan barnidrott (idrott till och med tolv år) och ungdomsidrott (idrott mellan 13 och 20 års ålder). Men, bortsett från den givna ålderskategoriseringen, vad utmärker egentligen ett barn?

Vad är ett barn?

Under hela 1900-talet har frågor som rör barns beskydd och rättigheter ökat i omfattning. I Sverige såväl som i andra länder har det tillkommit flera lagar med syfte att försvara och beskydda barn, exempelvis lagen mot barnarbete samt förbudet mot aga. Flera forskare anser att idrotten inte riktigt har hunnit med i denna process, vilket de antar beror på både tävlingsmässiga och ekonomiska faktorer liksom på den allmänna konservatism som karakteriserar idrottskulturen. Ett antal länders idrottsorganisationer och förbund har numera bestämmelser, rekommendationer eller policydokument för att säkra barns rättigheter i idrott, men det finns också länder som inte alls uppmärksammat barnkonventionens artiklar. Att så är fallet kan ha fler orsaker. Ett skäl kan vara att vikten av att tillgodose barns rättigheter inte har samma prioritet i alla länder, vilket i sin tur kan relateras till att synen på barn och barns behov skiljer sig åt mellan olika kulturer. Även om alla utom två av världens länder (USA och Somalia) har ratificerat barnkonventionen finns det inte en universell och enhetlig syn på vad som konstituerar ett barn. Detta märks inte minst när det gäller juridiska frågor. En jämförelse av åldersgränser uppvisar exempelvis stora skillnader mellan länder för vid vilken ålder det är lagligt att ingå giftermål, bruka eller inhandla alkohol, ha sexuellt umgänge, ta körkort eller delta i allmänna val. Gränsen mellan barndom och vuxenliv är således flytande och beroende av vilken syn på barn och barndom som dominerar. Inte heller inom idrotten finns en enhetlig uppfattning om när barn blir vuxna, vilket tydliggörs av att åldersgränsen för att räknas som junior eller senior kan skifta mellan olika idrotter. Vad som utmärker ett barn och vilka behov och skyldigheter barnet har kan med andra ord variera, inte bara mellan kulturer utan också mellan olika sociala sammanhang.

Barnkonventionens principer

Skiljer sig då barns rättigheter från vuxnas rättigheter – räcker det inte att tillförsäkra alla människor deras mänskliga rättigheter? FN:s barnkonvention är en konsekvens av att människor under 18 år anses vara extra utsatta och därmed i behov av särskild behandling. Essensen i barnkonventionen anses ofta vara de tre ”P” som på engelska står för: ”Provision – Protection – Participation”, det vill säga att barn har rätt till:

- Resurser (till exempel hälsa och utbildning).
- Skydd (till exempel mot diskriminering, övergrepp och kränkningar).
- Delaktighet (och att få göra sina röster hörda i alla frågor som rör dem).

Konventionens utgångspunkt är alltså inte att barn enbart är passiva och sårbara objekt i behov av beskydd, utan att de tvärtom i högsta grad är aktiva subjekt som kan och vill utöva sina rättigheter. De principer som anses vara de viktigaste, de så kallade huvudprinciperna, fångas i fyra av konventionens 41 sakartiklar: Artikel 2 slår fast att alla barn har samma rättigheter och lika värde och att ingen får diskrimineras. Artikel 3 anger att det är barnets bästa som ska komma i främsta rummet vid alla åtgärder som rör barnet, (vad som är barnets bästa måste dock avgöras i varje enskilt fall). Artikel 6 säger att varje barn har rätt att överleva, leva och utvecklas (såväl fysiskt som andligt, moraliskt, psykiskt och socialt). Och artikel 12 rör barnets rätt att uttrycka sina åsikter och att få dem beaktade i alla frågor som berör honom eller henne, med hänsyn tagen till barnets ålder och mognad.

Så även om – eller kanske på grund av – att synen på barn och vad som utmärker ett barn varierar, är barnkonvention tänkt att ge en universell definition av vilka rättigheter som borde råda för alla barn i hela världen. De fyra huvudprinciperna ska alltid vara vägledande när de andra artiklarna tolkas. Definitionen av rättigheterna ska gälla i alla samhällen, oavsett kultur, religion eller andra särdrag, och den handlar om det enskilda barnets rättigheter.

I Barnkonventionen nämns ingenting explicit om idrott. Ändå anser forskare att nästan samtliga 41 sakartiklar har bäring på barns medverkan i idrott. Vilka rättigheter är det då som riskerar att inte bli tillgodosedda inom den organiserade barnidrotten?

Barns rättigheter i idrott

När barns rättigheter i idrott nu ska belysas handlar det inte om några andra rättigheter än de som konventionen uttrycker, men de kan sättas in i ett idrottsligt sammanhang för att bli mer konkreta. Så här beskriver exempelvis en forskare barns idrottsliga rättigheter. Det kan handla om:

The *right* not to be harmed; The *right* to participate at an appropriate level; The *right* to be heard, and for the child who is capable of forming his or her own view, the *right* to express those views; The *right* to knowledge (ie, the *right* to know what they are getting into); The *right* to have an equal opportunity to strive for success; The *right* to properly qualified coaches and leadership; The *right* to be treated with dignity and respect.

Forskare anser att ett antal fundamentala frågor som rör barns involvering i idrott sällan eller aldrig ställs, trots att de borde ställas.: Finns det några risker förknippade med att barn utövar tävlingsidrott? Är det någon skillnad mellan det arbete som högintensiv elitinriktad träning innebär och den form av barnarbete som är reglerad i lag? Är det försvarbart att låta sexåringar träna flera timmar per dag? Ska en tonåring som är 1,30 centimeter lång och väger 30 kilo bedriva intensiv gymnastikträning? Är sexuellt utnyttjande av barn vanligare inom idrotten än inom andra verksamheter? Och hur är det med ätstörningar, är de mer frekvent förekommande bland barn som idrottar? Är det rimligt att unga talangfulla fotbollsspelare jagas av agenter eller fotbollsklubbar och lockas att skriva kontrakt som de inte till fullo förstår vidden av? Och har elitsatsande barn någon egen tid för vila, lek och rekreation utanför idrotten och skolan? Har de någon barndom? Forskare tillägger att frågor som dessa inte bara måste ställas – de måste också besvaras ur ett barnrättsperspektiv eftersom ett sådant perspektiv kan vara till hjälp och stöd för idrottsledare med ansvar för unga idrottare.

De områden som vetenskapssamhället har riktat uppmärksamhet mot och som nu ska belysas handlar om tidig elitsatsning bland barn, barn som idrottsliga handelsvaror, barnarbete samt sexuellt utnyttjande av barn inom idrotten.

Tidig elitidrottssatsning för barn

Sedan 1970-talet har elitidrotten successivt professionaliserats och kommersialiserats så att den i dag är en del av en multinationell marknad. Professionalise-

ringen har otvivelaktigt inneburit att idrottare fått möjligheter till bättre tränings- och tävlingsförberedelser, men också att elitsatsningen har krupit längre ner i åldrarna. Under 1970-talet började det bli vanligare att utsätta också unga utövare för mer systematisk och intensiv träning i till exempel gymnastik, konståkning, simning, tennis och ishockey. I gymnastik sjönk medelåldern för de tre bästa europeiska gymnasterna bland kvinnor från 25 år 1965 till 18 år 1972. När Nadia Comaneci från Rumänien vann olympiskt guld i Montreal 1976 var hon bara 14 år. Hon kom därmed att symbolisera det som i den internationella litteraturen benäms ”baby-trained sports champion”.

Den situation som nu råder i många länder karakteriseras av tidig talangidentifiering, selektering och specialisering. Det senare innebär att barn tidigare och tidigare riktar in sig på en specifik idrott och utövar intensiv träning i unga år. Tidig selektering innebär att vissa barn väljs ut av föreningen och blir föremål för en särskild satsning. Situationen röner kritik och har ifrågasatts i flera decennier, så även i Sverige. Debatten handlar dock främst om huruvida det är positivt eller negativt och nödvändigt eller onödigt, att barn tränar hårt redan vid låg ålder för att nå framtida elitprestationer. Kritikerna anser att barn riskerar att tröttna om de börjar för tidigt, liksom att idrotten kan gå miste om värdefulla talanger om selekteringen görs vid alltför unga år. Vad som uppfattas som talang, förväxlas nämligen inte sällan med tidig fysisk mognad. Att problematisera en tidig elitidrottssatsning ur ett barnrättsperspektiv, det vill säga att diskutera satsningen med barns rättigheter för ögonen, är mer sällsynt men det är en sådan diskussion som är fokus i detta avsnitt.

Först är det emellertid på sin plats är klargöra vad som avses med elitsatsning. Eftersom det inte finns någon enhetlig definition av elitidrott och följaktligen inte heller av vad tidig elitsatsning innebär, är detta dock lättare sagt än gjort. Att klagöra begreppen försvåras också av att skilda idrotter ställer olika krav, vilket gör att det som framstår som en lämplig ålder för elitsatsning i en idrott är olämplig i en annan. Ett riktmärke som anges i litteraturen är att en elitsatsning sker då barnet genomför organiserad intensiv träning (alltså inte lekbetonad träning med kamrater eller andra utanför idrottsverksamheten) minst en till två timmar om dagen i minst fem dagar i veckan. Ett annat kännetecken för en elitsatsning är att det idrottsliga resultatet står i den absoluta förgrunden (kanske inte alltid på kort men på lång sikt).

Är det inte en risk att olika rättigheter står mot varandra när en tidig elitsatsning bland barn diskuteras? Den frågan måste också beröras. Hård elitidrott i unga år

har förvisso visat sig kunna leda till att barns rättigheter överträds, till exempel rätten till bästa möjliga hälsa (artikel 24) samt rätten till vila, fritid, och rekreation (artikel 31). Men vad ska man säga om den princip som uttrycks i artikel 6: ”Barn har rätt till liv, överlevnad och *utveckling*”? Om ett barn har en unik talang, borde han eller hon inte ges möjlighet att ta tillvara och utveckla denna talang? Föräldrar och tränare är ofta oroliga för att ett ”normalt” liv skulle förhindra ett barn från att till fullo utveckla sin talang. Barnet riskerar att missa chansen att vara med i ett olympiskt spel eller bli professionell idrottare om idrottssatsningen inte är tillräckligt intensiv. Forskare anser att det är en svår balansgång mellan att satsa helhjärtat och att ha en ”normal” barndom, och att den balansgången sällan lyckas. Studier visar att en överbetoning av ett barns talang kan leda till problem som överträning, utbrändhet och stressfrakturer, eftersom de talangutvecklingsmodeller som tillämpas sällan utgår från barnets bästa, utan tar avstamp i vad en framtida idrottsframgång anses kräva. Den kanadensiske forskaren Peter Donnelly är särskilt kritisk till den modell som tillämpas i hans hemland. Hans slutsats är att de som når landslagsnivå gör det trots – och inte tack vare – den talangutvecklingsmodell som tillämpas. Han anser också att vi måste sluta att offra våra barn på det idrottsliga altare som bärs upp av kommersiella idrottskrafter. Sammantaget menar således forskare att elitsatsningar snarare tenderar att kränka barns rättigheter än att tillgodose deras behov av utveckling.

Elitidrott handlar om att träna hårt, vara fokuserad och dedikerad, göra uppoffringar och att vara utsatt för höga förväntningar och stor press – och unga elitsatsande idrottsutövare utgör inga undantag. De negativa aspekter som kan uppstå då barn deltar i alltför intensiv och elitinriktad idrottsverksamhet är därför av flera slag, och kan summeras på följande sätt:

- Barnen tillåts sällan att vara barn och att utvecklas i sin egen takt.
- Barnen kan gå miste om viktiga sociala kontakter och att göra erfarenheter som andra barn i regel gör.
- Barnen riskerar att offra ett normalt familjeliv.
- Barnen är utsatta för stor psykologisk och fysiologisk påfrestning och stress.
- Barnen riskerar att missa adekvat utbildning.
- Barnen kan bli så involverade i idrott att de känner sig främmande i andra samhällssituationer och får svårt att klara ett liv utanför idrotten när elitkarriären är över.

Flera forskare påtalar att en satsning vid låg ålder är särskilt problematisk. Barnet har kanske tillfrågats om och ställt sig positiv till att träna på daglig basis. Han eller hon har dock sällan förmåga eller tillräcklig mognad för att kunna inse vidden av vad ett sådant beslut innebär, med följderna att barnet inte kan ge den form av informerat samtycke som det ofta är frågan om. En av huvudprinciperna (artikel 12), som handlar om barnets rätt att uttrycka egna åsikter och att göra sin röst hörd, riskerar således att överträdas om satsningen påbörjas alltför tidigt. Forskare ifrågasätter därför om det är förenligt med barns rättigheter att, såsom det beskrivs i litteraturen, sexåringar utövar intensiv och hård gymnastikträning och att de regelbundet deltar i tävlingar, tioåringar spelar upp till 90 ishockeymatcher på en säsong eller att tolvåringa konståkningsflickor genomför fem träningspass per dag.

Exemplet från konståkning är hämtat från en amerikansk studie där två forskare deltog som observatörer under en längre tränings- och tävlingsperiod och intervjuade såväl barn och föräldrar som tränare. De två flickorna de följde var tio respektive tolv år. Båda hade fått plats på vad som anses vara den bästa träningsanläggningen för konståkning i USA och de hade även tillgång till de mest kvalificerade tränarna. Men satsningen var inte gratis. En av familjerna hade flyttat från sin hemstad för att flickan skulle kunna få optimala träningsmöjligheter, vilket också innebar att syskonen tvingats flytta. Familjen hade dessutom tagit banklån för att ha råd med tränare, istider, skridskor, träningsdräkter och resor till tävlingar. Mamman följde med flickan vid varje träningspass, och stod i ishallen och väntade till dess att passet var över. Flickan hade åkt konståkning sedan treårsåldern och visste inget annat liv. Hon höll kontakten med sina gamla klasskamrater i sin hemstad via Internet, men hade inte mycket tid att utveckla nya kamratrelationer. De andra flickorna i träningsgruppen såg hon i första hand som konkurrenter och i andra hand som vänner. Forskarna ställer sig frågande till hur en ung människa ska kunna hantera de krav och förväntningar som omgivningen ställer, inte minst mot bakgrund av de uppoffringar som den övriga familjen har gjort för hennes skull. I vilken mån är valet att fortsätta hennes eget? Och i vilken mån sker satsningen i barnets intresse och inte i tränarnas eller föräldrarnas intressen? De två forskarna är också kritiska till den rådande tendensen att enbart det faktum att ett barn visar sig talangfull verkar kunna rättfärdiga de mest extrema former av satsningar och uppoffringar för att nå ett idrottsligt mål. Förvisso finns det barn som börjat elitsatsa vid tidig ålder som så småningom slår igenom, når toppen och blir välbetalda stjärnor, men chansen att nå ända fram är försvinnande liten. Forskare manar därför till eftertanke och besinning när det gäller hård elitsatsning vid tidig ålder.

Barn som idrottsliga råvaror och trafficking

I den vetenskapliga litteraturen är uppmärksamhet även riktad mot den ökade förekomsten av handel med barn (trafficking) i idrottsligt syfte. Framför allt två former röner internationell publicitet. Den ena handlar om att barn, eller mer specifikt små pojkar, kidnappas eller säljs för låga belopp i företrädesvis Bangladesh eller Pakistan för att tränas upp till kameljockeys i Förenade Arabemiraten. I västerländska öron kan det kanske låta som en exklusiv och marginell företeelse med lopp mellan kameler som rids av barn, men det är en populär och ofta förekommande aktivitet på den arabiska halvön. Kamellopp lockar också till ett omfattande spelande i många arabiska länder. De pojkar som tränas som jockeys hämtas ofta från fattiga länder. Föräldrarna får en begränsad summa pengar och pojkarna förs därefter till ett land de inte känner till och vars språk de inte talar. För att vara så lätta som möjligt sätts de på svältkost och många utnyttjas även i andra syften. Denna barnhandel har väckt stora protester och även resulterat i regeländringar och hårdare lagstiftning. Redan 1993 bestämdes exempelvis att tävlande jockeys måste vara över 14 år och väga mer än 45 kilo. Flera studier visar dock att de nya reglerna inte har följts och att unga pojkar även efter de nya bestämmelsernas införande säljs, kidnappas och utnyttjas. Först 2005, när straffsatserna skärptes med böter eller fängelse, mattades handeln med barn av, även om uppgifter gör gällande att verksamheten inte helt har upphört.

Den andra formen av barnhandel eller trafficking som förekommer, och som uppmärksammats av både internationella organisationer och av forskarsamhället, är att unga fotbollsspelare (främst pojkar) hämtas från länder i Afrika, Sydamerika och till viss del från Östeuropa för att spela i professionella fotbollsklubbar i Europa. Handeln karakteriseras av att utländska proffsagenter tecknar avtal med föräldrar till unga talangfulla spelare. Spelarna avbryter därefter sin skolgång och förs till laget i fråga. Om den unge spelaren så småningom lyckas väntar rikedom och ära, men det är få av de tusentals pojkar som hämtas som senare tar en plats i A-laget. Istället väntar ofta problem. I Belgien, som utmålas som ett av de ledande länderna när det gäller import av unga spelare från Afrika, har det uppmärksammats att de pojkar som inte lyckas teckna ett kontrakt med en proffsklubb ofta inte har rätt att vistas legalt i landet. Eftersom de inte har pengar för att återvända till sitt hemland hamnar en del istället på gatan där kriminalitet eller prostitution är det enda sättet att överleva. Kritiker i både Belgien och Frankrike har kallat denna handel av unga pojkar för den nya slavhandeln. Trots olika åtgärder, exempelvis införandet av åldersgränser för köp av spelare, fortgår handeln alltjämt.

Att barn behandlas som en handelsvara innebär dock inte bara trafficking. I över 20 års tid har forskare i främst Kanada och Tyskland uppmärksammat att barns deltagande i elitidrott kan betraktas som barnarbete. Forskare visar i sina analyser att barn blir utsatta för förhållanden som aldrig skulle tolereras om det rörde sig om utbildning eller arbetsliv. Här följer en beskrivning av ännu en negativ aspekt som rör barns utövande av elitidrott.

Inte bara idrottens ökade kommersiella potential utan också det faktum att idrott används i politiska syften anses leda till en tidig elitsatsning för barn. Tidigare bidrog det kalla kriget till en tävling mellan öst och väst om vilket block som skulle ta flest medaljer i de stora mästerskapen, och flera forskare pekar på att det blev barnen som offrades i den jakten. Inte minst gällde detta i forna Sovjetunionen och i de länder som tillhörde det gamla östblocket där tusentals barn som ansågs talangfulla tidigt skiljdes från sina föräldrar och skickades till speciella idrottskolor, där de utsattes för hård träning. Senare uppdagades också att många unga blev utsatta för systematisk doping. I dag framstår Kina som den stat som kanske tydligast använder elitidrott i politiskt syfte. Forskaren Fan Hong anser att det inte är någon hemlighet att det kinesiska idrottsundret bygger på ett system som omvandlar små barn till idrottsstjärnor, men han ifrågasätter om medaljerna är värda sitt pris. Över 400 000 kinesiska barn går i speciella idrottsskolor. Diskussionen i den vetenskapliga litteraturen om barnarbete inom idrotten handlar bland annat om hur dessa skolor fungerar.

Målet med det kinesiska idrottssystemet är att på ett systematiskt och effektivt sätt producera idrottsutövare som kan ta medalj i de stora mästerskapen. Från fem till sex årsålder selekteras barn till idrottsskolor och där väntar hård träning. En vanlig dag på en kinesisk idrottsskola börjar med tidig väckning, följt av uppvärmning, löpning och lättare träning i knappt två timmar. Efter frukost fortsätter träningen i fyra timmar fram till tolv. Därefter är det lunch och vanligt skolarbete fram till middagen. På kvällen väntar ännu ett träningspass på två timmar. Yngre barn tränar i regel sex till åtta timmar om dagen, och för de äldre kan träningsmängden uppgå till tio timmar per dag.

Så kan en dag se ut för de tusentals barn i Kina som går på idrottsskolor, oavsett om träningen inriktas mot volleyboll, fotboll, bordtennis, simning, badminton, gymnastik eller någon annan idrott. Systemet förutsätter att barnen lägger all sin energi och all sin tid på att träna och prestera. De arbetar långa dagar och tränar under stor psykisk, fysisk och social stress. Dessa barn tillåts inte vara barn. De är utestängda från ett normalt familjeliv, viktiga erfarenheter och sociala relationer.

De har förlorat sina rättigheter att leka. Och, påpekar Fan Hong, de är för unga för att kunna hävda sina rättigheter eller försvara sig när de utnyttjas sexuellt. Därmed är vi inne på nästa område som forskningen har uppmärksammat: sexuellt utnyttjande och sexuella övergrepp mot barn som utövar idrott.

Sexuellt utnyttjande av barn inom idrott

Sexuella övergrepp på barn är inte någon ny företeelse, men det är förhållandevis nytt att beröra företeelsen i relation till idrott. Vissa forskare menar att det beror på att ämnet är tabubelagt och svårt att resa i många sammanhang och idrotten utgör inte något undantag. Tvärtom har idrott länge betraktats som en fredad zon, vilket har att göra med den tidigare nämnda inställningen: idrott anses vara en i grunden god och nyttig aktivitet, en slags moralisk oas, där inget ont kan hända barn. Den autonomi och frivillighet som idrottsorganisationer traditionellt innehar innebär också att idrotten inte lyder under samma lagar och heller inte blir utsatt för samma externa granskning som myndigheter och andra samhällsinstitutioner. Exempelvis har svenska förskolor som ska anställa personal rätt att begära ut ett begränsat registerutdrag från polisen för att säkerställa att den blivande anställde inte dömts för sexualbrott, något en idrottsförening inte har rätt att göra. Noteras ska dock att i Norge har idrottsföreningarna den möjligheten.

Löper då barn som utövar idrott större risk än andra att drabbas av sexuella övergrepp? Övergrepp förekommer dessvärre, i vårt land liksom i andra länder, och forskare har skäl att tro att mörkertalet är stort. Om det skulle innebära större risk för barn att delta i idrott än i andra organiserade verksamheter finns det dock inte tillräckligt med underlag för att uttala sig om. Hittills har bara en studie genomförts där man jämfört förekomsten av sexuella övergrepp och trakasserier utanför och inom idrottskontexten. Studien gjordes i Norge och resultaten är oroväckande: dubbelt så många idrottsutövare som icke-utövare hade upplevt sexuella trakasserier från en vuxen person som de stod i beroendeställning till. I en dansk pilotstudie rapporterade en fjärdedel av de tillfrågade idrottarna som var under 18 år att de själva eller någon de kände hade blivit utsatt för sexuella kränkningar, trakasserier eller övergrepp av en tränare eller ledare.

I forskares analyser framgår att idrottsmiljön är en tacksam miljö för personer med onda avsikter. Barn är lättåtkomliga och relationen mellan tränare, barn och föräldrar baseras oftast på förtroende. De unga ser upp till sina tränare och hamnar lätt i beroendeställning. Tränaren har makt och förmåga att kontrollera barnets liv, om inte helt så till stor del. Forskaren Celia Brackenridge, som fördju-

pat sig i denna problematik, skriver om en ung idrottsflicka som blivit utsatt för övergrepp av sin tränare under lång tid. Flickans känsla var att tränaren hade all makt i hennes liv och under flera års tid agerade tränaren som om han ägde henne. I självbiografier av kända idrottsutövare, till exempel den australiensiska friidrottaren Cathy Freeman och Olga Korbut, gymnast i dåvarande Sovjetunionen, framkommer liknande beskrivningar av att ha blivit sexuellt utnyttjade av tränare.

I många fall är det manliga tränare som utnyttjar unga kvinnliga adepter, vilket också är i linje med rådande föreställningar om att det handlar om manliga förövare och kvinnliga offer. Unga pojkar är dock precis lika sårbara som unga flickor, och forskare menar att den stereotypa föreställningen om att det främst är flickor som är i riskzonen har bidragit till att övergrepp mot pojkar (utförda av både män och kvinnor) är än mer tabubelagda och även grovt underrapporterade. När Sheldon Kennedy, en välkänd kanadensisk ishockeyspelare som spelat professionellt i NHL under många år, offentligt berättade om vad han blivit utsatt för av en tränare under sina år som junior, väckte det stor uppståndelse. Han utgör ytterligare ett exempel på en idrottare som efter karriären berättat om övergrepp. Kennedy fungerar numera som talesperson för unga idrottare som blivit utsatta. För drygt tio år sedan åkte han inlines över hela Kanada för att dra in pengar till en fond för unga offer samt för att öka medvetenheten om problematiken med sexuella övergrepp inom idrott.

Många experter anser att en del av problemet ligger i den maktobalans som finns mellan tränaren och den aktive, och att den unga utövaren måste stärkas för att få mandat att våga göra sin röst hörd och stå upp för sina rättigheter. Ett sådant mandat är också en central del i bankonventionen där barns rättigheter att uttrycka sin vilja och sin mening betonas. Att ge större makt åt unga utövare skulle dock kräva, anser den engelska forskaren Brackenridge, att hela idrottssystemet genomgår en radikal förändring, då en sådan maktordning går stick i stäv med den nu rådande.

Celia Brackenridge konstaterar också att intresset för barnrättsfrågor ökat under senare år samtidigt som intresset för kvinnors rättigheter inom idrott minskat. Om sexuella övergrepp bara betraktas som problematiska när de rör barn men inte när de rör kvinnor, anser hon att det råder en skenhelig uppfattning om vilka rättigheter som ska förknippas med idrott. Att använda ordet barn istället för idrottare kan därför göra att diskussionen om att säkerställa mänskliga rättigheter – som rör alla människor – vid idrottsutövande riskerar att inte tas på allvar. Hennes poäng är att ett hierarkiskt rättighetsperspektiv i slutändan inte gynnar någon.

Hur ska barns rättigheter säkerställas?

Vilka mått och steg kan då nationer och idrottsorganisationer ta för att säkerställa barns rättigheter vid idrottsutövande? Flera forskare pekar på vikten av att införa åldersgränser för att förhindra att barn kommer till skada. Så har också skett till en del. Redan på 1980-talet började röster höras som ifrågasatte om det verkligen var hälsosamt för unga barn att träna hårt. Kritiken växte, bland annat efter OS i Barcelona 1992 då det uppdagades att många av de unga amerikanska gymnasterna led av åtstörningar och depressioner liksom av stressfrakturer och andra skador. Så småningom höjdes åldersgränsen vid internationella tävlingar i gymnastik till 16 år. Andra idrotter, som konståkning och tennis (där flera fall av utbrändhet bland unga tennisflickor uppmärksammats), följde efter. Studier gör dock gällande att höjningen inte haft någon reell effekt, åtminstone inte i bedömningsporter. Då inga ändringar har gjorts i bedömningskriterierna och inga rekommendationer har införts rörande barnens hälsa, näringsintag, bentäthet eller vikt, så kan den höjda gränsen istället ha förvärrat problemet. Att försöka behålla en lätt kropp så länge som möjligt trots den höjda åldersgränsen är fortfarande eftersträvänsvärt i många idrotter. Ändå anser forskare att tydliga åldersgränser är ett viktigt instrument för att förhindra att barn blir utsatta för alltför hård och intensiv träning. Den norska bestämmelsen, som nämndes inledningsvis, om att barn inte får tävla utanför regionen eller utanför landets gränser innan en viss ålder, är också ett försök till att dämpa kraven i unga år. I övrigt är forskare ense om att det vetenskapliga intresset runt barns rättigheter i samband med idrottsutövande ännu bara är i sin linda, och att fler studier behövs om vi ska kunna säkerställa att idrott verkligen är den goda uppfostringsmiljö som så ofta görs gällande.

Föreningsidrott i barnets intresse?

Hur stort är då problemet? Förekommer det att barns rättigheter kränks i någon större omfattning? Är det ändå inte fråga om relativt extrema fall? Och är det överhuvudtaget ett bekymmer i Sverige? De frågorna är svåra att besvara men siffror som nämns i litteraturen är att uppskattningsvis 70 procent av de barn som utövar föreningsidrott mår bra och påverkas positivt av sitt utövande. 20 procent befinner sig i riskzonen för att utsättas för övergrepp, kränkningar eller på andra sätt fråntas sina rättigheter medan resterande tio procent är offer för någon form av kränkning eller övergrepp. Hur relevanta de siffrorna är och om de ger en rättvisande bild av situationen i Sverige är svårt att ha en uppfattning om, men frågan om elitsatsande barns väl och ve förtjänar ända att tas på största allvar. Om det så

bara är ett enda barn som kommer till skada är det ett för mycket, och även i vårt land visar studier att det finns barn som känner sig pressade att prestera av såväl föräldrar som tränare. Och även om de inte kan räknas i tusental så förekommer det att unga idrottare väljer bort eller avbryter gymnasiestudier för att satsa på en idrottskarriär. Många börjar tidigt och ägnar all sin kraft åt en enda idrott, vilket ibland innebär att dörren stängs för att prova andra idrotter. Tiden finns inte, och så småningom heller inte förmågan. Vilken ishockey- eller konståkningsförening tar emot en tolvåring som vill vara med men som inte kan åka skridskor? Viken tennisförening har plats för en ung tonåring som tycker tennis verkar kul, men inte vet hur man slår för att träffa bollen? Och även i Sverige kan träningen och matchningen av unga utövare vara väl så intensiv. Självt har jag vid studier av den svenska barnidrottens utformning kommit i kontakt med tolvåriga flickor som spelar upp till 100 basketmatcher på en säsong, och med en pojke vars högsta önskan på julklappslistan var – att få sluta spela ishockey!

Idrottens barn är inte fria från kränkningar. Mot den bakgrunden är det ett steg i rätt riktning att regeringen beslutat om att all barn- och ungdomsidrott som erhåller statligt stöd måste bedrivas ur ett barnrättsperspektiv. I idrottsrörelsens policydokument sätts också barn och deras rättigheter i centrum. Även i den praktiska föreningsverksamheten intar barn en central roll, men inte alltid för att de har ett värde här och nu. Den syn som istället tycks dominera inom idrotten i dag är att barn främst har ett värde som de individer de kan komma att bli. Barn ses med andra ord som råmaterial som med rätt förädling kan utvecklas till framtida elitidrottare. Deras idrottsträning har med en sådan utgångspunkt inget egenvärde, utan är en investering för framtiden – värdet ligger i de idrottsprestationer de kan komma att utföra eller de pengar de kan komma att generera. Andemeningen i barnkonventionen är dock en annan. Barndomen är inte enbart en förberedelsefas för det som komma skall och, oavsett utvecklingspotential och eventuella talang, är varje barn värdefullt här och nu.

Referenser

- Augustsson, Christian *Unga idrottares upplevelser av föräldrapress*. Karlstad: Karlstad universitet, 2007.
- Austin, Michael W. "Do children have a right to play?" *Journal of the Philosophy of Sport*, Vol. 34(2), 2007, sid. 135–146.
- Brackenridge, Celia; Pawlaczek, Zofia; Bringer, Joy; Cockburn, Claudi; Nutt, Gareth; Pitchford, Andy & Russell, Kate. "Measuring the impact of child protection through Activation States" *Sport, Education and Society*, Vol. 10 (2), 2005, sid. 239–256.
- Brackenridge, Celia, "Women and children first? Child Abuse and Child Protection in Sport". *Sport in Society*, Vol. 7 (3), 2004, sid. 322–337.
- Carlsson, Bo & Fransson, Kristin, "Barn och idrott i ljuset av FN:s barnkonvention". *Svensk idrottsforskning*, 3, 2005, sid. 72–74.
- David, Paulo, *Human Rights in Youth Sport: a critical review of children's rights in competitive sports*. Routledge: London and New York, 2005.
- Donnelly, Peter, "Child labour, Sport labour: Applying child labour laws to sport". *International Review for Sociology of Sport*, Vol. (32), 1997, sid. 389–406.
- Donnelly, Peter & Petherick, Leanne. "Workers' Playtime? Child Labour at the Extremes of the Sporting Spectrum". *Sport in society*, Vol. 7 (3), 2004, sid. 301–321.
- Donnelly, Peter, "Sport and human rights", *Sport in Society*, Vol. 11 (4), 2008, sid. 381–394.
- De Knop et al. (Eds.), *World Wide Trends in Youth Sport*, Champaign, IL: Human Kinetics Publishers, Inc, 1996.
- Engström, Lars-Magnus, Norberg, Johan R. & Joakim Åkesson, *Idrotten vill. En utvärdering av barn- och ungdomsidrotten*, Riksidrottsförbundet: FoU-rapport 2007:1.
- Fransson, Kristin & Carlsson, Bo "Youth Sports, Official Sports Policy, and Children's Rights in Society", publicerad på idottsforum.org (2005-11-30).
- Grenfell, C.C & Rinehart, R.E. "Skating on thin ice. Human rights in youth figure skating", *International review for the sociology of sports*, Vol. 38 (1), 2003, sid. 79–97.
- Gretchen, Kerr A. Stirling, Ashley E. *Child Protection in Sport: Implications of an Athlete-Centered Philosophy*, Quest, Vol. 60, 2008, sid. 307–323.
- Hartill, Mike, "Sport and the sexually abused male child" *Sport, Education and Society*, Vol. 10 (3), 2005, sid. 287–304.
- Hong, F. "Innocence lost: Child Athletes in China", *Sport in Society*, Vol. 7 (3), 2004, sid. 338–354.
- Norges Idrottsförbund og Olympiske og Paraolympiske komite, *Idrettens barnerettigheter og Bestemmelser om barneidrett*, godkjent av idrottsstyret 28. Augusti 2007.
- Redelius, Karin, *Ledarna och barnidrotten: Idrottsledarnas syn på idrott, barn och fostran*. Stockholm, HLS Förlag, 2002.
- Redelius, Karin & Thedin Jakobsson, Britta, *Idrottsledare som dörröppnare: Handslaget, ledarskap och känslan av sammanhang*. Riksidrottsförbundet: Handslagsrapport 2007:19.
- Regeringens proposition 2008/09:126, Statens stöd till idrotten, Stockholm: Regeringen, 2008.

- Riksidrottsförbundet, *Idrotten vill. Verksamhetsidé och riktlinjer för idrottsrörelsen in i 2000-talet*. Riksidrottsförbundet, 1995 och reviderad 2007, 2009.
- SOU 2008:59. *Föreningsfostran och tävlingsfostran. En utvärdering av statens stöd till idrotten*. Betänkande av Idrottsstödsutredningen, Stockholm, Fritzes, 2008.
- Weber, Romana, "Protection of Children in Competitive Sport: Some Critical Questions for London 2012", *International Review for the Sociology of Sport*, Vol. 44 (1), 2009, sid. 55–69.

Kajsa Gilenstam

Idrottens struktur – natur eller kultur? Ett exempel från ishockey

Idrott har varit en populär sysselsättning i alla tider, men hur den utförs, av vem och på vilka villkor varierar över tid och mellan kulturer. Exempel på detta är utvecklingen av idrottsutrustning och träningsupplägg, den stegvisa utökningen av kvinnliga idrottare i de olympiska spelen och hur religioner påverkar vilka idrotter som kan utövas genom klädkoder och andra regler. Idrotten sägs spegla samhället i stort.

I vardagligt tal pratar vi ofta om hur kvinnor och män "är". Kvinnor och män "är" på olika sätt, gör olika saker och har olika egenskaper. Tidigare hänvisades ofta till biologiska skillnader och föreställningar om "det svagare könet" för att förklara varför kvinnor nekades inträde till högre utbildning, rösträtt etcetera. Att använda begreppet genus var ett sätt att börja om från grunden, och att se kvinnor och män med nya ögon. Istället för biologiskt kön valde genusforskare att studera den sociala konstruktionen av kroppar och kön – vad vi väljer att associera med begreppen kvinnligt och manligt till exempel. I genusforskning studerar man även fördelning av makt och resurser, vad som räknas som det normala, vad som därmed blir avvikande och om olika grupper då tilldelas olika rang. Generellt i samhället har män större makt än kvinnor, men makt och status kan fördelas olika mellan grupper beroende på vilken situation det handlar om.

När det gäller idrottens historia så var idrott främst ett manligt territorium under den större delen av 1900-talet, där framför allt fysiskt krävande aktiviteter och lagspel ansågs direkt olämpliga för kvinnor. Exempelvis blev Vasaloppet tillåtet för kvinnor först 1981, eftersom loppet tidigare ansågs vara för tungt för kvinnor. Bakom riktlinjer och råd fanns historiskt sett ett synsätt där kvinnor och män betraktades som helt olika varandra, både fysiskt och mentalt. Huruvida denna syn fortfarande finns, och i så fall till vilken grad, kan diskuteras. Vi kan däremot konstatera att fler och fler idrotter successivt har fått kvinnliga utövare. Många av de idrotter som expertisen (främst läkare och idrottslärare) tidigare avrått från, till exempel löpning, är nu populära bland kvinnor. I dessa idrotter har även den idrottsliga prestationen mellan kvinnor och män närmat sig varandra.

I samhället har vi nu tydliga riktlinjer där syftet är att främja jämställdhet och att motverka diskriminering. Trots att kvinnor och män rent formellt fritt kan välja bland både idrotter och yrken, finns många områden inom både idrottsvärlden och arbetslivet som fortfarande har en förhållandevis tydlig könsindelning. På samma sätt finns mönster kring vilka grupper av idrottare som har högst status, som har lättast att göra yrkeskarriär eller som får högst löner. Det finns inga lagar eller myndigheter som styr dessa strukturer, men det finns en sorts osynlig makt som påverkar oss i vårt dagliga liv, i de val och de bedömningar vi gör. På individnivå kan dessa mönster vara svåra att upptäcka, men på avstånd är de synliga. De sociokulturella strukturer och den osynliga makten man då kan se kan kallas för genusstrukturer.

Generellt sett har kvinnor haft svårast att få tillträde till idrotter som är starkt knutna till egenskaper som anses vara manliga. Ishockey är ett exempel på en idrott som är manligt kodad och det är den organiserade idrott som har lägst andel kvinnliga utövare i Sverige i dag (6 procent). Studerar man Svenska Ishockeyförbundets hemsida avspeglas en tydlig manlig norm. Männens ishockey är "ishockey", medan kvinnors ishockey kallas "damhockey". "Tre kronor" kallas herrarnas seniorlag, medan kvinnornas motsvarighet kallas "damlandslaget" eller "damkronorna". De manliga hockeyspelarna delas upp i olika åldersklasser (juniorer, seniorer, veteraner), medan alla kvinnor som spelar ishockey från tio år eller äldre faller under benämningen "damspelare".

Det finns många intressanta genusfrågor att ställa vid studier av ishockey. Vad får den manliga normen i idrotten för följd för kvinnor som utövar denna idrott? Vad är det som gör att kvinnor trots allt känner sig lockade att gå in på detta manliga revir och hur ser dessa kvinnor på sig själva i relation till andra kvinnor eller i rela-

tion till män utanför, respektive inom, ishockeyn? Finns det någon skillnad i hur flickor och vuxna kvinnor upplever sin idrott? Vilka är de bakomliggande faktorerna till att ishockey är den idrott i Sverige som har lägst andel kvinnliga aktiva?

Ishockeyn har studerats med genusglasögon, både i Sverige och i Nordamerika. Resultaten visar att kvinnor har svårt att hävda sig i konkurrensen om istider, sponsorer och andra sorters resurser.

Trots dessa hinder är ishockey en idrott som ökat i popularitet bland kvinnor i både Nordamerika och i Sverige. Den första officiella matchen mellan damlag i Sverige spelades 1969, det första SM-tecknet för damer delades ut 1987 och 2008 fick damerna en rikstäckande högsta serie, riksserien. Damhockeyn har haft en långsam men positiv utveckling, där antalet spelare ökat successivt och mer än fördubblats på tio år (från 1611 år 2000 till 3425 år 2010). Damhockeyn har samma regler som herrhockeyn med några få, men tydliga, undantag. I damhockey är det inte tillåtet med tacklingar och kvinnor måste bära helt ansiktsskydd.

Damhockey räknas fortfarande som en ”ung” sport, som till största delen utförs utanför massmediernas bevakning. I Sverige har damhockeyn stigit fram i ramplyuset vid några tillfällen och de överraskande goda resultaten i VM 2005 (brons) och OS 2006 (silver) gjorde att svenska folket fick insyn i damhockeyn och blev bekant med Sveriges bästa damspelare. I samband med dessa framträdanden i offentlighetens ljus har damhockeyn fått både ris och ros, och dess berättigande till idrottens finrum har emellanåt ifrågasatts. Damhockey på seniornivå har även varit aktuell i medierna under den gångna säsongen då flera elitsatsande klubbar valt att prioritera herrhockeyn på bekostnad av sina damlag.

Barn, ungdomar, genus och idrott

När genusstrukturer har studerats hos ungdomar i skolan, framträder ofta ett motstånd mot att se till genus. Det är något som andra gör, de vuxna, eleverna i andra klasser, i andra idrotter eller i andra delar av landet. Likväl har forskning visat att barn, redan i början av skolåldern, har samstämmiga åsikter om vilka idrotter som passar bättre för pojkar eller bättre för flickor utifrån föreställningar om hur flickor och pojkar ”är” och vad de ”gör”.

När basketspelande ungdomar i USA berättade om sina föräldrars idrottande visade det sig att den manliga idrotten var i fokus. Vid närmare diskussioner framkom att ungdomarna var medvetna om att föräldrarnas idrottande utförts på olika

villkor och att kvinnorna haft sämre möjligheter till idrottsutövning och större arbetsbörda i hemmet etcetera. När ungdomarna fick besvara frågan om varför kvinnor varit mindre aktiva inom idrotten använde de dock enbart de generella beskrivningarna av hur kvinnor och män "är".

Håkan Larsson har studerat genus hos friidrottande ungdomar i Sverige. Han fann att båda könen i generella beskrivningar av kön och idrott använde sig av de traditionella bilderna av manligt och kvinnligt, medan de framhöll andra faktorer när de beskrev sig själva och sitt eget idrottande. De unga kvinnorna gjorde motstånd mot den generella bilden av kvinnor som främst sociala oseriösa idrottare och framhöll hur seriösa, disciplinerade och tävlingsinriktade de var.

Samma typ av resonemang fanns i resultaten hos vuxna damhockeyspelare i Sverige. Där gav kvinnorna generella beskrivningar av hur kvinnor och män "är" för att i nästa andetag beskriva sig själva som annorlunda än "vanliga" kvinnor, bättre och mer lika den manliga normen.

Har det ökade antalet damhockeyspelare medfört någon förändring i bemötandet av damhockeyspelare eller i damhockeyns struktur? Finns det några skillnader mellan unga och vuxna damhockeyspelares upplevelse av sin situation i ishockey?

I avhandlingen *Gender and Physiology in Ice Hockey* studerade jag villkor och prestation i ishockey. I en delstudie fick damlagen i en division I-serie besvara en enkät kring stöd och hinder i sitt idrottande. Ur denna enkät kan vissa intressanta resultat beskrivas. I de fyra damlagen som besvarade enkäten fanns 45 vuxna spelare samt 27 spelare som ännu inte fyllt 18 år. Den unga gruppen började spela ishockey tidigt (medel 8 år, spridning 3–15 år) medan de äldre började betydligt senare (medel 13 år, spridning 3–31 år). Spelerfarenheten var liknande för båda grupperna, där de unga spelat i cirka 8 år (spridning 1–15 år) jämfört med 10 år i den vuxna gruppen (spridning 1–19 år).

Skattning av stöd och hinder gjordes på en femgradig skala, där fem motsvarade "mycket starkt stöd" respektive "mycket starkt hinder". Rent generellt skattade de unga och de vuxna lika mycket stöd och hinder, med undantag för att de unga hockeyspelarna skattade högre stöd från sina närmast anhöriga. I kommentarerna till denna fråga framkom det att föräldrarna skjutsade till träningen och oftast var åskådare under varje träning, vilket upplevdes som ett positivt stöd. Förutom att skatta det stöd och hinder de upplevde själva, fick de också besvara samma fråga utifrån den föreställda situationen att de varit män istället för kvinnor. Dessa resultat jämfördes för varje individ (skillnad mellan skattning som sig själv och som

man) i ett parat t-test (Tabell 1). Det visade sig att de vuxna kvinnorna gjorde olika skattningar som ”sig själv” och ”som man”. De vuxna kvinnorna skattade högre stöd och mindre hinder utifrån den tänka situationen att de varit män. Hos de unga kvinnorna fanns ingen signifikant skillnad mellan de två olika skattningarna.

Tabell 1. Sammanställning av hur unga (<18) och vuxna (>18) ishockeyspelande kvinnor skattar stöd och hinder från sin omgivning. Skattningen är gjord utifrån två positioner: som sig själva (upplevt) och ”om jag varit man” (föreställt) på en femgradig skala (1=mycket litet stöd/hinder, 5=mycket starkt stöd/hinder). Statistisk jämförelse på individnivå mellan de två positionerna (Wilcoxon) med signifikansnivå * $p < 0.05$.

	Unga kvinnor (n=27)			Vuxna kvinnor (n=45)		
	Upplevt	Föreställt	Sig.	Upplevt	Föreställt	Sig.
Stöd:						
Närmaste	4.89	4.67	0.161	4.28	4.63	0.005*
Vänner	3.80	4.08	0.614	3.82	4.46	<0.001*
Arbete/skola	3.48	3.79	0.218	3.23	4.18	<0.001*
Tränare	4.38	4.36	0.726	4.19	4.53	0.032*
Materialförvaltare	4.24	4.08	0.236	4.34	4.54	0.134
Hinder:						
Närmaste	1.31	1.23	0.680	1.37	1.07	0.015*
Vänner	1.58	1.62	0.773	1.55	1.21	0.018*
Arbete/skola	2.56	2.32	0.450	2.07	1.48	0.002*
Tränare	1.42	1.33	0.595	1.28	1.24	0.931
Materialförvaltare	1.31	1.40	0.680	1.10	1.13	0.705

Vad är orsaken till skillnaden?

Den yngre gruppen var mindre, vilket gör det något svårare att uppnå statistisk signifikanta skillnader. När man studerar resultaten ser man dock att fördelningen mellan medelresultatet inte följer samma generella mönster hos de unga som hos de vuxna kvinnorna. De vuxna kvinnorna hade i allmänhet större stöd och lägre hinder i sina skattningar som män, medan detta mönster var inte synbart hos de unga kvinnorna. Hur ska detta resultat tolkas?

En förklaring är naturligtvis att de som är unga i dag behandlas jämlikt och att allt är bra. En annan möjlig förklaring kan vara att de unga inte vill kännas vid att det finns ojämlikhet i samhället. Genusforskning har visat att unga ser detta som en del av de vuxnas samhälle – ”så gör de vuxna, inte vi”. Tidigare forskning har även visat att genusmönstren blir tydligare när man flyttar hemifrån, börjar arbeta och skaffar familj. Det skulle innebära att de unga kvinnorna ännu inte så tydligt upplevt effekterna av genus.

Det är också möjligt att damhockeyn utvecklats på ett så positivt sätt att många av de negativa upplevelser som de vuxna kvinnorna haft inte är lika framträdande för de yngre kvinnorna – de äldre kvinnorna har på så vis banat väg för de yngre spelarna.

Om genus har betydelse i idrott, *hur* har det då betydelse och vad får det för konsekvenser? Enligt de tre olika perspektiv (nivåer) som Sandra Harding använt sig av kan genus fungera på följande sätt i ishockey:

Symbolnivå

Bilden av mannen är en stor och stark person som kan hantera både hård fysisk belastning och tuffa tag. Bilden av kvinnan är däremot i mångt och mycket konstruerad som mannens motsats. Hon är mindre, svagare och skörare och är inte lika lämpad för hård ansträngning eller för idrotter med kampmoment. Även om bilden av kvinnan har nyanserats under åren kan den fortfarande ligga till grund för vilka idrotter föräldrar uppmuntrar sina barn till att börja utöva.

När det gäller symbolbilden av den manliga och kvinnliga ishockeyspelaren är det tydligt att mannen är norm. Vi kallar till exempel de olika versionerna av idrotten för ”ishockey” och ”damhockey” istället för att kalla idrotten för ishockey som kan utövas av både kvinnor och män.

Damhockeyn mäts ofta med herrhockeyns måttstock, trots att det finns viktiga regelskillnader. Vid jämförelser framkommer ofta kommentarer kring damhockeyns mindre aggressiva spel. Det faktum att tacklingar är förbjudna i damhockey tas inte alltid med i bedömningen. Damhockey klassas då som mindre värd och den bedömningen delas även av damhockeyspelare. I en studie använde damhockeyspelare begreppen ”spela med killar” och ”spela med bättre spelare” som synonymer. Detta sätt att jämföra prestation mellan könen görs inte i samma ut-

sträckning i idrotter där damversionen av idrotten skapat sig en egen identitet, såsom till exempel i friidrott.

Genom att acceptera den generella bilden av kvinnor och män som olika varandra, där mannen är den riktiga och seriösa idrottaren, blir det svårt att ifrågasätta den ojämlika fördelningen av resurser inom idrotten. I studier av kvinnliga ishockeyspelare framkommer just denna syn, män är bättre och förtjänar mer och därför är kvinnorna nöjda med mindre. Detta kan mycket väl vara den faktor som påverkar situationen för kvinnor i ishockey mest och även genus i idrott generellt sett.

Strukturnivå

Från det strukturella perspektivet studerar man hur makt, resurser, ansvar och så vidare fördelas. Resurser kan till exempel vara tränare, istider, sponsorer och kringpersonal (materialförvaltare, medicinskt kunnig personal etcetera).

Möjligheterna att spela ishockey varierar i olika delar av landet beroende på kostnader, familjens ekonomi, möjlighet att ta sig till ishallen, antal spelare och lag per ishall etcetera. Synen på kvinnor och män som olika kan påverka möjligheten för flickor att få spela ishockey, som klassas som en idrott för pojkar och män.

Synen på manlig ishockey som norm får konsekvenser när det blir konkurrens om resurser. Tidigare forskning har visat att damlag främst finns på platser där konkurrensen om istider är lägre. Med andra ord tenderar flick- och damlagen att prioriteras bort vid tuffare konkurrens. Vad beror detta på? Enligt Messner är genus något som inte bara finns hos oss människor utan som också genomsyrar organisationer – det finns ”i väggarna” och sätter sin prägel på de beslut vi tar och de värderingar och prioriteringar vi gör. Då idrott generellt sett har en manlig norm och där män utvecklat sin organisation tidigare än kvinnor, tenderar gamla strukturer att betraktas som ”rimliga” och ”naturliga”. Exempel på detta kan vara hur tilldelning av träningstider går till, vilka som väljer träningstider först, hur klubbens pengar fördelas, vilka som tilldelas mest massmedialt utrymme etcetera. I en studie på ett universitet i Kanada undersöktes hur idrottare, tränare och universitetspersonal såg på jämställdhetsfrågor inom universitetsidrotten. Studien visade att innebörden av jämlikhet kunde tolkas på olika sätt. Damhockeyspelarna använde sig av ”villkorad jämlikhet”, vilket innebar att de bedömde en verkligt jämlik fördelning av resurser mellan dam- och herrishockey som en orimlig situation. Männerna förtjänade en större andel av resurserna.

Historiskt sett är ishockey en populär idrott bland pojkar. Då antalet ishockey-spelande pojkar är stort har det möjliggjort en indelning i lag som främst är baserad på ålder. I dessa lag tenderar konkurrensen att hårdna ju äldre spelarna blir. Pojklagen spelar i serier som är organiserade efter ålder. Damhockey räknas fortfarande som en ny och outvecklad sport och förhållandevis få flickor börjar spela ishockey varje år. I nuläget spelar många av dessa unga flickor i pojklag. Vad får det för konsekvenser? Frågan är hur många flickor som upplever det som ett hinder då de erbjuds plats i ett pojklag istället för ett mixat lag eller i ett flicklag? Hur stora är möjligheterna att flickspelare får möjlighet att spela i ett damlag när de blir större, då enstaka flickor är utspridda i pojklag?

På den positiva sidan ger det möjligheter för flickor som verkligen har intresset att få spela ishockey, även om antalet flickspelare i närområdet är lågt. Rena flick- eller damlag har ofta få spelare. Det innebär att det i denna typ av lag kan finnas möjlighet att börja spela ishockey vid förhållandevis hög ålder (denna möjlighet finns i stort sett inte för pojkar). Spridningen i ålder och erfarenhet i flicklag innebär att de kan vara svårt att få dem att passa in i pojkhockeyns seriesystem.

Vid bedömning av dam- eller flicklagens prestationer tas sällan hänsyn till hockeyerfarenhet, vilket ytterligare kan förstärka bilden av ishockey som en idrott för män.

Individnivå

På det individuella planet går det att studera vilka effekter de övriga nivåerna har på individen. De påverkar vilka mål jag har med mitt liv, vilka förväntningar jag har, vilka prioriteringar jag gör och hur jag ser på mig själv och min idrott. Hur de olika nivåerna påverkar varandra kan illustreras med två citat från en intervju med en damhockeyspelare.

”Jag vet inte vad man kan förvänta sig egentligen, jag menar, för den som går och ser en damhockeymatch som har sett herrhockey tidigare, så är det inte samma fart och inte samma hårdhet och inte samma tempo. Det är inte lika roligt att se.”

En tolkning av detta citat kan vara att hon förstår att när publiken tittar på både dam- och herrhockey värderas damhockey som sämre och mindre värd (symbolnivå). Utifrån det perspektivet blir det svårt att ställa krav på jämlika villkor (strukturnivå). Senare i intervjun:

”Man ska satsa precis lika hårt på tjejer som på killar. Alltså med fysträning med coachning och allting. Att det inte är mer daltande med tjejer. Jag är väl medveten om att damspelare aldrig kommer att kunna ha samma fysik som herrspelare, för det finns inte. Även om allt ska vara så jämställt och så, så kommer det aldrig att hända. Men man ska få chansen att få bli så bra man kan bli”.

Hon har funderat på vad jämlikhet betyder inom idrottsvärlden. En tolkning av hennes citat visar hur svårt det är att vara jämlik. Genom att se kvinnor och män som likadana rent fysiskt blir kvinnors prestation nedvärderade, samtidigt kan en särsyn av kvinnligt och manligt leda till att tränaren behandlar kvinnor på ett sätt – natur behöver vi träna och tänka mer på.

Referenser

- Birke, Lynda, "Sitting on the fence: biology, feminism and gender-bending environments" *Women's Studies International Forum*, Vol. 23 (5), sid. 587–599, 2000.
- Fagrell, Birgitta, *De små konstruktörerna – flickor och pojkar om kvinnligt och manligt i relation till kropp, idrott, familj och arbete*. Doktorsavhandling, Lärarhögskolan Stockholm. HLS förlag, Stockholm 2000.
- Fabrizio Pelak, Cynthia, "Women's collective identity formation in sports: a case study from Women's Ice Hockey", *Gender and Society* Vol. 16 (1) sid. 93–114, 2002.
- Fausto-Sterling, Anne, "The problem with sex/gender and nature/nurture", *Debating Biology. Sociological reflections on health, medicine and society*. Red. J Williams, Simon; Birke, Lynda & Bendelow, Gillian A, kap 9 sid. 123–132, Routledge, London, 2003.
- Gilenstam, Kajsa "Gender in ice hockey: women in a male territory" *Scandinavian Journal of Medicine and Science in Sports* Vol. 18(2), sid. 235–249, 2008.
- Gilenstam, Kajsa, *Gender and Physiology in Ice Hockey – a multidimensional study*. Doktorsavhandling, Umeå Universitet, 2009.
- Harding, Sandra, *The Science Question in Feminism*, Cornell Univ. Press, Ithaca, 1986.
- Hargreaves, Jennifer, *Sporting Females. Critical Issues in the History and Sociology of Women's Sports*. Routledge, London 1994.
- Hoerber, Larena, "Gender equity for athletes: Multiple understandings of an organizational value" *Sex Roles* Vol. 58 (1), sid. 58–71, 2008.
- Larsson, Håkan *Iscensättningen av kön i Idrott: en nutidshistoria om idrottsmannen och idrottskvinnan*. Doktorsavhandling, Lärarhögskolan i Stockholm, HLS förlag, Stockholm, 2001.
- Lundgren, Anna Sofia, *Tre år i g. Perspektiv på kropp och kön i skolan*. Doktorsavhandling, Umeå Universitet. Östlings bokförlag Symposion, Eslöv, 2000.
- Messner, Michael, *Taking the Field, Men and Sports*. University of Minnesota Press, Minneapolis, 2002.
- Riksidrottsförbundet, *Kvinnor och män inom idrotten 2005*. Statistik från Riksidrottsförbundet 2006:5.
- Shakib, Sohalia & Dunbar, Michele D, "How High School Athletes Talk About Maternal and Paternal Sporting Experiences: Identifying Modifiable Special Processes for Gender Equity Physical Activity Interventions", *International Review for the Sociology of Sport* 39(3), sid. 275–298, 2004.
- SOU, *Makt att forma samhället och sitt eget liv. Jämställdhetspolitiken mot nya mål* 2005:66.
- Söderström, Suzanne, "Kvinnokroppen i läkarnas klor: om kropps- och fritidskultur i ett könsperspektiv", *Talet om kroppen. En antologi om kropp, idrott och kön*, (red. Fagrell, Birgitta & Nilsson, Per), Stockholm, 1998.
- Wray, Sharon, "Connecting ethnicity, gender and physicality: Mulim Pakistani women, physical activity and health", *Gender and Sport: A reader*, Red: Scraton, Sheila & Flintoff, Anne, kap 9, sid 127–140, Routledge, London, 2002.

Kim Wickman

Flickor och pojkar med funktionsnedsättning

Rättigheter och möjligheter till ett aktivt idrottsliv

Bemöts flickor och pojkar med funktionsnedsättning som likvärdiga medborgare, med samma rätt och samma möjligheter att bestämma över sina liv, som icke funktionsnedsatta barn och ungdomar? Får de sina önskningar respekterade i idrotts- och motionssammanhang och i samhället i stort, eller betraktas de som föremål för särskilda åtgärder?

Under det senaste decenniet har staten och det civila samhället ställt allt högre krav på idrottsrörelsen att arbeta mer aktivt med *FN:s konvention om barnets rättigheter* (barnkonventionen) för att leva upp till de politiska målen. Idrottsrörelsen har också aktivt tagit initiativ till att öka tillgängligheten och delaktigheten för flickor och pojkar med funktionsnedsättning genom exempelvis riktade åtgärder och öronmärkta projektanslag. Trots det är utanförskap en erfarenhet som många flickor och pojkar med funktionsnedsättning bär med sig från såväl föreningslivets som skolans idrottsliga verksamheter. Social samvaro och interaktion är en grundläggande förutsättning för att barn och unga ska kunna utveckla hänsyn, respekt och förståelse för varandras olikheter. Dessvärre är sådana fungerande idrottsliga mötesplatser få eller saknas helt i många kommuner. Men där samarbete och samordning fungerar sker ett betydelsefullt erfarenhets- och kunskapsut-

byte mellan föreningar, ledare och medlemmar vilket bidrar till ökad delaktighet och jämlikhet som främjar alla, inte bara flickor och pojkar med funktionsnedsättning.

I följande kapitel riktas uppmärksamheten mot flickor och pojkar med funktionsnedsättning och deras rättigheter och möjligheter till ett aktivt idrottsliv. Detta görs genom en jämförelse av olika styrdokument som hanterar flickor och pojkar med funktionsnedsättning och deras villkor för att utöva idrott i Sverige. Styrdokumenten är: barnkonventionen, Barnrättskommitténs allmänna kommentarer nr 9 *Rättigheter för barn med funktionshinder*, konventionen om rättigheter för människor med funktionshinder, Idrottsrörelsens eget idéprogram, *Idrotten vill*, samt Svenska handikappidrottsförbundets/Svenska Paralympiska kommitténs (SHIF/SPK) handikappidrottsliga program, *Idrott i rörelse* som bygger på FN:s standardregel nr 11 *Rekreation och idrott*.

På ett övergripande plan stärker styrdokumenten varandras innehåll med avsikt att verka för alla människors lika värde. Barnkonventionen, konventionen om rättigheter för människor med funktionsnedsättning och *Idrotten vill*, anger mål och ger generella riktlinjer för det handikapp/idrottspolitiska arbetet. Barnrättskommitténs allmänna kommentarer nr 9 *Rättigheter för barn med funktionshinder* och SHIF/SPK:s handikappidrottsliga program, *Idrott i rörelse* ger istället en mer detaljerad vägledning i hur dessa mål ska realiseras i praktiken. Min förhoppning är att detta kapitel ska kunna bidra till diskussionen kring idrottsrörelsens förutsättningar, dess ambitioner att möta barns och ungas olikhet och kring de dilemman som uppstår i den idrottsliga praktiken just av att barn och unga är olika. Min förhoppning är också att avsnittet ska kunna väcka läsarens tankar och idéer kring vad demokrati och inkludering handlar om när det gäller barn, inte bara i relation till funktionsnedsättning utan också i ett vidare perspektiv som även innefattar kulturella och genusrelaterade aspekter.

Om handikappidrott

Handikappidrotten skiljer sig från övriga idrottsverksamheter i det avseendet att den både innehåller tävlingsmoment och kan ses som en del i en individs rehabilitering eller habilitering. Handikappidrott inrymmer idrottare med olika funktionsnedsättningar och i tävlingssammanhang klassificeras idrottare utifrån grad av funktionsförmåga. Stoke Mandeville Games i England år 1948 brukar betraktas som det första organiserade tävlingsarrangemanget för idrottare med funktionsnedsättning. Men tävlingarna utvecklades initialt som en del i rehabiliterings-

arbetet av krigsskadade män från andra världskriget. Sedan 1800-talets början har kvinnor med funktionsnedsättning tävlat och tränat men de har alltid varit i minoritet. I takt med att Stoke Mandeville Games växte och blev alltmer organiserade, tävlingsinriktade och internationaliserade, fick kvinnliga idrottsutövare en ännu mer marginaliserad roll. Paralympics som är motsvarigheten till Olympiska spelen (OS) för elitidrottare med fysisk funktionsnedsättning arrangerades för första gången i Seoul år 1988. Både sommar- och vinterspel har sedan dess organiserats vart fjärde år av samma värdland och i samma stad som arrangerat OS. Som en följd av att kvinnor med funktionsnedsättning deltar i så pass liten utsträckning är det inte ovanligt att tävlingsgrenar i exempelvis Paralympics måste ställas in vilket begränsar synliggörandet av kvinnor med funktionsnedsättning och deras idrottsprestationer.

SHIF/SPK är det idrottsförbund som har ett särskilt ansvar för att organisera idrott och motionsaktiviteter för barn, unga och vuxna med funktionsnedsättning. Förbundets verksamhet innefattar medlemmar med rörelsehinder, synskador och utvecklingsstörningar som är verksamma inom 18 olika idrotter. SHIF/SPK är sedan 1969 medlem i Riksidrottsförbundet (RF) och har cirka 480 föreningar, 21 specialidrottsdistriktsförbund (SDF) och ungefär 37 000 medlemmar varav cirka 20 000 är idrottsaktiva. Därutöver finns det ytterligare 15 specialidrottsförbund (SF) som har verksamhet för idrottare med funktionsnedsättning. SHIF/SPK:s verksamhet delas följaktligen inte in i barnidrott, ungdomsidrott och vuxenidrott i enlighet med *Idrotten vill*. Orsaken är främst att det inte är åldern utan funktionsnedsättningen, dess grad och art som är avgörande för de aktiviteter och de gruppansättningar som kommer i fråga. Med anledning av att det är förhållandevis få flickor med funktionsnedsättning som är idrotts- och motionsaktiva finns det sällan underlag för att bilda särskilda träningsgrupper för flickor. Mot bakgrund av vad som ovan sagts blir barn- och ungdomar, precis som flickor med funktionshinder, inte alltid synliggjorda inom handikappidrotten eftersom de hamnar i samma gruppering som vuxna. Å andra sidan finns det också en påtaglig risk att enskilda idrottare med funktionsnedsättning osynliggörs i specialförbundens verksamhet eftersom de är förhållandevis få och därmed har små möjligheter att påverka på grund av sin svaga representation.

Centrala begrepp och begreppsdefinitioner

Sedan 1970-talet har den svenska handikappolitiken officiellt baserat sig på vad som brukar kallas ett relativt handikappbegrepp. Det innebär att handikapp är

något som uppstår i mötet mellan en individ och en omgivning. Numera används handikappbegreppet sällan även om det finns kvar som bestämning i kombination med andra ord som till exempel Svenska handikappidrottsförbundet, handikappidrott, handikappidrottspolitiska programmet och handikapporganisationer, för att nämna några.

Enligt Socialstyrelsens terminologiråd betraktades begreppet funktionshinder tidigare som en synonym till funktionsnedsättning men det gör det inte längre. Socialstyrelsen definierar numera funktionshinder som ”den begränsning som en funktionsnedsättning innebär för en person i relation till omgivningen”. Exempel på begränsningar är svårigheter att klara sig själv i det dagliga livet och bristande delaktighet i arbetslivet, i sociala relationer, i idrotts- och fritidsaktiviteter, i utbildning och i demokratiska processer. Funktionsnedsättning definieras enligt Socialstyrelsen som ”nedsättning av fysisk, psykisk eller intellektuell funktionsförmåga”. En funktionsnedsättning kan exempelvis uppstå till följd av en medfödd eller förvärvad skada eller sjukdom och dessa kan vara av bestående eller övergående natur.

Syftet med definitionsförändringen är att tydliggöra distinktionen mellan vad som avser en persons nedsättning av funktionsförmåga och vad som avser problem som uppkommer för en person med funktionsnedsättning i relation till omgivningen. Funktionshinder uppstår således när en person med en funktionsnedsättning möter bristande tillgänglighet eller andra former av hinder i den omgivande miljön. Den förändrade terminologin innebär att det inte är logiskt att prata om personer med funktionshinder. Den främsta anledningen är att uttrycket antyder att funktionshindret är en individuell egenskap eller ett tillstånd. En person har inte ett funktionshinder utan hindret uppstår i förhållande till omgivningen. Socialstyrelsen föreslår därför att frasen ”personer med funktionsnedsättning” används vid avgränsning och benämning av personer eller grupper. Genom att använda funktionshinder enligt den nya beskrivningen anser Socialstyrelsen att det blir lättare att på ett entydigt sätt beskriva miljös betydelse för de svårigheter som personer med funktionsnedsättning kan möta. Den nya beskrivningen gör det även möjligt att använda uttryck som ”funktionshindrande miljöer” eller ”funktionshindrande processer” för att beskriva dessa svårigheter. Trots att FN:s barnrättskommitté har kritiserat en ”snäv” definition av begreppet funktionshinder har den inte själv försökt att ge någon definition. Konventionsstaterna uppmuntras istället att formulera en lämplig definition som garanterar att alla barn med funktionsnedsättning inkluderas så att de får del av det särskilda skydd och handlingsprogram som utvecklats för dem. Enligt Socialstyrelsens terminologiråd

bör begreppet handikapp undvikas och inte användas som synonym till varken funktionsnedsättning eller funktionshinder eftersom det kan uppfattas som stigmatiserande. Mot bakgrund av ovanstående resonemang behöver en funktionsnedsättning inte med automatik innebära att en individ upplever sig funktionshindrad i idrotts- och motionssammanhang eller i samhället i stort. Konsekvenserna av en funktionsnedsättning och individens upplevelser och erfarenheter av funktionshindrande miljöer och processer är därmed komplexa och beroende av en rad samverkande faktorer.

Definitionerna av funktionsnedsättning och funktionshinder ligger till grund för de rättighetslagstiftningar som finns i Sverige. Enligt lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS) kan exempelvis den enskilde begära att det upprättas en individuell plan med beslutade och planerade insatser. I korthet kan här nämnas att LSS har för avsikt att garantera personer med funktionsnedsättning goda levnadsvillkor, att de får det stöd och den hjälp de behöver i det dagliga livet och att de kan påverka vilket stöd de behöver och vilket stöd de får. Vidare är landstingen, enligt hälso- och sjukvårdslagen (HSL), skyldiga att upprätta individuella planer över beslut och insatser när det gäller habilitering och rehabilitering. Med anledning av handikappidrottens nära koppling till habilitering och rehabilitering kan idrott och motion möjligen komma ifråga som ett tänkbart alternativ i samband med upprättandet av en sådan individuell plan.

I idrottens värld finns en rad segregering praktiker samtidigt som inkludering är ett begrepp som förekommer i flera av styrdokumenterna. Inkludering har en positiv klang och framställs som eftersträvansvärt i många avseenden och handlar främst om att flickor och pojkar med funktionsnedsättning ska inkluderas i de "normala" praktikerna där andra barn och unga utan funktionsnedsättning finns, och alltså inte det omvända. Inkludering är det begrepp som under 1990-talet ersatte begreppet integrering. Motivet till detta begreppsbyte brukar förklaras med att "integrering" betyder att barn och unga som betecknas som avvikande i någon mening ska passa in redan fasta strukturer. Inkludering däremot innebär att idrottsrörelsen, som det handlar om i det här sammanhanget, ska ta sin utgångspunkt i barn och ungas olikhet. Inkludering relateras oftast till lokala sammanhang men det är också fullt möjligt att förstå begreppet i relation till en rad olika nivåer inom idrottsrörelsen och samhället i stort.

Med utgångspunkt från vad som har sagts ovan är min avsikt att utgå från Socialstyrelsens rekommendationer i min jämförelse av de olika styrdokument som hanterar flickor och pojkar med funktionsnedsättning och deras villkor för att

utöva idrott i Sverige. Men i det styrdokument där ”funktionshinder” förekommer som synonym till ”funktionsnedsättning” (se exempelvis konventionen om rättigheter för människor med funktionshinder) kommer jag att använda det begrepp som tillämpas i ursprungstexten, likaså när det gäller begreppet ”handikapp” i bemärkelsen Svenska handikappidrottsförbundet, handikappidrott, handikappidrottspolitiska programmet och så vidare.

Förutsättningar för idrott och motion i relation till styrdokumenterna

I idrottsrörelsens eget idéprogram, *Idrotten vill*, betonas ambitionen att göra den föreningsdrivna idrottsverksamheten tillgänglig för alla oavsett etniskt ursprung, kön, sexuell läggning, nationalitet, religion, ålder, eller fysiska och psykiska förutsättningar. Enligt idéprogrammet ska verksamheten präglas av respekt för alla människors lika värde och utgå från ett barnrättsperspektiv med FN:s barnkonvention som grund. I programmet betonas att flickor och pojkar med funktionsnedsättning inte får glömmas bort vid fördelningen av resurser, och att ledarutbildningar och kursmaterial ska omfatta villkor och förutsättningar för utövare med särskilda behov. I idéprogrammet framgår också att idrottsrörelsens demokratiska fostran innebär att varje medlem, utifrån sina åldersmässiga och andra förutsättningar, kan påverka genom att ta ansvar för sig själv och sin grupp. När det gäller flickor och pojkar med funktionsnedsättning omfattas de precis som alla andra barn och unga av barnkonventionens 54 artiklar och dess viktiga grundprinciper som slår vakt om individens fulla människovärde. I artikel 2 krävs att konventionsstaterna garanterar alla rättigheter i barnkonventionen utan åtskillnad av något slag. Formuleringen täcker in funktionsnedsättningen hos såväl barnet som dess föräldrar eller vårdnadshavare. Syftet med barnkonventionens artikel 23 och Barnrättskommitténs allmänna kommentarer nr 9 är att ge ytterligare vägledning och att väcka konventionsstaternas politiska vilja till att identifiera och undanröja hinder för full delaktighet i samhället för flickor och pojkar med funktionsnedsättning. Det arbete som bedrivs av Barnombudsmannen spelar en viktig roll när det gäller att bevaka att barnets rättigheter tas tillvara. Inte minst den rätt som flickor och pojkar med funktionsnedsättning har enligt LSS och som inte alltid tillgodoses.

På ett övergripande plan tycks inte styrdokumenterna innehålla några direkta motsättningar när det gäller angivna mål, krav eller rekommendationer. Tvärtom stärker de varandras innehåll. Emellertid väcker de frågor kring hur stort tolk-

nings- och handlingsutrymme idrottsrörelsen har att omsätta detta i en idrottslig praktik och framför allt, hur ett långsiktigt och hållbart förändringsarbete ska kunna realiseras. I följande avsnitt jämförs därför konventionstexterna i relation till *Idrotten vill* och det handikappidrottspolitiska programmet och i viss utsträckning också till tidigare forskning.

Förebygga och bekämpa diskriminering

Konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning, artikel 5, 6, och 7 – *Rättigheter för personer med funktionsnedsättning* – handlar om jämlikhet och ickediskriminering av kvinnor respektive barn med funktionsnedsättning. År 1979 antogs FN:s konvention om avskaffandet av all slags diskriminering av kvinnor. Artikel 6 i konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning utgör en förstärkning av kvinnokonventionen när det gäller kvinnor med funktionsnedsättning. Syftet med den jämställdhetspolitik som har drivits i Sverige under decennier är att kvinnor och män ska ha samma makt att forma samhället och sina egna liv, vilket innefattar alla människor i olika livssituationer och skeden i livet oberoende av ålder, ursprung, funktionsnedsättning, eller var i landet man bor. Man fastslår alltså att det inte får föreligga systematiska skillnader i villkor mellan män och kvinnor.

Det arbete som gjorts för att bekämpa diskriminering av människor med funktionsnedsättning har i hög grad varit genusneutral. Det innebär att den diskriminering som särskilt drabbar flickor och kvinnor med funktionsnedsättning inte har synliggjorts. Enligt konventionstexten har kvinnor med funktionsnedsättning begränsade möjligheter till inflytande, självständighet och oberoende. Exempelvis har kvinnor med funktionsnedsättning inte likvärdiga möjlighet till samhällets stödinsatser som män med funktionsnedsättning har. Kvinnor och män med funktionsnedsättning bedöms och behandlas därmed olika. Vidare fastslås att det finns ett särskilt behov av att bekämpa våld och övergrepp mot kvinnor med psykiska och fysiska funktionsnedsättningar och att kvinnor med funktionsnedsättning i olika avseenden utsätts för flerfaldig diskriminering.

I barnkonventionen artikel 2 och 23 och i Barnrättskommitténs allmänna kommentarer nr 9 – *Rättigheter för barn med funktionshinder* – betonas också vikten av att särskilt uppmärksamma flickor och kvinnor med funktionsnedsättning. Enligt såväl barnkonventionen som konventionen om rättigheter för personer med funktionshinder är det angeläget att särskilt uppmärksamma flickor och kvinnor med funktionsnedsättning i en idrottslig och samhällelig kontext. Det finns stu-

dier som visar att flickor och kvinnor med funktionsnedsättning inte uppmuntras att delta i idrott och motionsaktiviteter i samma utsträckning som pojkar och män med funktionsnedsättning. Möjligheten att identifiera sig med idrott försvåras också för flickor och kvinnor med funktionsnedsättning genom idrottens nära koppling till vissa maskulina normer så som exempelvis dominans, självsäkerhet och aggression. Sådana normer kan också försvåra alternativa identitetskonstruktioner bland pojkar och män med funktionsnedsättning. Tidigare forskning visar att många flickor och kvinnor med funktionsnedsättning har svårt att se sig själva som dugliga och deltagande subjekt och att de har få socialisationsagenter när det gäller idrott och motion. I kontrast till ovanstående resonemang finns det vetenskapliga studier som hävdar att flickor och kvinnor med funktionsnedsättning i alla tider har tävlat och tränat i olika sammanhang och på olika nivåer men att det inte har synliggjorts i historieböckerna. Kvinnor med funktionsnedsättning upplever också, i likhet med män med funktionsnedsättning, idrott som positivt i fråga om självuppfattning, kroppslig kompetens och prestation, trots att normföreställningarna är starkt präglade av maskulina ideal.

Mot bakgrund av vad som sagts ovan finns det i konventionstexterna stöd för att särskilt bekämpa diskriminering av flickor och kvinnor med funktionsnedsättning i den idrottsliga kontexten, och särskilt flickor bör uppmuntras till idrottande eftersom de ofta kommer i kontakt med idrott och motionsaktiviteter sent i livet på grund av bristande uppbackning från omgivningen. Ytterligare ett argument är att idrott, när den fungerar som bäst, bidrar till att flickors självständighet, självtillit och egenvärde stärks.

Förbättra förutsättningarna för ökad självständighet och självbestämmande

I barnkonventionen artikel 2 och 23 och i Barnrättskommitténs allmänna kommentarer nr 9 – *Rättigheter för barn med funktionshinder* – framgår att ett barn med funktionsnedsättning ska garanteras levnadsförhållanden som främjar självförtroende och underlättar barnets aktiva deltagande i samhället. Barnet ska få effektiv tillgång till olika tjänster på ett sätt som bidrar till barnets största möjliga inkludering i samhället och individuella utveckling. Konventionsstaterna uppmanas enligt artikel 23 till att göra det möjligt för barn med funktionsnedsättning att förverkliga sina rättigheter.

Att uppfylla ett barnrättsperspektiv i barnkonventionens mening handlar inte i första hand om att inkludera flickor och pojkar med funktionsnedsättning i idrottsammanhang och i samhället i stort. Det handlar snarare om hur, exempelvis idrottsrörelsen, kan lokalisera de sociala sammanhang och fysiska miljöer som exkluderar flickor och pojkar med funktionsnedsättning. Om avsikten är att skapa en aktivitet som ska passa barn med funktionsnedsättning, måste detta innefatta alla som påverkar den miljö där aktiviteten ska äga rum såsom tränare, ledare, föräldrar, kamrater, administratörer, sjukgymnaster, fritidskonsulenter, lokalanvariga, kommunrepresentanter etcetera. Perspektivet bidrar således till ett enat ansvar som skapar ett bemötande, förhållningssätt och en miljö som är tillåtande och välkomnande.

Enligt barnkonventionen artikel 2 och 23 och i Barnrättskommitténs allmänna kommentarer nr 9 – *Rättigheter för barn med funktionshinder* – löper barn med funktionsnedsättning ofta större risk att bli begränsade i sin självständighetsprocess. Som ovan nämnts, har idrotten stor betydelse för många flickor och pojkar med funktionsnedsättning i deras identitetsutveckling. Därför ska barn med funktionsnedsättning bemötas och behandlas så att deras självtillit stärks. För att detta ska vara möjligt kan det enligt artikel 23 krävas särskild utbildning och strategier, anpassning av byggnader och handlingsprogram och lämplig teknik. Konventionstexterna betonar att planer och strategier för pojkar och flickor med funktionsnedsättning införs i nationella handlingsplaner med mätbara resultat. Att leka och pröva sig fram är en del av utvecklingsprocessen mot att bli självständig. Därför är det viktigt att barns miljöer, exempelvis lekplatser, idrottslokaler och skolgårdar, är tillgängliga också för barn och föräldrar med funktionsnedsättning. Bestämmelserna i konventionen riktar särskild uppmärksamhet mot barn med funktionsnedsättning till exempel genom öronmärkta budgetanslag samt särskilda handlingsprogram vars syfte är att barnen ska vara fullt delaktiga i samhället. Enligt artikel 23 bör det även finnas ett samordningsorgan för barn med funktionsnedsättning som en del i ett bredare samordningssystem för personer med funktionsnedsättning. Det finns vissa kommuner som arbetar efter olika arbetsmodeller för att uppnå inkludering. Enligt en svensk studie om barn och unga med utvecklingsstörning och deras möjligheter till idrott och motion är förklaringen till att vissa kommuner blir framgångsrika i satsningen på en viss grupp av utövare med funktionsnedsättning, eller en viss handikappidrott, snarare en rad lyckliga omständigheter än väl genomtänkta arbetsmodeller. Verksamheter som fungerar väl dokumenteras sällan vilket försvårar möjligheten till långsiktighet och utveckling.

I det handikappidrottspolitiska programmet, *Idrott i rörelse* hänvisar SHIF/SPK till FN:s standardregler om jämlikhet och möjligheter för personer med funktionsnedsättning och hävdar att personer med funktionsnedsättning saknar samma möjligheter till idrott och motion som andra. Som exempel jämförs det omfattande stöd som olympier får av statsmedel med de begränsade summor som ges till paralympier. SHIF/SPK:s påpekande uppmärksammar det faktum att idrottsrörelsen, på ett eller annat sätt måste hantera idrottares olikheter vilket ovillkorligen, och som framgår av ovanstående kritik, leder till kategorier, organisatoriska lösningar och sanktions- och belöningsystem som kan variera men som inte löser de problem idrottsrörelsen har att möta när det gäller ökad delaktighet och jämlikhet.

Identifiera och undandröja hinder för full delaktighet i idrotts- och motionsaktiviteter

Konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning, artikel 30 – *Deltagande i kulturliv, rekreation, fritidsverksamhet och idrott* – slår fast att personer med funktionsnedsättning ska kunna delta i rekreations- och fritidsverksamhet och idrott som andra. Enligt artikel 30 ska konventionsstaterna även säkerställa att personer med funktionsnedsättning har tillgång till idrotts-, motions-, rekreations- och turistanläggningar. Barn med funktionsnedsättning omnämns också och ska enligt artikel 30 erbjudas lika möjligheter som andra barn att delta i lek, rekreation, fritidsverksamhet och idrott exempelvis inom utbildningssystemet. Personer med funktionsnedsättning ska dessutom ha tillgång till service av personer och organ som ägnar sig åt att organisera rekreationsverksamhet, turism, fritidsverksamhet och idrott vilket stärker barnkonventionens artikel 23 när det gäller frågan om tillgänglighet.

Som nämndes inledningsvis, skiljer man i styrdokumentet *Idrotten vill*, på barnidrott, ungdomsidrott och vuxenidrott. När det gäller flickor och pojkar med funktionsnedsättning är det svårt att göra en sådan indelning eftersom det kan finnas andra och mer överordnade motiv till kategoriseringar. Inom handikappidrott är således gränsen mellan barn-, ungdoms- och vuxenidrott flytande och en och samma aktivitet kan innefatta samtliga kategorier. En förklaring är att det i barnets närområde sällan finns andra barn med funktionsnedsättning motsvarande det som barnet har, vilket försvårar möjligheten att i den lokala handikapp-/idrottsföreningens regi skapa åldersrelaterade grupper utifrån en viss funktionsnedsättning. För att det ska vara möjligt att starta en träningsgrupp tillåts vanligen såväl barn, unga som vuxna med olika funktionsnedsättningar att delta. I

vissa fall gäller det även utövare utan funktionsnedsättning, något som förekommer till exempel i judo, bordtennis, rullstolsbasket, rullstolsvolleyboll och skytte. Inom den organiserade idrotten är det ofta så att ålder och aktivitetsnivå följs åt och att det finns en nära koppling mellan barn och nybörjarverksamhet. Inom handikappidrotten är det tvärtom så att många utövare med funktionsnedsättning blir idrotts- och motionsaktiva först i vuxen ålder. Konsekvenserna av en övergående eller permanent nedsättning i rörelseförmågan kan exempelvis leda till att individen blir hänvisad till handikappidrott. Vidare kan vuxna idrotts- och motionsutövare med utvecklingstörning i vissa sammanhang fungera väl i det som brukar betecknas som barn- eller ungdomsgrupper beroende på vilken idrotts- eller motionsaktivitet som står i fokus.

Barn inspirerar och rekryterar varandra till olika aktiviteter. Exempelvis kan fotboll utövas spontant och i organiserad form av jämnåriga barn i samma närområde som känner varandra och som ingår i flera gemensamma sociala sammanhang utöver fotbollen. Att spontant delta i lek och idrott kan vara svårt för ett barn som är i stort behov av andras hjälp och där alla händelser under en dag kräver noggrann planering. Flickor och pojkar med funktionsnedsättning blir därför i högre grad än sina jämnåriga kamrater beroende av vuxnas hjälp och stöd för att kunna vara delaktiga. Tillfällen att få prova på olika idrotter och motionsaktiviteter för flickor och pojkar med funktionsnedsättning brukar ske i samband med ”prova på-dagar” som oftast arrangeras av den lokala handikappidrottsföreningen. Det finns för närvarande inga vetenskapligt dokumenterade uppgifter om hur effektiva sådana prova på-tillfällen är när det gäller att rekrytera flickor och pojkar med funktionsnedsättning till idrotten. Svårigheten att komma i kontakt med de barn, föräldrar och vårdnadshavare som inte aktivt söker upp den lokala handikapp-/idrottsföreningen eller deltar vid arrangerade prova på-dagar kvarstår på så sätt. I synnerhet gäller det svårigheterna för idrottsrörelsen att rekrytera flickor med funktionsnedsättning. Skolans idrottsverksamhet kan därmed i högre grad än för barn i allmänhet vara avgörande för flickor och pojkar med funktionsnedsättning och deras möjligheter att komma i kontakt med, och etablera ett intresse för, idrott och motion.

Det handikappidrottspolitiska programmet, *Idrott i rörelse* anger den fysiska miljön som ett hinder till full delaktighet för flickor och pojkar med funktionsnedsättning. SHIF/SPK ser det exempelvis som självklart att omklädningsrum, toaletter och förvaringsutrymmen med mera är anpassade och att lokalerna är försedda med hissar och ramper där det behövs för att öka tillgängligheten. Kommunen måste, enligt styrdokumentet, vid all granskning av planer och ritningar

samt planering och schemaläggning av träning och tävlingstider beakta handikappidrottens behov. I de fall där träningsutrustningen måste vara anpassad för att kunna användas anser man att det bör ligga i kommunens intresse att åtgärda detta. Träningsmaterial som anses vara ett hjälpmedel bör enligt SHIF/SPK vara kostnadsfria för den idrottsaktive och för att få fler att börja idrotta borde kommunen öka möjligheterna till uthyrning av kostnadskrävande hjälpmedel och tävlingsredskap. I Sverige, till skillnad från i Norge, räknas inte idrottshjälpmedel som handikapphjälpmedel och därmed beviljas inte statligt stöd för sådan utrustning. För barn med rörelsehinder kan deltagande i idrotts- och motionsaktiviteter innebära höga materialkostnader. En friidrottsrullstol eller en rullstol anpassad för basket kan kosta 30 000–60 000 kronor. Det begränsar avsevärt individens möjligheter till att bli idrottsaktiv eller att engagera sig i flera idrotter eller motionsaktiviteter samtidigt. Inom vissa handikappidrottsföreningar har man löst materialkostnaderna genom att föreningen ansöker om fondmedel och därefter köper in idrottshjälpmedel som de aktiva får låna. I vissa kommuner har man startat uthyrningsverksamhet av fritidshjälpmedel som innebär att enskilda individer eller en skola kan hyra utrustning till en elev i samband med exempelvis friluftsdagar. Tillgången på idrottshjälpmedel kan i många fall vara avgörande för individens delaktighet i idrott eller motion på skoltid och på fritiden. Individanpassade idrottshjälpmedel kan också bidra till att individens upplevda frihet, självständighet och likvärdighet stärks. Konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning, Artikel 30 – *Deltagande i kulturliv, rekreation, fritidsverksamhet och idrott* – barnkonventionens artikel 23 och *Idrotten vill*, stärker de krav som framgår i det handikappidrottspolitiska programmet, *Idrott i rörelse* vilket innebär att personer med funktionsnedsättning ska erbjudas samma möjligheter som andra till ändamålsenliga instruktioner, utbildning och resurser på lika villkor som andra.

I barnkonventionen artikel 2 och 23 och i Barnrättskommitténs allmänna kommentarer nr 9 *Rättigheter för barn med funktionshinder* framgår tydligt att funktionsnedsättningen aldrig får utgöra en orsak till diskriminering. Fortfarande är social stämpling, rädsla, överbeskyddande, negativa attityder, felaktiga föreställningar och fördomar mot barn med funktionsnedsättning vanliga i många samhällen vilket leder till att barn med funktionsnedsättning marginaliseras och exkluderas. Om barnet, dess föräldrar eller vårdnadshavare upplever att barnets rättigheter har kränkts ska de enligt styrdokumentet ges effektiv upprättelse som är tillgänglig för dem det berör. Konventionsstaterna ska säkerställa att barn med funktionsnedsättning har rätt att fritt yttra sina åsikter i alla frågor som rör dem. Deras åsikter ska tillmätas betydelse i förhållande till ålder och mognad, på samma

grunder som andra barn, och de ska få bistånd som är anpassat efter funktionsnedsättning och ålder för att förverkliga detta. Det finns studier som visar att barn och unga med funktionsnedsättning sällan får komma till tals i undersökningar som handlar om deras livskontext. När undersökningar görs är det oftast föräldrar, ledare, assistenter, skolpersonal och andra professionella kontakter som tillfrågas om barnets situation. I arbetet med att genomföra konventionen i allmänhet och i de beslut som rör människor med funktionsnedsättning i synnerhet har staterna en skyldighet att samråda med de organisationer som representerar barn, unga och vuxna med funktionsnedsättning. Konventionstexterna understryker också att det oftast är vuxna med eller utan funktionsnedsättning som utarbetar riktlinjer och fattar beslut när det gäller barn och unga med funktionsnedsättning medan barnen själva lämnas utanför processen.

Som framgår av *Idrotten vill* är en viktig del av idrottsrörelsens demokratiska fostran att varje medlem, utifrån sin ålder och andra rådande förutsättningar, kan påverka genom att ta ansvar för sig själv och sin grupp såväl genom en demokratiskt uppbyggd mötesverksamhet som i den vardagliga träningen och tävlingen. Särskilt gäller detta flickor och pojkar som i den lokala idrottsföreningen tidigt får träning i demokratins grundläggande spelregler. Som tidigare påpekats har barn, unga och vuxna med funktionsnedsättning svag representation i den organiserade idrotten på alla nivåer vilket innebär att deras möjligheter till inflytande, delaktighet och medbestämmande inskränks. Detta medför att förutsättningarna att påverka resursfördelningen, idrottens utformning och innehållet i ledarutbildningar och kursmaterial som kan bidra till en ökad medvetenhet och förståelse för idrottsutövare med särskilda behov begränsas eller helt uteblir.

Som tidigare påpekats är avsikten enligt *Idrotten vill*, att flickor och pojkar ska ges möjlighet att leka och pröva på olika idrotter och därigenom utveckla fysiska grundfärdigheter. Barn med omfattande funktionsnedsättning kan ha begränsade eller till och med negativa erfarenheter av såväl lek som fysisk aktivitet. Det kan vara sådana sammanhang där barnet har upplevt utanförskap i relation till andra barn. Att vara fysiskt aktiv kan också vara förknippat med smärta eller värk. Trots att barnets generella utveckling är normgivande för idrottslig verksamhet för barn kan allsidighet vara svår att uppnå när det gäller flickor och pojkar med funktionsnedsättning. Exempelvis är det många flickor och pojkar med funktionsnedsättning som under sin skoltid exkluderats från idrottsundervisningen och klasskamraterna på grund av att undervisningen inte har kunnat anpassas eller att det inte funnits tillgång till idrottshjälpmiddel. Sådana negativa erfarenheter präglar i hög grad individens förutsättningar för fortsatt idrottande.

Det är inte bara den fysiska miljön som kan vara begränsande. I arbetet att identifiera och undandöra hinder för full delaktighet i idrott och motionsaktiviteter är det viktigt att fundera kring i vilken utsträckning flickor och pojkar utan funktionsnedsättning accepterar jämnråiga med funktionsnedsättning. Det finns några studier som visar att inkludering bidrar till ökad acceptans av barn med funktionsnedsättning och andra studier som visar på det motsatta, det vill säga att inkludering leder till minskad acceptans. Ett flertal studier visar emellertid att yngre barn är mer benägna att acceptera olikheter hos varandra än äldre barn och att kvinnor är mer benägna än män att bemöta individer med funktionsnedsättningar positivt. De attityder och värderingar som förmedlas inom den idrottsliga kontexten handlar i hög grad om prestation vilket också betonas i *Idrotten vill*. Med anledning av att idrott och prestation förknippas med den icke funktionsnedsatta kroppen bidrar det till att den funktionsnedsatta kroppen ofta uppfattas och förstås som om den inte riktigt passar in i den idrottsliga kontexten. Sådana normgivande föreställningar påverkar också acceptansbenägenheten, det vill säga vem som uppfattar och förstår sig själv som idrottare och vem som ges tillträde till den idrottsliga kontexten. Ibland kan också föräldrarna och vårdnadshavarna begränsa barnets möjligheter till deltagande i rädsla över att utsätta barnet för provningar som det inte förväntas klara. Det är relativt få studier som riktar uppmärksamhet mot vilka konsekvenser sådana föreställningar får för den som inte upplevs matcha idealet.

Trots handikappidrottens nära koppling till habiliterings- och rehabiliteringsträning är det viktigt att komma ihåg att barn och unga med funktionsnedsättning inte är en homogen grupp. Det finns unga med funktionsnedsättning som bara vill ägna sig åt idrott på motionsnivå eller i habiliterings- eller rehabiliteringssyfte och de som vill satsa helhjärtat på en idrottskarriär. Därmed bör möjlighet till elitidrott för ungdomar med funktionsnedsättning finnas som ett alternativ. Studier om tävlingsidrottande unga och vuxna med funktionsnedsättning visar att tävlingsidrott har positiv inverkan på deras självtillit, självständighet och egenvärde. Även om det finns en stark politisk vilja och strävan mot ökad inkludering av flickor och pojkar med funktionsnedsättning i idrottsverksamheten och i samhället i stort, finns det vetenskapligt stöd för att flickor och pojkar med funktionsnedsättning i sin identitetsutveckling också har behov av att möta andra i samma livssituation, med liknade skador eller funktionsnedsättningar.

Svenska studier om barn och unga med utvecklingsstörning har visat att det inte finns något specialidrottsförbund som markant utmärker sig i positiv mening när det gäller verksamhet för denna målgrupp och att det är få idrottare med utveck-

lingsstörning som tränar och tävlar tillsammans med andra ungdomar. Orsakerna kan enligt studierna vara att idrottare med utvecklingsstörning genomsnittligt har sämre fysisk status, koordinationsförmåga och svårigheter att förstå instruktioner och regler vilket leder till att inkluderad verksamhet inte alltid kan tillmötesgå individens förutsättningar och behov.

Enligt *Idrotten vill*, ska hänsyn tas till återhämtning och ungdomars skolsituation. Hänsyn bör även tas till att funktionsnedsättning eller komplikationer som följd av funktionsnedsättning kan orsaka längre tränings- och tävlingsuppehåll. I rullstolsidrotter kan det vara fråga om svåråterläkta trycksår, hand- och axelskador. Hänsyn bör även tas till att funktionsnedsättning i sig kan vara tidskrävande och att idrottare med funktionsnedsättning kan behöva mer tid till förberedelse och återhämtning.

I *Idrotten vill*, betonas att de som leder barnidrott ska, förutom sin specialidrottskompetens, ha grundläggande kunskap om hur barn utvecklas fysiskt, psykiskt och socialt. I Sverige erbjuds ledare i handikappidrott att gå SISU:s grundutbildning för idrottsledare, *Plattformen*. SHIF/SPK erbjuder därefter en fördjupad grenspecifik utbildning till ledare inom handikappidrott. SHIF/SPK ger även kurser i vad det innebär att leva med en funktionsnedsättning och att vara fysiskt aktiv. De har en uttalad ambition om ökat och fördjupat samarbete med andra specialidrottsförbund och med skolans verksamhet för att skapa förutsättningar för ett aktivt idrottsliv åt flickor och pojkar med funktionsnedsättning. Emellertid verkar det vara svårt att rekrytera nya ledare till handikappidrotten och särskilt då ledare som själva har en funktionsnedsättning. Det gäller även rekryteringen till andra uppdrag inom idrottsorganisationen. Det finns relativt få vetenskapliga studier om i vilken omfattning olika grupper av individer med funktionsnedsättning är medlemmar i den svenska idrottsrörelsen.

Avslutande reflektioner

Integrering leder inte med automatik till demokrati. Flickor och pojkar med funktionsnedsättning och deras föräldrar eller vårdnadshavare ska exempelvis inte vara beroende av vilken människosyn som tränare, ledare eller medlemmar har i en enskild idrottsförening eller i samband med en idrottsaktivitet. Som tidigare påpekats har många flickor och pojkar med funktionsnedsättning negativa erfarenheter från förenings- och skolidrotten vilket tyder på att det finns en klyfta mellan de rättigheter som flickor och pojkar med funktionsnedsättning har till delaktighet och jämlikhet och den verklighet som de möter. De mål och riktlinjer

som anges i styrdokumenten tycks därmed inte i önskvärd utsträckning nå fram till den verklighet där beslut fattas som berör flickor och pojkar med funktionsnedsättning.

Det finns stora brister i bemötandet av flickor och pojkar med funktionsnedsättning. Möten mellan människor sker inte opåverkade av de värderingar som råder i samhället vilket även får betydelse för den enskildes kontakter med idrottsrörelsen. Det handlar bland annat om hur idrottsrörelsen genom regler, kategorisering, resurstilldelning, tillgänglighetsåtgärder och allmänna värderingar upprätthåller eller aktivt arbetar för en förändring av miljöer och sammanhang som exkluderar flickor och pojkar med funktionsnedsättning. Bemötandet är inte en angelägenhet enbart för flickor och pojkar med funktionsnedsättning, deras föräldrar eller vårdnadshavare. Det är en demokratifråga som angår alla. Målet bör vara att stärka den enskildes självbestämmande, inflytande och integritet och underlätta delaktighet och jämlikhet. Bemötandet av flickor och pojkar med funktionsnedsättning i den idrottsliga praktiken innefattar båda parter förväntningar på mötet. De har ofta olika perspektiv därför att deras kunskaper och erfarenheter skiljer sig åt. Den enskilde, oftast en förälder eller vårdnadshavare till ett barn med funktionsnedsättning, utgår från barnets förutsättningar medan tränare och ledare inom den organiserade idrotten talar utifrån de regler, normer, värderingar och föreställningar som råder inom det givna sociala och kulturella sammanhang där de är verksamma. Dessa skillnader i perspektiv har stor betydelse för kvaliteten i bemötandet. Det måste därför finnas en vilja från båda parter att gemensamt skapa förutsättningar till idrottande utan att det yttersta ansvaret för tillgänglighet, delaktighet och jämlikhet förskjuts från idrottsrörelsen till barnet, dess föräldrar eller vårdnadshavare.

Barn lär sig demokrati och människors lika värde genom att uppleva det i social samvaro med andra barn, unga och vuxna med skilda förutsättningar. Jag vill påstå att barn, unga och vuxna med funktionsnedsättning i hög grad fostras genom samhällssystemet till att inte ifrågasätta sina livsvillkor eller slå vakt om sina rättigheter som en följd av omvårdnadsprocessens logik. Implicit förutsätts barn och unga med funktionsnedsättning att vara tacksamma för det stöd och de extraresurser som samhället tillhandahåller i form av hjälpmedel, assistans och särskilda anpassningar. Detta handlar i hög grad om att formas och forma sig själv till ett fogligt objekt, inte till ett handlande subjekt. Därmed kan det aldrig vara ett giltigt skäl att i en idrottsförening hävda att man har försökt att skapa verksamhet för flickor och pojkar med funktionsnedsättning men att genvägen varit svagt. Oftast beror sådana misslyckanden på bristande kommunikation och kunskap om den

komplexitet som innefattar idrottsverksamhet för avsedd målgrupp. Som regel förväntas den som har en funktionsnedsättning att anpassa sig till ett befintligt idrottssammanhang och inte det omvända. Med detta vill jag inte påstå att flickor och pojkar med funktionsnedsättning saknar handlingskraft. Tvärtom finns det många med stark vilja och ambitioner att nå sina individuella mål men i regel har de nått framgång genom att själva anpassa sig efter den befintliga verksamheten, något som inte alltid är möjligt för den som exempelvis har en omfattande funktionsnedsättning.

I dag inkluderas sällan handikapp/barnperspektivet i planeringen av verksamheter. I stället för att från början göra en miljö eller verksamhet tillgänglig väljs alltför ofta särlösningar som blir både dyrare och otympligare än om perspektiven hade funnits med från början. Särskilda åtgärder bör vara ett komplement, inte ett förstahandsalternativ. Förbättrad tillgänglighet är därför en viktig demokratifråga. Åtgärder för ökad tillgänglighet ses oftast enbart som kostnader och inte som investeringar. Ökad tillgänglighet leder otvivelaktigt till bättre förutsättningar för flickor och pojkar med funktionsnedsättning att klara sig på egen hand.

År 2008 gjordes en organisationsöversyn av svensk idrott där utredarna bland annat föreslog att SHIF/SPK:s nuvarande idrottsverksamhet borde integreras i respektive specialförbund. Som jag nämnde inledningsvis finns det redan i dag 15 specialförbund som har verksamhet för idrottare med funktionsnedsättning och där SHIF/SPK fungerar som ett rådgivande och stödjande organ. Men i ljuset av de skilda villkor till idrottande som redovisats i detta avsnitt vill jag påstå att slutsatsen i organisationsöversikten av svensk idrott inte kan betraktas som realistiska ur ett barnrättsperspektiv. Det kommer alltid att finnas flickor och pojkar med omfattande funktionsnedsättningar som inte kan erbjudas en tillfredsställande idrottsverksamhet inom specialförbundens försorg men som idrottsrörelsen likväl har ansvar för. Därmed bör båda alternativen finnas kvar, det vill säga möjligheten för specialförbunden att starta verksamhet för idrottare med funktionsnedsättning och för SHIF/SPK att behålla de idrotter som inte finner en bättre eller likvärdig hemvist i ett specialförbund. SHIF/SPK bör även i framtiden fungera som ett stödjande och rådgivande organ till de specialförbund som har verksamhet för idrottare med funktionsnedsättning och ha till uppgift att följa upp att barnkonventionen, *Idrotten vill* och det handikappidrottspolitiska programmet efterföljs.

Som Barnombudsmannen har påpekat finns det en risk att verksamhet för barn och unga med funktionsnedsättning faller mellan stolarna. Det är de vuxna i barnets närhet som ska ge dem ett aktivt stöd och ta ansvar för att leva upp till de rät-

tigheter som barnkonventionen ger. Därmed blir det viktigt för idrottsrörelsen att fundera kring och tydliggöra för ledare, styrelser, föräldrar och idrottsaktiva hur barnperspektivet ska tolkas och förstås i relation till den egna verksamheten. Det som står i konventionstexterna och idrottsverksamheternas egna styrdokument måste därför konkretiseras så att de får genomslag i den idrottsliga praktiken.

Referenser

- Blomdahl, U. & Elofsson, S. "I vilken utsträckning idrottar/motionerar ungdomar i särskolan? – en studie av ungdomar i särskolan i Stockholm, Jönköping, Haninge och Tyresö i jämförelse med de ungdomar som inte går i särskolan". Opublicerat manuskript, 2011.
- Brandin Berndtsson, M. *Handbok om barnkonventionen*. Stockholm, UNICEF Sverige, 2008.
- DePauw, K. P., & Gavron, S. J. *Disability Sport* (second edition). Champaign, Human Kinetics, 2005.
- FN:s standardregler om delaktighet och jämlikhet för människor med funktionsnedsättning. http://www.handisam.se/upload/Handisams%20filer/Rapporter/FNs_standardregler%5B1%5D.pdf (tillgänglig 2010-10-20).
- Jerlinder, K. *Rättvis idrottsundervisning för elever med rörelsehinder – dilemma kring omfördelning och erkännande*. Avhandling för licentiatexamen, Örebro universitet, 2005.
- Konventionen om rättigheter för människor med funktionshinder. <http://www.regeringen.se/sb/d/1928> (tillgänglig 2010-10-20), Regeringskansliet.
- Martin, J. J., & Smith, K. "Friendship Quality in Youth Disability Sport: Perceptions of a Best Friend", *Adapted Physical Activity Quarterly* 19, sid. 472–482, 2002.
- Nivert, M. & Lervik, K. *Organisationsöversyn av Svensk idrott*. Rapport till Riksidrottsstyrelsen, 27 oktober 2008.(tillgänglig 2010-10-01).
- Nygren, G. *Skolvardag med rörelsehinder. En etnologisk studie*. Uppsala universitet, 2008.
- Riksidrottsförbundet, *Idrotten vill*, 2009, http://www.rf.se/ImageVault/Images/id_2808/ImageVaultHandler.aspx (tillgänglig 2010-10-20)
- Socialstyrelsens terminologiråd. <http://www.app.socialstyrelsen.se/termbank> (tillgänglig 2010-10-19)
- Svenska handikappidrottsförbundets/Svenska Paralympiska kommitténs (SHIF/SPK) handikappidrottsliga program, *Idrott i rörelse*, som bygger på FN:s standardregel nr 11 "Rekreation och idrott". <http://www.shif.se/t2.aspx?p=39908> (tillgänglig 2010-10-19)
- Söder, M. (red.). *Forskning om funktionshinder. Problem-utmaningar-möjligheter*. Lund, Studentlitteratur, 2005.
- Wickman, K. *Bending, Mainstream Definitions of Sport, Gender and Ability. Representations of wheelchair racers*. Avhandling för doktorsexamen, Umeå universitet, 2008.
- Östnäs, A. "Handikappidrott – begrepp, utveckling och integrering", *Svensk idrottsforskning* 3 (13), sid. 24–28, 2004.
- Östnäs, A. "Handikappidrott som socialt fenomen", <http://www.idrottsforum.org/researchers/ostand.html> 2003-10-28 (tillgänglig 2010-10-20).
- Östnäs, A. *Handikappidrott – mellan tävling och rehabilitering. En studie av handikappidrotten mellan idrottsrörelse och handikapprörelse med utgångspunkt från fallstudien rullstolstennis*. Lund, Socialhögskolan, 1997.

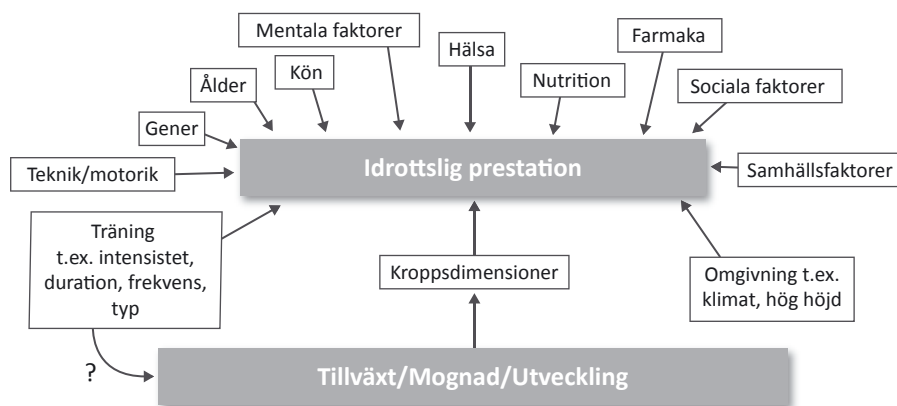

Eva Jansson

Är barns tillväxt och mognad en selektionsfaktor inom idrotten?

Fysisk prestationsförmåga bestäms av ett flertal olika faktorer av både inre och yttre karaktär (Figur 1 på nästa sida). För barn och ungdomar har även graden av tillväxt, mognad och utveckling stor betydelse för fysisk prestationsförmåga. En av slutsatserna i artikeln är att olika grad av mognad tenderar att leda till selektion av individer till olika typer av idrotter. Det gör att barn och ungdomar riskerar att exkluderas från ett flertal idrotter som till exempel fotboll och ishockey genom den selektionsprocess som kan iakttas inom föreningsidrotten. De tidigt mogna premieras till följd av en tidigt utvecklad snabbhet och explosivitet. Men de ungdomarna blir nödvändigtvis inte de bästa idrottarna på seniornivå. Det medför att talanger förloras eller att fel talanger rekryteras. Det betyder också att många ungdomar förlorar sitt idrottsintresse vilket inte är förenligt med idrottens mål. Ett bra recept för att ge alla lika möjligheter till idrottslig framgång och hälsovinster är därför att istället låta så många som möjligt vara med så länge som möjligt. En annan slutsats är att idrottande ungdomar även på elitnivå växer och mognar på ett likartat sätt som icke idrottande ungdomar. En stor del av de skillnader i kroppsstorlek och mognad som kan ses mellan idrottande och icke idrottande ungdomar beror på selektion.

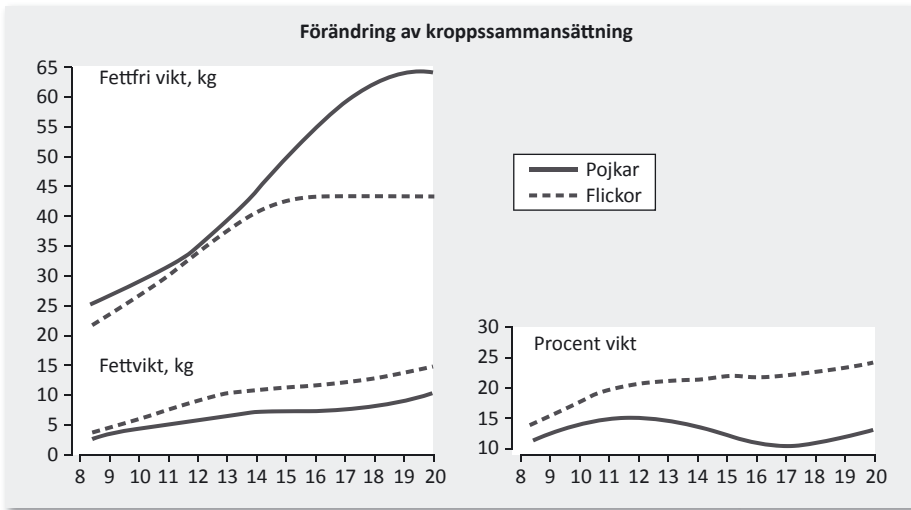

Figur 1. Faktorer av betydelse för idrottslig prestation på barn och ungdom.

Tillväxt – kvantitet

Fysisk prestationsförmåga samt kroppsliga dimensioner och funktioner, såsom till exempel maximal syreupptagningsförmåga ökar med 100–200 procent från 10 till 20 års ålder. Detta kan jämföras med fysisk träning som ökar den maximala syreupptagningsförmågan med bara 20–30 procent.

I figur 2 redovisas tillväxten under barn- och ungdomsåren mätt i så kallad fettfri vikt. Flertalet andra kroppsmått såsom vikt, längd, kroppsvatten, skelettvikt, hemoglobinkoncentration följer samma tillväxtförlopp. Det gäller även funktionella mått såsom maximal syreupptagningsförmåga. Det finns även mycket tydliga samband mellan tillväxten av alla dessa mått och funktioner och utvecklingen av fysisk prestationsförmåga (Figur 3). Typiskt för tillväxten är även att en tilltagande könsskillnad utvecklas med start runt tolvårsåldern. Tillväxten accelererar för pojkar men planar av för flickor. Tillväxten av fettvikt och andelen kroppsfett utgör ett undantag då en accelererande tillväxt istället ses för flickor (Figur 2). Pojkarnas ökade muskelmassa är givetvis betydelsefull för styrka och snabbhet. Å andra sidan har flickornas större fettdepåer betydelse för långvariga fysiska arbeten där den högre potentialen för fettförbränning säkrar energitillförseln under längre tid.

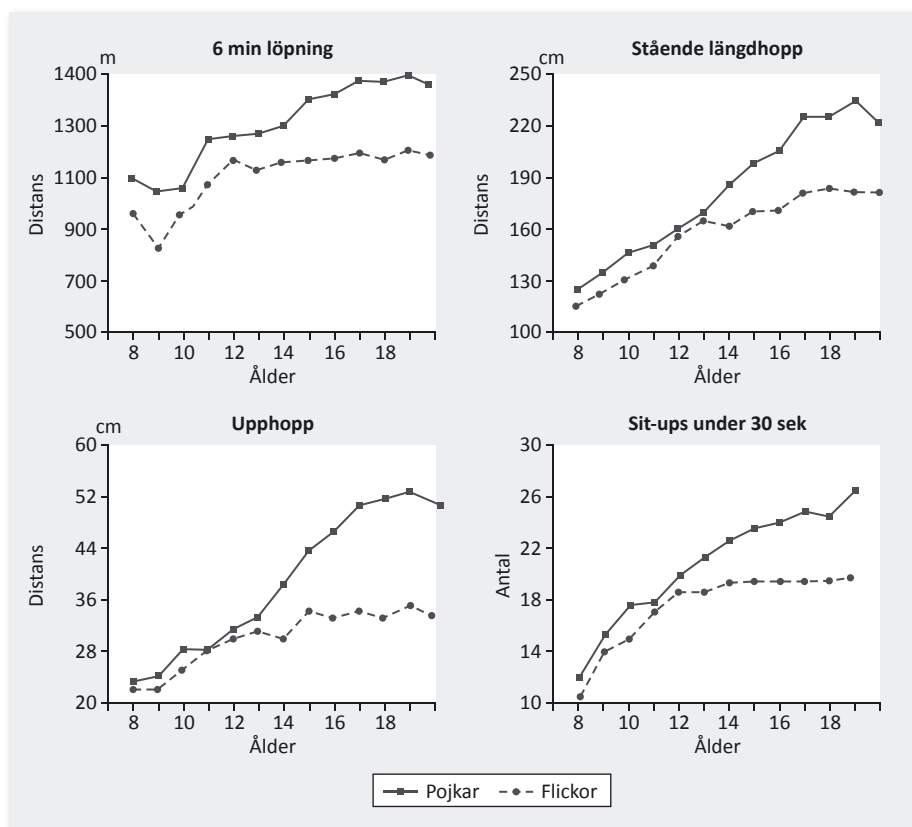

Figur 2. Förändringar i procent fett, fettmassa och fettfri massa för flickor och pojkar från 8 till 20 års ålder (Malina 1989, Malina et al 1988).

Perioden runt pubertetsutvecklingen, då flickornas idrottsliga prestationsökning inte accelererar på samma sätt som pojkarnas, är kritisk och innebär ökad risk för störningar i menstruationscykeln och ätproblematik. I vissa fall ”upptäcker” flickor att ökningen av kroppens fetthalt kan bromsas om man tränar mer och äter mindre. Det kan inom vissa gränser gynna den idrottsliga prestationen men det ökar samtidigt risken för negativa medicinska konsekvenser enligt ovan.

Ytterligare typiskt för tillväxten är att den inte är linjär över tid. Hastigheten för tillväxten har ett maximum runt 12 år för flickor och 14 år för pojkar. Det gäller så väl kroppsmått såsom funktionella mått såsom längd, kroppsvikt och maximalt syreupptag.

Sammanfattningsvis kan sägas att det finns en tydlig koppling mellan tillväxt och fysisk prestationsförmåga och att tillväxten har olika karaktär för flickor och pojkar. Perioden runt pubertetsutvecklingen är särskilt kritisk för flickor, med ökad risk för störningar i menstruationscykeln och ätproblematik. Utlösande faktorer kan vara relaterade till om träning och kost är av en sådan karaktär att den naturliga förändringen av flickans/kvinnans kropp i betydande grad fördröjs eller förhindras.

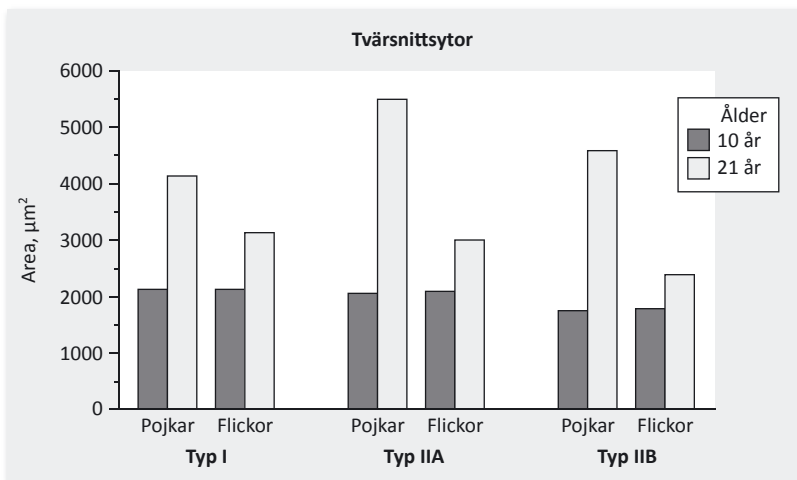
Figur 3. Förändringar i fysisk prestationsförmåga från 8 till 20 års ålder (Ekblom 1990).

Tillväxt – kvalitet

Kroppsmasseindex (BMI) beskriver förhållandet mellan kroppsvikt och kroppslängd (kg/m^2). Under pubertetsåren ses en markant ökning av BMI. Bland vuxna är ett högt BMI ofta ett uttryck för en hög andel kroppsfett, vilket det även kan vara hos barn och ungdomar. Det är emellertid viktigt att känna till, för såväl de unga som föräldrar och tränare, att den naturliga ökningen av BMI som ses under puberteten beror på en ökning av både fettfri massa och av fettmassa (Figur 2) och speciellt att skillnaderna mellan flickor och pojkar är tydliga. Ökningen av BMI för pojkar beror i första hand på ökad fettfri massa (muskelmassa till stor del) medan ökningen av BMI för flickor också beror på ökad fettmassa.

Ett fåtal studier beskriver muskulaturens utveckling under pubertetsåren med avseende på faktorer som muskelfibertyper, muskelfibrernas storlek samt aerob (med syre) och anaerob (utan syre) kapacitet för energiproduktion. Redan på 1970-talet visade Eriksson och Saltin att pojkar före puberteten hade en låg aktivitet av enzymet fosfofruktokinas (PFK) som speglar anaerob kapacitet och att PFK-aktiviteten ökade under pubertetsåren. De kunde också visa en funktionell koppling till ansamling av mjölksyra i muskulaturen vid maximal ansträngning (anaerob kapacitet). Även denna kapacitet ökade under puberteten. Egna opublikerade data (Dahlström, Esbjörnsson, Gierup, Kaijser, Jansson) från en tvärsnittsstudie stöder dessa fynd i form av högre PFK-aktivitet vid 21 års ålder än vid 10 års ålder bland pojkar. Motsvarande skillnad sågs dock inte bland flickor. Dessa fynd överensstämmer med de könsskillnader som ofta ses bland vuxna med avseende på muskulaturens anaeroba kapacitet. När det gäller den aeroba kapaciteten i muskulaturen (mätt med hjälp av enzymet citratsyntas) sågs inga tydliga förändringar under tillväxten och inte heller för skillnader mellan könen.

I samma studie analyserades även muskelfibrernas storlek (tvärsnittsytor). Vid 10 års ålder var pojkars och flickors muskelfibrer lika stora (Figur 4). Vid 21 års ålder framträdde tydliga skillnader. Muskelfibrerna var större hos de unga männen än hos de unga kvinnorna oavsett fibertyp. Man kunde även se en könsskillnad i relationen mellan de olika fibertypernas storlek vid 21 års ålder. Männens

Figur 4. Muskelfibrers tvärsnittsyta (typ I, IIA, IIB) i lårmuskulaturen för 10-åriga flickor (n=5) och pojkar (n=10) och 21-åriga kvinnor (n=7) och män (n=9). Opublicerade data (Dahlström, Esbjörnsson Gierup, Kaijser och Jansson). Typ I = långsamma och typ II = snabba muskelfibrer.

största fiber var den snabba muskelfibern typ IIA, medan kvinnornas största fiber var den långsamma och mer uthålliga muskelfibern typ I. När det gäller andelen typ I och typ II, baserat på antal fibrer, så visar en sammanställning av data från en longitudinell studie (16 till 27 års ålder) av Glenmark och medarbetare och en tvärsnittsstudie (10 och 21 års ålder) av Dahlström och medarbetare att andelen typ II fibrer (procent typ II) ökade signifikant för pojkar från 37 procent till 52 procent under tillväxten, medan flickornas värden låg mer stabilt runt 45 procent. Vid 27 års ålder hade männen signifikant högre procent typ II än kvinnorna. Dessa studier visar således att män har en något högre andel typ II fibrer speciellt då hänsyn tas till både andel typ II beräknat på antalet fibrer och till fibrernas storlek, medan kvinnor har något högre andel typ I. Muskulaturens sammansättning med avseende på fibertyper har en koppling till uthållighet, explosivitet och effektutveckling (power), där typ II fibrer har högre kapacitet i dessa avseenden. Typ I har däremot en högre uthållighet. Viktigt att komma ihåg är dock att variationen för procent typ II (och även typ I) mellan individer är stor för båda könen, det vill säga det finns många flickor/kvinnor som har högre procent typ II fibrer än vad pojkar/män har och pojkar/män som har högre procent typ I än vad flickor/kvinnor har.

Sammanfattningsvis kan det fastslås att kroppssammansättningen liksom muskulaturens kvalitet förändras under tillväxten och att förändringarna till viss del är olika för flickor och pojkar. För pojkar jämfört med flickor ökar andelen fettfri kroppsmassa (muskelmassa) mer. Det, tillsammans med de kvalitativa förändringarna i muskulaturen, leder till att pojkar under tillväxten kommer att utveckla en något högre kapacitet för styrka och explosivt muskelarbete än flickor. I motsats har flickornas muskulatur en något högre kapacitet för uthållighet som tillsammans med större energiförråden i form av fett kan gynna långtidsarbetsförmågan.

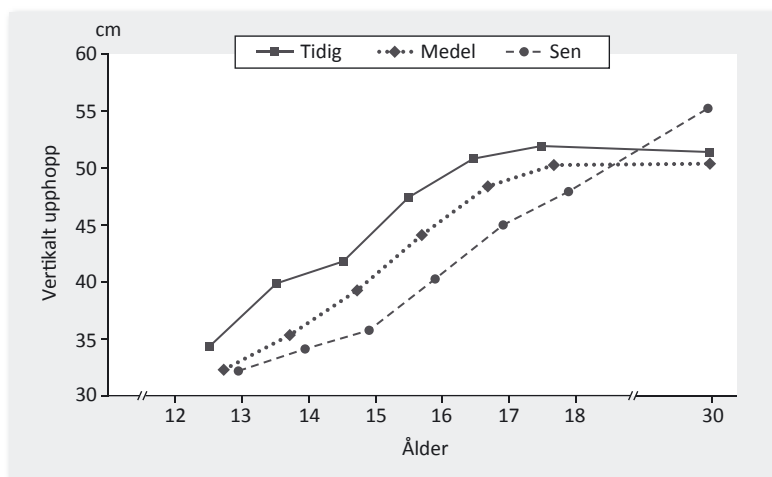
Mognad, tillväxt och selektion

Graden av tillväxt och mognad vid en viss kronologisk ålder kan variera väsentligt mellan individer. Detta gäller även kroppsdimensioner och fysisk prestationsförmåga. För en given kronologisk ålder så är de som mognar tidigt längre, väger mer, har större fettmassa och fettfri vikt samt högre maximalt syreupptag med följderna att de även tenderar att prestera bättre i fysiska tester. Detta gäller för både pojkar och flickor även om skillnaden mellan olika mognadsklasser i vissa studier tycks vara mindre bland flickor. Generellt sett finns dock färre studier publicerade rörande flickors tillväxt och mognad i relation till fysisk prestation.

Eftersom mognadsgrad och kroppsdimensioner är viktiga bestämmande faktorer för fysisk prestationsförmåga finns det anledning att förmoda att dessa parametrar bidrar till selektion av individer till olika idrotter. Studier på fotbollsspelande pojkar visar exempelvis att snabbhet och explosivitet till stor del styrs av tillväxt och mognad, vilket inte gäller för teknisk skicklighet.

Andra intressanta studier av selektionsprocesser inom idrotten utgår från fördelningen av födelsedatum över året för idrottande barn och ungdomar. En undersökning av fotbollsspelande pojkar och flickor av Peterson visar exempelvis att ju tidigare man är född på året desto större är sannolikheten att man blir uttagen till olika former av "elitlag". Enligt Peterson förekommer denna selektion i alla steg från föreningsnivå till landslagsspel. Redan i det ursprungliga materialet som utgjordes av 900 13-åringar födda samma år fanns en snedfördelning mellan dem. Detta talar för att selektion utifrån fysisk mognad sker långt ner i åldrarna. Siffror i procent visar att cirka 50 procent av de som utvaldes till mer elitinriktad träning var födda under årets första kvartal medan endast cirka 10 procent var födda under fjärde kvartalet. Liknande selektion beskrivs i andra svenska och danska undersökningar av ungdomsfotbollen. Ytterst intressant är att en engelsk studie omfattande 9000 elitspelare visade att de flesta av spelarna istället var födda under kvartal tre och fyra (80 procent), ett mönster som inte gäller generellt för engelska ungdomar. Förklaringen visade sig vara att en "fotbollsårskull" i England består av spelare födda från september till augusti året därpå. I Sverige och Danmark följer man istället kalenderåret. Studierna visar att selektionen till elitfotboll baseras bland annat på individens mognadsgrad (de som föds tidigt på året/säsongen antas i genomsnitt vara mer mogna). Flera idrotter, däribland ishockey, uppvisar ett liknande mönster. På seniornivå kan man inte se dessa extrema anhopningar av spelare födda under säsongens/årets första månader vare sig i Sverige, Danmark eller i England. Copley och medarbetare har i en metaanalys sammanställt 38 studier rörande denna problematik och drar slutsatsen att selektionen till elitidrott som baseras på när man är född på året är ett stort jämlikhetsproblem för idrotten. Lefevre och medarbetare visade i en unik longitudinell studie, som pågick under nästan 20 års tid, att den stora skillnad som förelåg i fysisk prestation mellan tidigt och sent mogna barn och ungdomar inte alls kunde återfinnas vid 18 och 30 års ålder (Figur 5). Studier av Carlson visar också att tidig fysisk mognad inte har något prognosvärde för den fysiska kapaciteten som kan ses i vuxen ålder.

Slutsatsen från dessa studier är att sent mogna barn och ungdomar riskerar att exkluderas från ett flertal idrotter såsom fotboll och ishockeyidrotter genom den selektionsprocess som kan iaktas inom föreningsidrotten.

Figur 5. Fysisk prestation (vertikalt upphopp), i förhållande till ålder och mognad för pojkar (Lefevre et al 1990).

De tidigt mogna premieras till följd av en tidigt utvecklad snabbhet och explosivitet. Men de ungdomarna blir nödvändigtvis inte de bästa idrottarna på seniornivå. Det betyder att många ungdomar förlorar sitt idrottsintresse och riskerar därmed att "gå miste om" idrottens positiva hälsoeffekter. Det innebär också att talanger förloras eller att fel talanger rekryteras.

Sammanfattningsvis utgör ålder, kroppsstorlek och mognadsgrad selektionsfaktorer inom idrotten, vilket innebär att individer som föds sent på året eller är sent mogna riskerar att bli missgynnade och eventuellt även förlora sitt idrottsintresse. Detta rimmar dåligt med idrottens målsättning. I en långsiktig "talangiakt" riskerar man dessutom att gå miste om potentiella framtida talanger eller rekrytering av "fel" individer om selektionsprocessen drivs för hårt i barn och ungdomsåren.

Unga idrottares tillväxt och mognad

Det mesta talar för att fysisk aktivitet och träning i måttlig omfattning bland barn och ungdom inte påverkar tillväxt- och mognadsprocessen. Frågan är om detta även gäller för unga idrottare på elitnivå. Välkänt är att mognadsprocessen (dess tidpunkt, hastighet och omfattning) ser olika ut för utövare av olika idrotter och att exempelvis gymnaster vanligtvis är korta medan simmare och basketspelare är långa. Till viss del föreligger olika uppfattningar om träning påverkar tillväxt och

mognad, eller om det i första hand handlar om ett selektivt urval av individer med de lämpligaste förutsättningarna och selektiv "drop-out". Enligt Malina och medarbetare finns det dock inga säkra stöd för att träningen i sig skulle kunna påverka tillväxt och mognad. Däremot finns ett flertal studier som starkt stöder att selektion är en viktig faktor bakom de skillnader i kroppsstorlek, tillväxt och mognad som finns mellan utövare av olika idrotter. Det visar sig till exempel att gymnaster var kortare och att simmare var längre än genomsnittet redan vid två års ålder. Även föräldrarna till gymnasterna var kortare och föräldrarna till simmarna var längre än genomsnittet. Det ger starka belägg för att ärftliga faktorer som bestämmer till exempel kroppslängd, bidrar till selektion av barn och ungdomar till olika idrotter. Som nämnts tidigare, bidrar även mognadsgraden till selektionen, där graden av mognad också kan vara ärftligt betingad men dessutom bestäms av när man är född på året. Det vill säga att de ungdomar som väljs ut eller som själva väljer att idrotta är ofta mer mogna redan vid starten av en mer specifik träning när det gäller idrotter som fotboll och ishockey. För till exempel gymnastik gäller det omvända, det vill säga här selekteras individer med en lägre mognadsgrad.

Två nyligen publicerade studier visar att unga elitgymnasters tillväxt och köns-mognad är helt jämförbar med tillväxten och köns-mognaden för flickor som inte tränar. En viktig metodologisk urvalsfaktor i dessa studier var att elitgymnastgruppen och den gruppen som inte tränade var matchade med avseende på köns-mognad och föräldrarnas längd. I den ena studien tränade gymnasterna cirka 15 timmar per vecka. I den andra studien var träningsdosen cirka 25 timmar per vecka. Detta stödjer slutsatsen att elitidrotten i sig inte påverkar längdtillväxt och köns-mognad negativt även om systematisk träning påverkar kroppssammansättningen, fysiologiska variabler såsom styrka och maximal syreupptagningsförmåga samt prestationsförmåga. Det kan dock inte uteslutas att hård träning i kombination med till exempel hård psykisk press och restriktioner av vad man får äta kan ge negativa medicinska konsekvenser. Det är väl känt att förekomsten av ätstörningar ökar i idrotter där en låg kroppsvikt är väsentligt för framgång.

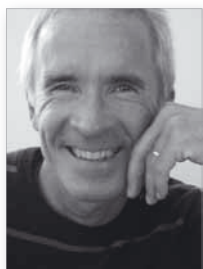
Sammanfattningsvis är det så att idrottande ungdomar även på elitnivå växer och mognar på ett likartat sätt som icke idrottande ungdomar. En stor del av de skillnader i kroppsstorlek och mognad som finns mellan idrottande och icke idrottande ungdomar beror på selektion.

Referenser

- Beunen, G, Baxter-Jones, AD, Mirwald, RL et al. "Intraindividual allometric development of aerobic power in 8- to 16-year-old boys". *Med Sci Sports Exerc* 33:503-510, 2002.
- Brewer, J, Balsom, PD, Davis, JA. "Seasonal birth distribution amongst European soccer players". *Sports, Exercise and Injury* 1:154-157, 1995.
- Carlsson, R. *Vägen till landslaget. En retrospektiv studie av framgångsrika ungdomar i sju idrotter*. Institutionen för pedagogik, högskolan för lärarutbildning i Stockholm och Gymnastik och Idrottshögskolan. 1991.
- Claessens, AL, Lefevre, J, Beunen, GP et al. "Maturity-associated variation in the body size and proportions of elite female gymnasts 14-17 years of age". *Eur J Pediatr* 165:186-192, 2006.
- Cobley, S, Baker, J, Wattie, N et al. "Annual age-grouping and athlete development". *Sports Med* 39:235-256, 2009.
- Dahlström, M, Liljedahl, ME, Gierup, J et al. "High proportion of type I fibres in thigh muscle of young dancers". *Acta Physiol Scand* 160:49-55, 1997.
- Damsgaard, R, Bencke, J, Matthiesen, G et al. "Is prepubertal growth adversely affected by sport". *Med Sci Sports Exerc* 32:1698-1703, 2000.
- Eklblom, B. "Styrka, spänst och uthållighet hos ungdom 7-19 år". *Barn, ungdom och idrott. Rapport från idrottens forskningsråd*. Sid 153 – 166, 1990.
- Eriksson, BO. "Muscle metabolism in children: A review". *Acta Paediatr Scand Suppl.* 238, 20-27, 1980.
- Eriksson, BO, Saltin, B. "Muscle metabolism during exercise in boys aged 11-16 years compared to adults". *Acta Paediatr Belgica Suppl.* 28:257-265, 1974.
- Geithner, CA, Thomis, MA, Vanden Eynde, B et al. "Growth in peak aerobic power during adolescence". *Med Sci Sports Exerc* 36:1616-1624, 2004.
- Glenmark, B, Hedberg, G, Jansson, E. "Changes in muscle fibre types from adolescence to adulthood in women and men". *Acta Physiol Scand* 146:251-259, 1992.
- Hansen, L, Klausen, K, Bangbo, J et al. "Short longitudinal study of boys playing soccer: Parental height, birth weight and length, anthropometry, and pubertal maturation in elite and non-elite players". *Pediatric Exercise Science* 11: 199-207, 1999.
- Katzmarzyk, PT, Malina, RM, Beunen, GP. "The contribution of biological maturation to the strength and motor fitness of children". *Ann Human Biol* 24:493-505, 1997.
- Lefevre J, Beunen, G, Steens, G et al. "Motor performance during adolescence and age thirthing as related to age at peak height velocity". *Ann Human Biol* 17:423-435, 1990.
- Malina RM. Growth and maturation: "Normal variation and the effects of training". In CV Gisolfi, DR Lamb (eds.), *Perspectives in exercise science and sports medicine*. Vol. II, Youth, Exercise, and Sport. Indianapolis, IN: Benchmark Press, pp. 223-265, 1989.
- Malina RM, Bouchard, C, Beunen, G. "Human growth: Selected aspects of current research on well-nourished children". *Ann Rev Antropology* 17:187-219, 1988.
- Malina, RM, Beunen, G, Lefevre, J et al. "Maturity-associated variation in peak oxygen uptake in active adolescent boys and girls". *Ann of Human Biology* 24:19-31, 1997.
- Malina RM, Koziel, S, Bielicki, T. "Variation in subcutaneous adipose tissue distribution associated with age, sex, and maturation". *Am J Human Biol* 11:189-200, 1999.

- Malina RM, Bouchard, C, Bar-Or, O. In: *Growth, maturation, and physical activity*. 2nd ed. Human Kinetics USA. 2004.
- Malina, RM, Eisenmann, JC, Cumming, SP et al. "Maturity-associated variation in the growth and functional capacities of youth football (soccer) players 13-15 years". *Eur J Appl Physiol* 91:555-562, 2004.
- Malina RM, Cumming, SP, Morano, PJ et al. "Maturity status of youth football players: a noninvasive estimate". *Med Sci Sports Exerc* 37:1044-1052, 2005.
- Malina, RM, Cumming, SP, Kontos, J et al. "Maturity-associated variation in sport-specific skills of youth soccer players aged 13-15 years". *J Sports Sci* 23:515-522, 2005.
- Peltenburg, AL, Erich, WB, Zonderland, ML et al. "A retrospective growth study of female gymnasts and girl swimmers". *Int J Sports Med* 5:262-267, 1984.
- Peterson, T. "Selektions- och rangordningslogiker inom svensk ungdomsfotboll". www.idrottsforum.org 2004-08-31.
- Philippaerts, RM, Vaeyens, R, Janssens, M et al. "The relationship between peak height velocity and physical performance in youth soccer players". *J Sports Sci* 24:221-230, 2006.
- Rolland-Cachera, MF, Cole, TJ, Sempe, M et al. "Body mass index variations: centiles from birth to 87 years". *Eur J Clin Nutr* 45:13-21, 1991.
- Simmons, C, Paull, GC. "Season-of-birth bias in association football". *J Sports Sci* 19:677-686, 2001.
- Tanner, JM, Whitehouse, RH, Takaishi, M. "Standards from birth to maturity for height, weight, height velocity, and weight velocity: British children, 1965". *Archives Disease in Childhood* 41:454-471, 613-635, 1966.
- Thomis, M, Claessens, AL, Lefevre, J et al. "Adolescent growth spurts in female gymnasts". *J Pediatr* 146:239-244, 2005.
- Ulbrich, J. "Individual variants of physical fitness in boys from the age of 11 up to maturity and their selection for sports activities". *Medicina dello Sport* 24:118-136, 1971.

Jonny Hjelm

Fotboll på lek och allvar

En idrott utan mellanmännsliga, värderande jämförelser har förts fram som en lösning på "utslagningen" inom barn- och ungdomsidrotten. Andra förslag har handlat om att man i första hand ska "tävla mot sig själv" och att idrottandet ska präglas av "lekfullhet". I artikeln visas att möjligheterna att använda sig av ovanstående strategier inom fotboll är begränsade, eller i vart fall inte utan komplikationer. Skälet är enkelt: fotboll är en lag- och kapidrott vars meningsfullhet i hög grad är knutet till den enskilde spelarens fotbollsmässiga interaktion med mot- och medspelare.

Svensk idrottsrörelse har sedan 1960-talets slut, då devisen "idrott åt alla" blev dess ledstjärna, försökt reducera idrottstävlingarnas omfattning och betydelse. Denna strävan har accentuerats under 1990- och 2000-talen. Enligt Riksidrottsförbundets policydokument *Idrotten vill* ska majoriteten av de aktiva inom föreningsidrotten finnas i en miljö som *inte* domineras av seriöst tävlande och med fokus på prestationsförbättringar. Den restriktiva hållningen markeras i det officiella idrottspråkets ordval och retoriska vändningar. Idrott sägs till exempel handla om att prestera "mera" snarare än "bättre". Vidare påpekas att "vi delar in vår idrott efter ålder och ambitionsnivå", inte efter ålder och prestationsförmåga. Skolans idrottsämne har genomgått en liknande utveckling och pedagogen Håkan Larsson konstaterade för några år sedan "att 'prestera' [fysiskt] verkar ha blivit något problematiskt i [skolämnet] idrott och hälsa". Det gäller alltså inte bara tävlingsprestationer utan fysiska prestationer överhuvudtaget.

Idrottslig kompetens och prestationsjämförelser tycks ha blivit kontroversiella inom idrotten samtidigt som kompetenser, prestationsjämförelser och tävlingar uppvärderats inom många andra samhällssektorer. Kompetens saknas, ska förvärvas, köpas in och uppdateras. Meritportföljen tillskrivs livsavgörande betydelse. Tävlingar i musik, utseende och intrigmakande sköljer över oss. Men inom svensk idrott har man svårt att hantera kompetens, tävlingar och prestationsjämförelser.

I denna artikel behandlas kortfattat den kritik som sedan 1970-talet riktats mot ”tävlingssidrotter” som fotboll. Jag granskar också förslag och rekommendationer vars syfte är att reducera prestationskraven och olust- och utanförskapskänslor hos barn och ungdomar. Ett av dessa är förslaget att barn i första hand ska tävla mot sig själva. Men hur gör man det i en lag- och kampidrott som fotboll? I artikeln problematiseras detta och andra förslag och möjligheterna att realisera dem inom fotboll. Fokus ligger alltså på fotboll, och i viss mån andra lagbollidrotter, men en stor del av de frågor som tas upp berör barn- och ungdomsidrotten generellt. Artikeln inleds med ett avsnitt om ”tävlan och jämförelse”. Därefter följer en kort historisk bakgrund och något om ”tidsandan” under 1960- och 1970-talen, de decennier då diskussionen om den föreningsbaserade barn- och ungdomsidrotten började på allvar.

Tävling och jämförelse

Med ”tävling” menas vanligen en tillställning där individer eller kollektiv (lag) mäter och jämför prestationer med syftet att rangordna prestationer. Tävlan innehåller alltså alltid ett moment av jämförelse. Deltagarnas agerande och handlingsutrymme är fixerat av ett mer eller mindre omfattande regelverk (tävlingens regler). En idrottstävling karaktäriseras av att det rör sig om *fysiska* prestationer. Att tävla kan sägas vara detsamma som att diskriminera, det vill säga att urskilja prestationer. Att tävla är att jämföra sig med andra under formaliserade former. Två slags idrottstävlingar dominerar: en där individer/lag tävlar *mot varandra* och en där individer/lag tävlar *bredvid varandra*.

Tävlingar går ut på att finna vinnare; tävlingssidrott är per definition en meritokratisk arena omöjlig att förena med aktiviteter i vilka alla ska vara likvärdiga. Med ”likvärdiga” avses här likhet i utfall, resultatlikhet. Vid idrottstävlingar strävar man efter att undvika lika utfall – oavgjort – även om det inte alltid går. Oavgjorda tävlingar kan ur detta perspektiv sägas representera ett misslyckande.

Idrottstävlingar kännetecknas av dess formaliserade och ritualiserade prestationsjämförelser. I många idrotter är utfallet odiskutabelt. En längdhoppare som hoppar 7 meter eller mer vinner över den som hoppar 6.90. Inom bedömningsidrotter som exempelvis konståkning, brottning och gymnastik är det lite knepigare och här får vi då och då diskussioner om rätt segrare verkligen korades. I ett samhälle där idrottsliga färdigheter värderas högt är tävlingsdeltagande förbundet med ett socialt risktagande. Resultatlistan differentierar individer/kollektiv och svagpresterande riskerar att stigmatiseras som personer/kollektiv av lägre socialt värde. Individer kan förhålla sig till detta på olika sätt, till exempel genom att underkänna idrotten och dess tävlande som ett legitimt kulturkapitalskapande fält. Att helt hålla sig från idrottstävlingar, eller tävlingar överhuvudtaget, kan vara uttryck för samma hållning. Men det kan också röra sig om ytterst prestationsinriktade personer som har svårt att klara av prestationsångest och/eller att förlora (särskilt om utfallet är odiskutabelt). Deras frånvaro beror alltså inte på att de underkänner tävlingsidrotten som en socialt sett viktig och intressant arena, snarare tvärtom, den är så viktig att de inte klarar av att delta.

Idrotten i konkurrenssamhället

Åren 1967–1971 utgavs Max Lundgrens böcker om Åshöjden BK. Här fick läsarna följa några tonårspojkars fotbollsspelande och avancemang upp genom seriesystemet. De duktiga pojkarna med Edward Engmark i spetsen vann framgång och respekt under ledning av den erfarne, före detta landslagsspelaren, ”Bagarn” Olsson. Lagets framgångar innebar att mindre duktiga spelare bänkades och/eller slutade i laget. Denna process framställdes som relativt konfliktfri. De utgallrade blev istället hejklackens kärnmedlemmar. I böckerna fanns däremot en försiktig formulerad kritik av idrottens kommersialisering. Huvudintrycket var ändå att både idrottens tävlingsmoment och dess färdighetsträning var meningsfull för individer och bra ur samhällelig synpunkt.

Några år senare skrev Lundgren en novell – *Reserven* – som gav en betydligt mörkare bild av föreningsidrotten och tävlandet. Om Åshöjdenböckerna på ett oproblematiskt sett kringde de ”duktiga” idrottskillarna så var det nu tvärtom. Novellen handlar om Robban, en svagpresterande, överviktig femtonårig reservmålvakt i handboll. I en match får Robban oväntat möjlighet att hoppa in mellan stolparna men misslyckas. I novellen beskriver Lundgren pojkens känslor och tankar då han inte klarade av att leva upp till sina egna eller lagkamraternas prestationskrav:

”Det är konstigt: man läser så mycket om idrott. Man läser spännande böcker. Nästan alla killar snackar om idrott. Men det säjs aldrig nått om en sån som jag. Det skrivs aldrig en enda bok, där en hopplös figur, som jag är med. Det är precis som om ... som om ... om jag inte fick va med ... som om såna som jag inte räknades. Jag kan ju inte va ensam. Det måste finnas flera tusen såna som jag. Som inte bara alltid förlorar utan som inte ens får vara med. Knappt ens som reserv.”

Berättelsen om Robban illustrerar det ökande intresset under 1970-talet för svagpresterande inom idrotten och deras situation.

En mer politiserad kritik av idrotten fördes även fram vid denna tidpunkt. Det här gällde exempelvis kommersialiseringen, att en del utövare såg ut som ”levande reklampelare”. Dopingens började också uppmärksammas och fördömas. Det internationella idrottsutbytet med diktatur- och apartheidstater kritiserades kraftfullt. Snart kom kritiken att vändas mot idrottens – som det hävdades – ensidiga prestationstänkande och fokus på tävlingar. Idrottstävlingar beskrevs som ett fördummande spektakel och som ett uttryck för ett inhumant, kapitalistiskt konkurrenstänkande. En liknande ståndpunkt intog en del inom kvinnorörelsen där de mest radikala avfärdade idrottstävlingar som en oacceptabel och ointressant manlig kulturyttring.

Men idrotten kunde också uppfattas som ett bålverk mot normlöshet och allmänt flum. Den konservative debattören Sven Stolpe kritiserade i *Idrottsbladet* 1969 svensk utbildnings- och kulturpolitik samtidigt som han beskrev idrotten som ett föredöme. Inom idrotten var den bäste bäst och idrottaren lärde sig att följa regler, auktoriteter och ta ansvar:

”Idrotten kräver disciplin och underordning – det är inte tal om, att varje enskild idrottsman skall uppställa egna regler som råkar passa just honom bra. [...] I ett idrottslag har varje man sitt ansvar, som under inga förhållanden kan flyttas över på någon annan, på föräldrar, kamrater eller på samhället. Du skall göra din plikt utan alla bortförklaringar, din plikt mot laget, och det kan bara ske genom den ursinnigaste ansträngning – det vill säga just det som våra ’humana’ och ’toleranta’ ungdomsledare nu varnar för. Vore man konsekvent, skulle man naturligtvis förbjuda hela idrotten, som måste te sig som terroristisk, omänsklig, brutal. Inte får man handskas så hårt med unga människor inte – skona de små pysarna, så att de blir harmoniska och avspända!”

Idrott på individens villkor

Kritiken av tävlingsidrotten åtföljdes av krav på en mer human och individanpassad idrott. Bara på detta sätt kunde ett sunt och livslångt idrottande etableras hos det svenska folket och resultera i en god folkhälsa. Idrottsideologiskt fanns inslag av vänsterradikalt tankegods men influenser kom också från utvecklingspsykologiska teorier och den så kallade dialogpedagogiken. Skolelever skulle, hävdades det, ges bättre möjligheter att prova på olika fysiska aktiviteter och ägna sig åt sådant som särskilt intresserade dem. Den äldre, kollektivistiskt organiserade idrottsundervisningen, där alla skulle göra samma sak, dömdes ut. Undervisningen skulle upplevas som "lustfylld". Efterhand kom detta synsätt att överföras till föreningsidrotten. Också här skulle den stora majoriteten barn och ungdomar erbjudas en lustfylld och individanpassad idrott. Kraven på föreningsidrottens ledare höjdes därmed.

Den brutala tävlingsidrotten

Det var i detta idrottspolitiska/ideologiska klimat som den beteendevetenskapliga idrottsforskningen etablerades i Sverige under 1970- och 1980-talen. En huvudfråga i ett flertal forskningsprojekt rörde barn och ungdomar och "idrotten som socialisationsmiljö". Utgångspunkten kan sägas ha varit ett "barnrättsperspektiv", även om detta begrepp inte används. Forskarna ägnade stor uppmärksamhet åt idrottens tävlande och strävan efter prestationsförbättringar: Vad lärde man sig egentligen i och genom idrott? Hade de positiva effekterna, ofta återopade av idrottsrörelsens egna företrädare, rörande fysisk hälsa och karaktärsdaning överdrivits?

Forskarna granskade särskilt förhållandena inom lagidrotter då många barn och ungdomar fanns här men också därför att utslagningsdebatten, och företeelser som toppning, främst rörde dessa idrotter, exempelvis fotboll. Pedagogern Lars-Magnus Engström beskrev i sin avhandling *Fysisk aktivitet under ungdomsåren* fotboll som en bland manliga ungdomar populär "tävlingsidrott". Omkring 50 procent av de unga männen (20 år) i undersökningen hade under året ägnat sig åt fotboll, en något lägre andel hade tävlat i fotboll ("tävlingsgrenen"). Även pedagogern Hans Brunnbergs avhandling *Begreppet idrott hos människor inom idrotten* inkluderade en delstudie om fotbollsspelande unga män och kvinnor.

Idrottsforskarnas resonemang och slutsatser angående idrotten som fostransmiljö var motsägelsefulla. Å ena sidan framhöll de att barn och ungdomar tyckte om

att tävla och att idrotten gav rika möjligheter till nuorienterade känsloutlevelser samt snabb och konkret feedback i lärandeprocesserna. Å andra sidan levererade de en skarpt formulerad och principiell kritik av idrotten, eller tävlingsidrotten som den ofta kallades, dit fotboll vanligen räknades. Brunnberg menade att barn och ungdomar i och genom idrottandet lärde sig att bli "egoistiska" och "aggressiva". Pedagogerna Ulla Tebelius och Bert Aggestedt förklarade att knappast någon annan verksamhet i skolan eller på fritiden kunde mäta sig med idrotten då det gällde utanförskap och "negativa upplevelser". Idrottens systematiska prestationsjämförelser och resultatlistor var enligt Engström exempel på en, i jämförelse med andra samhällsområden, osedvanligt "brutal" behandling av människor. Han ansåg dessutom att "tävlingsidrotten" inte fullt ut respekterade principen om människors lika värde då tävlingsdeltagarna efter tävlingen värderades olika. Förlovarna, alla de som inte stod längst upp på prispallarna och resultatlistorna, löpte risken att uppfattas som "patetiska", "löjeväckande" och "misslyckade".

Under de nästföljande decennierna, 1990- och 2000-talen, kom nya vetenskapliga studier som behandlade idrotten som fostransmiljö. Några av de forskare som fokuserade på fotboll var pedagogerna Per Nilsson, Staffan Karp, Krister Hertting och Inger Eliasson samt etnologen Jesper Fundberg. I Nilssons studie analyserades fotbollsmiljön i fyra herrallsvenska klubbar. Det rörde sig om spelare i tolvårsåldern, junior- och senioråldern och hur dessa såg på avsiktliga regelöverträdelser och "filmningar" med mera. Nilssons studie visade att många spelare var beredda att bryta mot reglerna om det gynnade det egna laget och att detta i själva verket utgjorde en accepterad del av fotbollen. Att uppfattas som en fysisk, tuff fotbollsspelare var positivt, även om det kunde inkludera regelöverträdelser. Det var betydligt värre att uppfattas som en prestationsmässigt svag fotbollsspelare. "En allsvensk fotbollsspelare, utan framgång framstår som ointressant eller i värsta fall löjeväckande medan en framgångsrik sådan får hög status (åtminstone i 'idrottsvärden')". Fundberg följde ett pojklag under en längre tid, och visade hur pojkarna i den homosociala miljö som pojkfotbollen utgjorde, tog till sig ett ganska machobetonat idrottsmannaideal. "Bögar" och "kärringar" fungerade som stereotypa – och hotfulla – motbilder. Karp, Hertting och Eliasson studerade inte bara de idrottande subjekten, barn och ungdomar, utan här inkluderades också föräldrar och idrottsledare. Deras avhandlingar visade sammantaget på de tämligen höga, men inte hundra procentigt identiska, förväntningar som fanns på den föreningsorganiserade fotbollen hos olika kategorier. Fotbollen förväntades bidra till social fostran, hälsa i bred mening men också fotbollsspecifik färdighetsträning för alla oavsett ambitions- och färdighetsnivå. Eliasson menade att de skilda

förväntningarna hos barn, föräldrar och ledare var så påtagliga att det var befogat att tala om "[I] skilda idrottsvärldar", vilket också var titeln på hennes avhandling.

Fotbollsmiljöns gemenskaper och kamratskapande processer var ett av forskningens huvudteman liksom sådant som ansågs verka i motsatt riktning (toppning etcetera). Av detta skäl riktades särskild uppmärksamhet på ledares, anhörigas och barns utsagor och idrottsliga praktiker, under träningar och matcher, vilka på något sätt signalerade särbehandling baserad på idrottslig kompetens. Barnen betonade särskilt att ledarna skulle vara "rättvisa", vilket kunde röra allt från speltid till positiv feedback från vuxenvärlden. Att leva upp till det sistnämnda var emellertid svårt under de många gånger kaotiska träningarna och matcherna, särskilt då barnen faktiskt presterade olika. Eliasson skriver: "Om berömmet riktas till den som presterar bra kan det bli problematiskt för de barn som presterar sämre." Att göra mål var något som många barn tidigt uppskattade och gladdes åt. Problemet var att en del gjorde fler mål än andra och att en del nästan aldrig gjorde mål. En av de ledare som Hertting intervjuat förklarade: "Hur det nu är så är det ju ... fotbollen ... det är ju dom där målen att göra ... alla ska få göra det".

Jämförelsetabut, tävlan med sig själv och idrottslig lek

I debatten om tävlandet och prestationstänkandet inom barn- och ungdomsidrotten har ett, som jag menar, tämligen extremt och orealistiskt krav förts fram, som går ut på att "bara de, som vill bli jämförda med andra skall behöva bli det". Kravet är orealistiskt eftersom ett mänskligt subjekt inte själv kan bestämma över dylikt. Att bli sedd av andra människor, och själv se dem, och att det alltid görs värderande (och till stor del omedvetet), är en del av att vara människa och att ingå i ett socialt sammanhang.

En närliggande och mycket vanlig ståndpunkt, oftast implicit, är att skillnader i prestationsförmågor inte uppfattas av barn och ungdomar förrän de uttalas, fästs på papper eller synliggörs genom hierarkiska arrangemang av olika slag. Det kan röra sig om resultatlistor, betyg, prispallar, en utsaga av en tränare, förälder, lagkamrat, att bli uttagen till startelvan, att bli positivt uppmärksammas på sportidorna och så vidare. Om detta är utgångspunkten blir givetvis medicinen mot idrottsligt utanförskap och avhopp att undvika och underkommunicera sådant som kan kopplas till, och uppfattas som, ett värderande av prestationsförmågor hos individer/lag. Det kan till exempel röra sig om att inte ha tabeller/resultatlis-

tor. Denna uppfattning innebär att idrottstävlingen blir något mycket problematiskt och något som bör undvikas. Idrott utan tävlingsinslag, eller där "tävlingsmomentet är nedtonat", exempelvis äventyrsidrotter, spontanfotboll etcetera, beskrivs vidare som sociala arenor befriade på prestationsbaserade positioneringar och hierarkier.

Ytterligare en strategi är att uppmuntra och understödja en asocial form av tävlan, nämligen tävlandet mot sig själv. I *Idrotten vill* framhålls detta som ett sätt att dämpa prestationshetsen inom barnidrotten: "Vi ska pröva alternativa tävlingsformer för barnen, där de i stor utsträckning tävlar mot sig själva och sina egna resultat i stället för mot varandra" Det viktiga är inte heller målet, det prestationsmässiga utfallet, utan vägen dit och att må bra "under resans gång" utan sneglande på vad andra gör och kan. Utgångspunkten är att risken för prestationsmässiga besvikelser, mindervärdes känslor och dåligt självförtroende minskar om jaget utgör jämförelsepunkt. Tävlandet med sig själv, vilket även rekommenderas som en lämplig tävlingsform för vuxna motionärer, kan vara ett uttryck för att idrotten, som samhällsvetaren Robert Putnam hävdar, utvecklats mot att bli mindre social. Att jämföra sig med sig själv är mindre socialt än att jämföra sig med andra.

"Mera lek" inom barnidrotten – "lekfull" idrott – efterlyses ofta och beskrivs som ett medel att attrahera och behålla fler inom idrotten. Dikotomin lek (icke-tävling) – allvar (idrottstävling) används flitigt. Lekfull idrott beskrivs som mindre kravfylld och anses underlätta inlärandet. Idrottsledarna har enligt Lars-Magnus Engström (2004) ett ansvar för att "tävlingsmomentet inte överdramatiseras" på "lekmomentets" bekostnad eller "används" på felaktigt sätt. Vuxenidrotten är dock i detta sammanhang ett problem: "Barnidrotten har kopierat för mycket av vuxenidrotten och blivit för allvarlig. Lek mer med barnen!" Det här är exempelvis fallet inom fotbollen. Eliasson förklarar:

"Ledarnas handlingar riktas mot att barnen ska formas till att bli lika vuxna fotbollsspelare i den meningen att de ska vara allvarliga, disciplinerade och presterande, något som ofta anses legitimt inom vuxnas idrott. Av detta följer en rätt för vuxna att tona ner det uppslupna, lekfulla och kreativa hos barnen, vilket bli en motsägelsefull situation i relation till frågan om leken. Ska barnidrott vara lek eller allvar? Eller ska det vara både och? När ska det i så fall vara lek och när ska det vara allvar?"

Fotboll och meningsfullhet

Det går inte att spela fotboll i ensamhet. Man kan *träna* fotboll i ensamhet, och tävla med sig själv när det till exempel gäller antal tillslag och se hur denna specifika färdighet förändras över tid. Men för att *spela* fotboll krävs ett motståndarlag, precis som en brottare behöver en motståndare för att kunna brottas. Att kunna tävla med sig själv i fotboll, och utvärdera hur den egna prestationsförmågan förändrats över tid, förutsätter motspelare men också medspelare, och metoder att skilja ut individuella prestationer i det kollektiva handlandet. Fotboll är i denna mening en idrott som förutsätter social interaktion med andra människor. Fotboll är, för att använda filosofen Ingvar Johanssons benämning, en "motkonkurrensidrott". Enligt Johansson dominerar två slags idrottstävlingar i det senmoderna samhället; en där individer/lag tävlar *mot varandra* – motkonkurrensidrotter (exempelvis brottning och fotboll) – och en där individer/lag tävlar *bredvid varandra* och det handlar om att vinna i rum eller tid: "parallellkonkurrensidrotter". Löpning är exempel på parallellkonkurrens liksom tyngdlyftning och konståkning. Man kan i princip tävla med sig själv och då mäter man sig mot klockan, vikterna och stilpoängen. Motkonkurrensidrotter förutsätter motparter för att överhuvudtaget kunna bedrivas, oavsett om det rör sig om idrott på eller utanför tävlingsarenorna. Att i fotboll "tävla mot sig själv" är således mer komplicerat än för den som exempelvis sysslar med löpning och vill tävla mot sig själv.

Fotbollsspelets övergripande idé är att det egna laget ska göra mål samtidigt som motståndarlaget ska hindras från att göra mål. Det är kring detta kampen står och det är denna idé som ger spelet mening och riktning. Det gäller oavsett matchens yttre inramning, det vill säga, oavsett om det rör sig om en VM-final eller en informell spontanfotbollsmatch med barn. Den norske sociologen Lars Tore Ronglan, som studerat lagidrotternas didaktik, anser att fotbollsspelets idé ställer uppfordrande krav på deltagarna: "Om vi ikke forsøker å hindre motstanderne i å lage mål, mister aktiviteten verdi for alle. Kampen bryter kort og godt sammen dersom spillerne ikke forholder sig til spillets idé". Jag tolkar detta som att det alltid krävs ett visst mått av "allvar" under spelets gång, att en spelare underförstått förväntas göra sitt bästa för att bidra till realiserandet av fotbollsspelets idé (vilket inte är detsamma som att matchen behöver vinnas med "alla till buds stående medel" eller att matchen, och agerandet på planen, *efteråt* ska uppfattas och värderas på "allvar"). Ronglan framhåller vidare att fotbollsspelets "meningsfullhet" i djupare mening är kopplad till de otaliga kommunikativa processer som pågår under spelet, mellan medspelare och mellan med- och motspelare, och att kommunicerandet är avhängigt individuella spelares bollbehandling, speluppfattning

och spelförståelse. En fotbollsspelares löpning mot en yta är en signal till bollförande medspelare: ”passa mig”. En annan gång kan det röra sig om en bollförande spelare som söker medspelares uppmärksamhet: ta en löpning, kom fram ur passningsskuggan och så vidare. När motståndarlaget har bollen sker i princip samma typ av kommunicerande, men då rör det sig om att kollektivt försvara det egna målet. Den absolut största delen av matchtiden rör man sig utan boll (enligt beräkningar 99 procent av matchtiden) och meningsfullheten utan boll infinner sig när samhandlandet fungerar, intuitivt eller enligt vissa inövande varianter. En viktig förutsättning är också att fotbollslagen/spelarna är någorlunda jämbördiga då alltför stor skillnad i prestationsförmåga riskerar resultera i pinsamma resultat (0–15 eller liknande) men framför allt förlorad meningsfullhet.

Den beteendevetenskapliga idrottsforskningen preciserar tyvärr sällan vad som konkret menas med att barns idrottande, till exempel fotbollsspelande, ska ske på ”lek”, eller på ett ”lekfullt sätt”. Detsamma kan sägas om hur man tänker sig att det allvar som uppenbarligen finns i yngre barns ”klungfotboll” ska reduceras till en lämplig nivå. Kanske betyder spelets idé om att göra mål och förhindra mål, och att göra detta i ett kollektivt samhandlande, att utrymmet för individuella kreativa påhitt är begränsade och att vi tvingas acceptera ett visst inslag av allvar?

Konkurrens och prestation i det senmoderna samhället

Enligt samhälls- och kulturforskare som Anthony Giddens och Zygmunt Bauman erkänns inga absoluta, traditionella värden i det moderna samhället. Allt är öppet för kritik och ifrågasättanden. Hierarkiska och explicita auktoritetsordningar är av detta skäl bräckliga och föremål för omförhandlingar och sociala test av normöverskridande natur. Människans identitet är inte stabil, förankrad i sociala kontexter som uppväxtort, familj/släkt och arbetsplats utan föränderlig, flyktig och ett resultat av aktiva val vi gjort och nödvändiga att legitimera. Istället för att oreflekerat ”ärva” yrken, hobbyer, smakpreferenser etcetera, så har vi nu valt, vilket enligt samhällsvetaren Thomas Ziehe leder till en ökad känslighet för kritik – jag har ju gjort ett aktivt val som ska legitimeras – men också till en ökad förståelse för andra människor (han/hon har ju också valt). Många av dessa val görs under tonåren, det vill säga, under en period då identitetsskapandet upplevs som allra mest angeläget och känsligt. Tonåringen förväntas förklara, legitimera valet av idrott och det intresse och intensitet som präglar idrottandet. ”Tror du att du ska bli proffs?” kan vara en av de frågor, som med antytt ifrågasättande, ställts till den tonåring som väljer att idrotta på ett sätt som uppfattas som alltför ”seriöst”.

Sociala kollektiv som kamratgrupper, arbetslag och grannsamverkan är lösligare än tidigare i historien och vi har de senaste fyrtio–femtio åren sett en tilltagande individualisering. Vi går ut och in i grupper och antar roller. Vid motstånd eller konflikter lämnar vi gruppen och söker upp nya gemenskaper. Historikern Christopher Lasch anser att det moderna samhället kulturellt och värderingsmässigt uppmuntrar och understödjer det narcissistiska draget hos människan. Individen lär sig att livet går ut på lust, begärstillfredsställelse och självförverkligande. Vi förklarar inte gärna upplevda nederlag och motigheter med personliga tillkortakommanden utan med att världen utifrån ett moraliskt perspektiv är felaktigt inrättad. Enligt Giddens och Bauman skapar detta – den ontologiska otryggheten och identitetsprojektet – en psykisk sårbarhet hos individen.

Ur ett individuellt och narcissistiskt perspektiv kan idrottstävlingen, och idrottsmiljön överhuvudtaget, vara lockande då tävlandet och idrottens visuella halv-offentliga karaktär erbjuder goda möjligheter till behovstillfredsställelse och expressiv utlevelse. I tävlingssammanhang begränsas dock individen av regler och normativa normer som anger hur idrottandet ska ske. Att delta i utlysta tävlingar kan också upplevas som ett onödigt risktagande då utfallet, resultatet som en hierarkisk rangordning, offentliggörs på olika sätt och framstår som orubbligt. Inom lagidrotter som fotboll och ishockey är inte risken att avslöjas som svagpresterande lika överhängande då kollektivets konkurrenskraft vilar på ett svåranalyserat samspel mellan individ och kollektiv.

Å ena sidan blir den moderna människan attraherad och fascinerad av idrottens tävlingsverksamhet, å andra sidan fjärrar hon sig från den genom att söka sig från idrotter som präglas av tävlingens konkurrens och absoluta, hierarkiska rangordningsprincip. Kanske föredrar många av detta skäl skateboarding, friåkning på skidor och gymmet? Just på grund av samhällets prestationskultur, ett arbetsliv där vi ständigt förväntas vara på topp, vill vi kanske att idrotten ska vara en prestationsmässig frizon (utom för elitsatsande juniorer och seniorer), eller åtminstone de idrotter där prestationerna inte är så lätta att utvärdera som ”bra” eller ”dåliga”. Av samma skäl ska barn- och ungdomsidrotten vara en social frizon. Barn och ungdomar ska så länge som möjligt skyddas från vuxenlivets prestationskrav och konkurrens. Avståndstagandet illustrerar också förmodligen det postmoderna samhällets misstro mot absoluta värden och om möjligheterna att nå social och materiell framgång genom flit och duglighet. Att träna målmedvetet och långsiktigt och tävla för att bli bäst anses vara något för ett fåtal excentriker eller extrema talanger.

Avslutning

En idrott utan mellanmänskliga, värderande jämförelser har förts fram som en lösning på "utslagningen" inom barn- och ungdomsidrotten. Andra förslag har handlat om att man i första hand ska "tävla mot sig själv" och att idrottandet ska präglas av "lekfullhet". I artikeln har jag visat att möjligheterna att använda sig av ovanstående strategier inom fotboll är begränsade, eller i vart fall inte utan komplikationer. Skälet är enkelt; fotboll är en lag- och kampidrott vars meningsfullhet i hög grad är knutet till den enskilde spelarens fotbollsmässiga interaktion med mot- och medspelare. Detta betyder givetvis också att det som här sagts om fotboll också i hög grad gäller andra lagbollidrotter (i viss mån även individuella motkonkurrensidrotter som brottning, armbrytning etcetera).

Fotboll är ett spel som alltid, även när det rör sig om barn och icke elitsatsande ungdomar, inbegriper fysiska prestationer och sociala interaktioner där man i kamp, och på "allvar", söker fördelaktiga positioner med och utan boll. I och genom spelet får de också en känsla för hur de prestationsmässigt ligger till i relation till andra. Det är ett av skälen till att spelare i fotbollslag accepterar den implicita och informella rangordning/hierarki som finns i ett lag, *utan att de tävlat individuellt mot varandra*. Tävling är inte enda sättet att fastställa och acceptera idrottsliga excellensordningar. Möjligheten att uppleva meningsfullhet i fotboll är också starkt knutet till fotbollsspecifika, förvärvade färdigheter och deltagandet i de otaliga kommunikativa processer som pågår. Hamnar man utanför dessa, eller bara involveras i begränsad omfattning, sporadiskt och vid enstaka tillfällen, riskerar fotbollsspelandet inte bara förlora i mening utan också tappa i attraktionskraft.

Indelningar av barn och yngre tonåringar utifrån fotbollsspecifika färdigheter beskrivs ofta, särskilt när det är kopplat till sådant som speltid och resursfördelning, som orättvisa, allmänt inhumana och kontraproduktiva då det riskerar leda till:

A) Sämre folkhälsa (tidiga avhopp och livslång avsmak för idrott på grund av idrottserfarenheter i unga år etcetera).

B) Svag rekryteringen av framtida elitidrottare på grund av för tidig selektering (då de som är födda under andra halvåret missgynnas).

Det är inte svårt att instämma i dessa synpunkter. Men hur ska vi förhålla oss till "duktiga" tolvåringar som vill spela fotboll med färdighetsmässigt jämbördiga kamrater av det skälet att det ökar spelets meningsfullhet för dem på planen? Kanske är det inte bara målen som räknas, eller att kämpa och göra sitt bästa: att få en passning när man löper är också viktigt. Även när man är tolv år.

Referenser

- Aggestedt, Bert, Tebelius, Ulla, *Barns upplevelser av idrott*, utgiven av Göteborgs universitet, Göteborg 1977.
- Bauman, Zygmunt, *Postmodern etik*, Daidalos, Göteborg 1996.
- Brunnberg, Hans, *Begreppet idrott hos människor inom idrotten*, utgiven av Stockholms universitet, Stockholm 1976.
- Eliasson, Inger, *I skilda idrottsvärldar. Barn, ledare och föräldrar i flick- och pojkfotboll*, Umeå 2009.
- Engström, Lars-Magnus, *Fysisk aktivitet under ungdomsåren*, utgiven av Lärarhögskolan i Stockholm, Stockholm 1975.
- Engström, Lars-Magnus och Andersson, Tommy, *Idrottsvanor i ett utvecklingsperspektiv*, Forskningsgruppen för idrottspedagogik, Rapport 3 från Institutionen för pedagogik, Högskolan för lärarutbildning i Stockholm, Stockholm 1983.
- Engström, Lars-Magnus, "Lek och lär – leken i idrotten" i Lars-Magnus Engström, Birgitta Fagrell, Artur Forsberg och Per Nilsson (red), *Idrott för ungdom*, Malmö 2004, s 95.
- Giddens, Anthony, *Modernitetens följder*, Studentlitteratur, Lund 1996.
- Hertting, Krister, *Den sköra föreningen mellan tävling och medmänsklighet. Om ledarskap och lärprocesser i barnfotbollen*, Luleå 2007.
- Hjelm, Jonny, "Den brutala tävlingsidrotten. Svensk idrottsforskning om konkurrens och gemenskap inom idrotten". www.idrottsforum.org/articles/hjelm.
- Hjelm, Jonny, "Skolidrottens tävlingsfostran 1930-1980", i Anna Larsson (red), *Fostran i skola och utbildning. Historiska perspektiv*, Uppsala 2010.
- Johansson, Ingvar, "Sanning och konkurrens", *Sociologisk forskning*, nr 3 1990.
- Karp, Staffan, *Barn, föräldrar och idrott. En intervjustudie om fostran inom fotboll och golf*, Umeå 2000.
- Larsson, Håkan, "Man ska inte behöva vara bra på nånting", *Idrottsforskning*, nr 4 2008.
- Lasch, Christopher, *Den narcissistiska kulturen*, Norstedt, Stockholm 1981.
- Lundgren, Max, "Reserven", *Kamratposten*, nr 12 1974.
- Nilsson, Per, *Fotbollen och Moralen. En studie av fyra allsvenska fotbollsföreningar*, Stockholm 1993.
- Ronglan, Lars Tore, "Vi mot dem. Om meningen med fotboll", i Kari Steen-Johansen & Iver B: Neumann (red), *Meningen med idretten*, Oslo 2009.
- Ziehe, Thomas, *Ny ungdom. Om ovanliga läroprocesser*, Norstedts, Malmö 1986.

Ulrika Berg

Barns behov av och rätt till fysisk aktivitet för en god hälsa

Aktuell forskning talar för att våra aktivitetsvanor under uppväxtåren (0–18 år) har betydelse för både vår fysiska och mentala hälsa såväl under uppväxtåren som senare, i vuxenlivet. I detta kapitel presenteras fakta om effekter av fysisk aktivitet hos barn och ungdomar. Avslutningsvis sammanfattas aktuella officiella rekommendationer inom området.

Särskilda hänsyn vid tolkning av effekter av fysisk aktivitet under uppväxtåren

Under uppväxtåren (0–18 år) genomgår individen en fysisk tillväxt, en biologisk mognad och även en beteendemässig utveckling. Fysisk kapacitet och hälsa påverkas också, precis som i andra livsfaser, av genetiska förutsättningar. Vi bör hålla allt detta i åtanke när vi tolkar uppmätta effekter. En kapacitetsökning kan ibland förklaras av den naturliga tillväxten och mognaden snarare än av den fysiska träningen. För barn med samma kronologiska ålder (exempelvis tolv år) kan den biologiska åldern (skelettmognad, muskeltillväxt, pubertetsutveckling, längdutveckling) skilja sig åt med flera år. Det är viktigt att sträva efter att inkludera kontrollgrupper som är ”matchade” vad gäller viktiga parametrar. Den stora bredden vad gäller fysisk (och ibland även kognitiv) mognad är naturligtvis viktig att ta

hänsyn till för ledare inom barn- och ungdomsidrott. Sen mognad ska inte innebära att man nekas och blir bortvald, vilket i sin tur leder till att man tappar sugen.

En betydelsefull aspekt hos barn och ungdom är just det faktum att de befinner sig i början av livsspannet. Ur hälsoperspektiv är långsiktiga effekter på exempelvis kroppsfett, skeletthälsa, självkänsla samt framtida riskfaktorer ("riskindikatorer" då det gäller barn) för hjärt-kärlsjukdom viktiga och bör undersökas.

Vad är fysisk aktivitet?

Definitionsmässigt är fysisk aktivitet "all typ av kroppsrörelse utförd av skelettmuskulatur som ökar energiförbrukningen". Det inbegriper alltså all tid som barnet inte sover eller är helt stilla. Fysisk aktivitet brukar beskrivas med hjälp av följande variabler:

- Typ – exempelvis uthållighetsarbete som vid relativt lång löpning
- Intensitet – låg, medelhög eller hög
- Duration – aktivitetens längd
- Frekvens – hur ofta barnet är aktivt

De olika variablerna påverkar kroppens anpassning. Styrketräning ger till exempel muskeltillväxt efter puberteten. Löpning ger en anpassning hos exempelvis hjärtat, och en ökad muskeluthållighet. Även om antalet studier på barn och unga ökat på senare år är det fortfarande svårt att uttala sig om den exakta "dos" av fysisk aktivitet som krävs för alla olika effekter under uppväxtåren. Det finns dessutom skillnader mellan könen och mellan barn i olika åldrar och så vidare.

Konditionen kan höjas med fysisk träning

Hjärtats och lungornas förmåga att syresätta och pumpa blodet (hjärtminutvolymp/syreupptagning) och muskeluthålligheten (anpassningen hos muskulaturen) utgör det vi kallar kondition. Här sker en naturlig biologisk mognad, men sammantaget visar forskning att konditionen även kan påverkas av träning under uppväxten. Hos barn/unga leder emellertid hög total fysisk aktivitetsgrad (antalet timmar man är aktiv) inte automatiskt till god kondition.

I en sammanställning från 2008 (inkluderande barn 5–19 år) drogs slutsatsen att fysisk aktivitet med hög intensitet (över 80 procent av maximal syreupptagnings-

förmåga) 3–4 gånger i veckan, 30–60 minuter under 1–3 månader kan förbättra konditionen med 5–15 procent. Detta gällde såväl pojkar som flickor. Studier på barn än yngre fem år är få och inga säkra slutsatser kan dras av dem. Det är dock sannolikt att även de kan påverkas. Mer forskning behövs för att finna välfungerande lustfyllda strategier hos så små barn och ge kunskap om dos-respons.

Barn kan bli starkare av fysisk träning

Såväl flickor som pojkar, barn som unga, kan öka sin muskelstyrka med 14–30 procent genom att styrketräna 2–3 gånger per vecka. I de flesta studier har träningsprogrammet varat 8–12 veckor. Det är ännu för tidigt att uttala sig om exakta doser, men belastningar med mycket tunga vikter är inte nödvändiga. Studier visar att det är effektivt redan med en belastning som man orkar upprepa 13–15 gånger. Man kan använda den egna vikten som motstånd i olika lekar eller använda lättare vikter. Hos barn före puberteten förklaras styrkeökningen av en anpassning hos nervsystemet. Under puberteten ger träningen även större muskelmassa. När träningen upphör försvinner den träningsrelaterade styrkeökningen.

Skaderisken är liten vid adekvat instruktion och återhämtning. Tillgängliga data visar heller ingen risk för negativa effekter på mognad och utveckling.

Konditionshöjande fysisk träning under uppväxten – en ”friskfaktor” för den vuxnes hjärt-kärlhälsa?

Aterosklerotiska processer (åderförfettning) börjar tidigt i livet och är hos vuxna en riskfaktor för att utveckla hjärt-kärlsjukdomar. Riskfaktorer brukar hos barn kallas riskindikatorer. Ytterligare sådana riskindikatorer är exempelvis förhöjda blodfetter, högt blodtryck och låg känslighet för det kroppsegna blodsockersänkande hormonet insulin. Konditionsträning, som ger effekter på hjärta och kärl, har visat sig effektiv vid behandling av flera av dessa riskindikatorer hos barn och unga. Hos 9–10 respektive 15–16 åringar som undersöktes i *European Youth Heart Study* (EYHS) var konditionen viktigare än total fysisk aktivitetsgrad för att förebygga riskindikatorer för framtida hjärt-kärlsjukdom. Rent praktiskt betyder detta att regelbunden fysisk aktivitet på hög eller medelhög intensitet (tillräckligt för att ge god kondition) under uppväxten kan utgöra en ”friskfaktor” för att främja hjärt-kärlhälsan under vuxenlivet. Detta stöds av annan forskning inom området. Särskilt viktigt kan det antas vara för barn och ungdomar som har dålig kondition och ytterligare riskindikatorer för senare hjärt-kärlsjukdom.

Fetma och övervikt under uppväxtåren ökar risken för ansamling av flera riskindikatorer, och ökar också risken för att utveckla hjärt-kärlsjukdom i vuxen ålder, oavsett vuxenvikten. Fetma och övervikt är svårbehandlad när den väl är etablerad. Kostförändringar bör kombineras med ökad fysisk aktivitet vid såväl prevention av som behandling av redan etablerad övervikt. Familjen bör engageras. I så kallade tvärsnittstudier har man undersökt samband mellan fysisk aktivitetsgrad och övervikt och resultaten är sammantaget svårbedömda. Tolkningen försvåras bland annat av att man använt metoder med olika grad av känslighet för att mäta kroppssammansättning och fysisk aktivitet. Dessutom förändras kroppssammansättningen påtagligt som en del av den normala fysiska mognaden, särskilt under puberteten. Könsskillnader finns. Specifika träningsprogram kan ha gynnsamma effekter på kroppssammansättning och kroppsfett hos redan överviktiga/feta barn. De redovisade träningsprogrammen innehöll regelbunden fysisk aktivitet med medelhög/hög intensitet under 30–60 minuter 3–5 gånger i veckan. De varade från 8 veckor till 10 månader.

Intressant nog är fysisk inaktivitet, exempelvis tv-tittande, förknippat med övervikt hos barn. Hur detta samband ska tolkas kan diskuteras. Kanske väljer redan överviktiga barn att titta mer på tv? Alternativt orsakar tv-tittandet övervikt. Något samband mellan datoranvändning och övervikt har inte kunnat påvisas. Möjligt är man mer (om dock relativt lite för de flesta spel) fysiskt aktiv vid exempelvis dataspel än vid tv-tittande. Eller är tv-tittandet förknippat med samtidigt matintag vilket inte är möjligt vid dataspel. Att erbjuda lockande och spännande alternativ till stillasittande "skärmtid" är en utmaning där vi behöver bjuda in unga för att finna idéer.

Viktbärande fysisk aktivitet under uppväxten – en insättning på "benbanken"

Uppväxtåren är en viktig period för uppbyggnaden av skelettet. Hög benmassa (bentäthet och skelettvidd) minskar frakturrisken hos vuxna. Vi växer på längden fram till och med tillväxtpurten under puberteten. Även benmassan ökar. "Peak bone mass" utgör den högsta mängden benmassa individen lagrar in under livet. Den är som högst i 20–25-årsåldern för att därefter minska. Viktbärande fysisk aktivitet, som löpning, fotboll, tennis, hoppträning, gymnastik, ishockey ökar benmassan. Genetiska faktorer, kost och fysisk mognad inverkar också. Forskning har visat att de största effekterna av fysisk aktivitet på benmassan uppkommer före puberteten, och man talar därför om ett "window of opportunity" för att påverka

en individs benmassa. Eftersom flickor kommer i puberteten i genomsnitt två år före pojkar bör träningen påbörjas redan i sjuårsåldern. Allsidig idrott fem dagar i veckan från sju års ålder, till skillnad från de 1–2 gånger som erbjuds i skolan i dag har visat effekter och skulle kunna vara en väg framåt. I en svensk studie hade 13-åriga flickor som fått skolidrott fem gånger i veckan från sju års ålder högre benmassa än de som bara idrottat 1–2 gånger i veckan. Intressant nog antyder data från denna studie att fortsatt daglig skolidrott bevarade den högre benmassan ända upp till 18 års ålder. I flera studier har hopprep använts, under 3–12 minuter per tillfälle minst tre dagar i veckan, med gynnsamma resultat på skelettet. Hos före detta idrottsmän kvarstår de gynnsamma effekterna på bentätheten länge (30–60 år). Fortsatt aktivitet på lägre nivå kan möjligen bevara vinsten åtminstone ytterligare 15 år. Förhindrar detta benbrott? Mer forskning behövs men tillgängliga data tyder på att risken för benbrott (frakturer) är lägre hos vuxna individer (män) som varit idrottsaktiva regelbundet under ungdomen (från 13 år).

En insättning på benbanken kan alltså göras relativt enkelt, och av alla, om möjligheter till regelbunden viktbärande aktivitet ges under uppväxten. Sådan aktivitet bör utföras tre eller fler dagar i veckan. Och det är viktigt att sätta igång redan i god tid före puberteten.

Regelbunden fysisk aktivitet – positivt för humör och självkänsla

Än så länge är studierna få, men de som finns talar för att fysisk aktivitet motverkar oro och depressiva symtom. Fysisk aktivitet stärker även självkänsla och kroppslig självuppfattning. Men det är ännu för tidigt att uttala sig mer exakt om vilka doser och typ av fysisk aktivitet som krävs, fler studier behövs.

Fysisk aktivitet/motorisk träning under barnåren – positivt för inläring?

Trots att forskningen än så länge är relativt sparsam inom detta område finns data som visar positiva samband mellan regelbunden fysisk aktivitet och goda skolresultat. Intresse finns även för att använda mer specifik motorisk träning som ett medel för att hjälpa barn som har svårigheter med exempelvis sin koncentrationsförmåga, språkliga förmåga och inläring. Barn i samma ålder kan ju skilja sig åt vad gäller dessa förmågor vilket givetvis får effekter på skolresultaten.

Den motoriska utvecklingen är viktig för barnets totala mognad. De flesta barn med stora koncentrationssvårigheter har också en omogen motorik. I den svenska studien *Bunkefloprojektet* studerades effekten av daglig schemalagd fysisk aktivitet (en timme per vardag) hos barn i årskurs 1–3. Barn som hade omogen eller sent utvecklad motorik fick dessutom en timme extra motorisk träning per vecka. Kontrollgruppen fick skolans ordinarie två idrottslektioner per vecka. Effekter hos barnen i interventionsgruppen blev en bättre grovmotorik samt bättre resultat i matematik och svenska jämfört med kontrollgruppen. Detta var särskilt tydligt hos den grupp barn som bedömts ha motoriska brister och fått extra motorisk träning. De motoriska bristerna gick inte över av sig själva.

Fler och större studier behövs inom området men data antyder alltså att regelbunden fysisk aktivitet och motorisk träning under barndomen kan påverka skolresultaten. Det är också viktigt för alla att under barndomen erhålla en allsidig ”rörelsekompetens”, till exempel genom att kasta, sparka boll, simma, hoppa och balansera. Detta kan underlätta och uppmuntra till motionsutövning i vuxen ålder.

Kan ”överdosering/feldosering” vara skadlig för hälsan?

Riskerna med fysisk aktivitet avhandlas i ett annat kapitel i denna antologi. I detta sammanhang kan emellertid nämnas, att ett adekvat matintag utgör en förutsättning för normal tillväxt och mognad. Höga träningsdoser kräver ett större näringsintag samt tillräckligt med återhämtning (inkluderat en god sömn). Här finns sannolikt individuella skillnader i behov. Forskning har visat att de positiva effekterna på skelettet av fysisk aktivitet uteblir vid otillräckligt näringsintag kombinerat med höga träningsvolymerna hos flickor. Det leder istället till störd hormonbalans, försenad tidpunkt för första mens och låg benmassa. Jag vill påpeka att otillräckligt näringsintag i förhållande till förbrukningen kan, men inte nödvändigtvis måste, vara förknippat med ätstörningar. Det kan handla om svårigheter att kombinera långa skoldagar med frekventa träningspass och fullvärdiga måltider. Möjligen skulle en översyn av idrottsanläggningarnas utbud av näringsriktiga mellanmål och måltider kunna vara en hjälp i sammanhanget. Osunda kroppsideal bör givetvis motarbetas och vars och ens fysiska utveckling accepteras. Efter som den normala mognaden också inbegriper en social och emotionell utveckling bör utrymme finnas även för denna utanför träningen. Riskerna finns annars att ungdomarna väljer att sluta med idrotten helt under tonåren, till nackdel för individens framtida hälsa.

Hur mycket rör sig svenska barn och ungdomar?

För en utförlig sammanställning av fysisk aktivitetsgrad hos barn och ungdomar i Sverige hänvisas till en genomgång från 2008 i FYSS. Sammantaget finns belägg för att vissa grupper av svenska barn är otillräckligt fysiskt aktiva. Detta kan sannolikt åtminstone delvis förklara vissa uppmätta försämringar i fysisk kapacitet. Flickor är generellt mindre fysiskt aktiva än pojkar och från elvaårsåldern minskar aktivitetsgraden hos bägge könen. En orsak kan vara att utemiljön har förändrats, och platser där barn tidigare utövat fri lek bedöms i dag vara farliga på olika sätt. Vårt samhälle ställer också allt mindre krav på fysisk aktivitet hos människor i samband med exempelvis transporter. Däremot är fler ungdomar medlemmar i olika idrottsföreningar i dag jämfört med för cirka 30 år sedan. Det kan betyda att den spontana fysiska aktiviteten minskat och att några barn är mycket fysiskt aktiva i olika föreningar medan andra är otillräckligt aktiva. Statistik visar dessutom att de ungdomar som redan tillhör idrottsföreningar också är de som motionerar i störst utsträckning på fritiden. I ett betänkande av Idrottsstödsutredningen från 2008 finns mer fakta om varför barn föreningsidrottar, varför de inte gör det och varför de väljer att sluta.

Flera olika metoder används för aktivitetsregistrering hos barn, vilket komplicerar tolkningar av forskningsresultat. Dessa är exempelvis enkätstudier, accelerationsmätare (rörelsemätare), pedometer (stegräknare), hjärtfrekvensmätning och mer avancerade laboriemetoder, som dubbelmärkt vatten. Enkätstudier är relativt vanliga eftersom de är genomförbara i större grupper. Resultaten bör tolkas försiktigt, särskilt när det gäller studier på barn under tolv år. Mätning av fysiska variabler (exempelvis kondition) har tidigare föreslagits vara ett indirekt mått på hur mycket barn och ungdomar rör sig. Aktuella studier visar dock att total fysisk aktivitetsgrad inte har något säkert samband med just kondition. Däremot finns samband mellan fysisk aktivitet av medelhög/hög intensitet och kondition.

Under skollåret 1998–1999 mättes europeiska barns aktivitetsvanor med accelerometer, däribland 800 svenska barn (9–10 år respektive 10–16 år). Under fyra dagar registrerades all fysisk aktivitet under vaken tid. Fysisk aktivitet definierades baserat på energiförbrukning och motsvarade 30–60 minuters aktivitet dagligen som motsvarade rask promenad eller högre. Gruppen 9–10 åringar var aktiva i medeltal 200 minuter per dag, 85 procent av pojkarna och 65 procent av flickorna uppnådde 60 minuters fysisk aktivitet per dag. Generellt var flickorna mindre aktiva än pojkarna. Inaktiv (stillasittande) tid skilde sig inte åt mellan könen. I en aktuell svensk enkätstudie om skolbarns hälsovanor från Folkhälsoinstitutet upp-

ger både pojkar och flickor (11-, 13- och 15-åringar) att de är fysiskt aktiva totalt minst en timme varje dag eller nästan varje dag. Fysisk aktivitet definieras här som "all aktivitet som får ditt hjärta att slå snabbare och gör dig andfådd", under totalt minst en timme per dag. Aktiviteten minskar med åldern. Bland 15-åringarna anger 4 av 10 pojkar och 3 av 10 flickor att de är fysiskt aktiva varje dag. För pojkarna innebär detta en trend mot en ökning medan det för flickorna innebär en minskning. Fler pojkar än flickor föreningsidrottar även om en tendens till ökning hos flickorna kunde ses i ovanstående studie. Andelen som uppger att de inte är aktiva någon dag minskar. Samtidigt finns en tendens till ökning bland både pojkar och flickor som är stillasittande framför datorn mer än fem timmar per dag. Barn mellan 11 och 15 år ser på tv/dvd i genomsnitt tre timmar om dagen. Data ska bearbetas ytterligare och en huvudrapport publiceras under hösten 2010.

För somliga barn och ungdomar utgör skolidrotten enda tillfället till mer intensiv fysisk aktivitet. I en svensk enkätstudie från 2002 som omfattade 905 grundskole- och gymnasieelever framkom att 3–15 procent av eleverna (15 procent av flickorna i grundskolan!) sällan eller aldrig deltog i skolidrotten. Enligt eleverna var anledningen fysiska faktorer, till exempel mens och svimningar. Men de angav även sociala och psykologiska faktorer, till exempel att skolidrotten är tråkig ochäcklig. Blyghet angavs också som en orsak. Man frågade även ungdomarna vad som skulle kunna göra dem mer fysiskt aktiva. Ett varierande innehåll på lektionerna i idrott och hälsa var ett förslag. Inspiration, stöd och uppmuntran var viktig, samt ekonomiska möjligheter att utöva den aktivitet man ville. Pojkarna föreslog skollag och friare tillgång till skolans idrottshall och rastaktiviteter. Somliga upplever situationen i omklädningsrummen så påfrestande att de avstår från skolidrotten. Lugnare miljö och en vuxen närvarande i omklädningsrummet skulle möjligen vara en framkomlig väg här.

Hur mycket fysisk aktivitet "behöver" barn?

Sammanfattningsvis har fysisk aktivitet positiva effekter på fysisk och mental hälsa under uppväxtåren. Forskning talar för att det även är positivt för den framtida vuxenhälsan. Kritik har framförts mot att i dagsläget ge specifika rekommendationer avseende fysisk aktivitet hos barn. Det är ännu för tidigt att uttala sig om exakt vilken "dos" av fysisk aktivitet som skulle ge alla de positiva effekterna. Vi har ännu inte heller säker kunskap om den befintliga fysiska aktivitetsgraden hos olika grupper av barn. Tillräckligt mycket data finns dock tillgängligt för att dra slutsatsen att såväl konditionshöjande som viktbelastande och styrkeökande akti-

vitet bör ingå i träningen. Officiella rekommendationer har utfärdats i flera länder. Sverige ansluter sig till de nordiska näringsrekommendationerna:

- Minst 60 minuters fysisk aktivitet varje dag rekommenderas. Både måttlig och hård aktivitet bör inkluderas.
- Aktiviteten kan troligen delas upp i flera kortare pass under dagen.
- Aktiviteten bör vara så allsidig som möjligt för att ge kondition, muskelstyrka, rörlighet, snabbhet, kortare reaktionstid samt koordination.

I aktuella finska rekommendationer uppges att barn bör vara fysiskt aktiva mellan en och två timmar per dag. Man betonar även vikten av att inte sitta still alltför långa sammanhängande stunder. Rekommendationen är att undvika mer än två timmars sammanhängande stillasittande åt gången och att inte tillbringa mer än två timmar vid dator- och tv-skärmar per dag. I en sammanställning och värdering av tillgänglig internationell forskning på området har en amerikansk vetenskaplig kommitté föreslagit att införa följande rekommendationer i USA: Barn och unga bör vara aktiva minst en timme per dag på medelhög/hög intensitet. Minst tre gånger per vecka bör styrketräning och viktbärande samt högintensiv fysisk aktivitet utföras. Aktiviteten bör uppmuntra barn och ungdomar att vidmakthålla en fysiskt aktiv livsstil även på lång sikt. Därför föreslås att den ska vara adekvat anpassad till barnets mognadsgrad, att den bör utformas för att minimera risken för skador och överträning, och att den ska vara lustfylld och allsidig.

Slutord

Fysisk aktivitet är ett betydelsefullt verktyg för att förbättra och vidmakthålla fysisk och mental hälsa hos barn och ungdomar. Flera av de positiva effekterna kan följa individen upp i vuxenlivet. Därför är det angeläget att finna vägar att erbjuda fysisk aktivitet på hälsostärkande nivå och av lämplig typ till alla barn och ungdomar, även (och kanske allra viktigast) till de barn och unga som inte är aktiva. En del av dem har kanske dessutom andra riskindikatorer för att till exempel utveckla hjärt-kärlsjukdom eller benskörhet som vuxna. Vi behöver finna och utvärdera fler metoder att fånga upp och stimulera dessa barn och ungdomar till regelbunden fysisk aktivitet. Vi behöver också ta reda på mer om vilka "doser" av fysisk aktivitet som krävs i olika åldrar och för olika effekter, som exempelvis mental hälsa, inlärning och skolresultat. All idrott ska bedrivas anpassad till fysisk, mental och social mognad hos dem som deltar. Fler barn och ungdomar i rörelse kan förväntas ge stora vinster på det individuella och samhälleliga planet.

Referenser

- Augustsson, J; Wernbom, M, "Muskelstyrkeutveckling hos barn och ungdomar", *Svensk Idrottsforskning* 2007:1, sid. 44–47.
- Berenson, GS; Srinivasan, SR; Bao, W; Newman, WP 3rd; Tracy, RE & Wattigney, WA, "Association between multiple cardiovascular risk factors and atherosclerosis in children and young adults. The Bogalusa Heart Study". *The New England Journal of Medicine* 1998:338, sid. 1650–56.
- Ekblom, Ö, *Physical fitness and overweight in Swedish youths*. Dissertation. Stockholm, Karolinska Institutet och Idrottshögskolan, 2005.
- Ericsson, I, *Motorik, perception och skolprestationer. En interventionsstudie i skolår 1–3*. Dissertation. Malmö, Malmö Högskola, 2003.
- Expertgruppen för fysisk aktivitet för barn och unga 2008. *Rekommendation om fysisk aktivitet för skolbarn i åldern 7–18 år*. Helsingfors, Finland, Undervisningsministeriet och Ung i i Finland rf, 2008.
- Faskunger, J, *Barns miljöer för fysisk aktivitet – samhällsplanering för ökad fysisk aktivitet och rörelsefrihet hos barn och unga*. Östersund, Statens Folkhälsoinstitut, 2008:33.
- FYSS – *Fysisk aktivitet i sjukdomsprevention och sjukdomsbehandling*, vol. R 2008:4, sid. 152–169.
- Hurtig Wennlöf, A, *Cardiovascular risk factors in children*. Dissertation. Stockholm, Karolinska Institutet, 2005.
- Kadesjö, B. *Barn med koncentrationssvårigheter*. Stockholm, Liber utbildning AB, 1992.
- Karlsson, MK, "Fysisk träning under tillväxtåren ökar benmassan", *Läkartidningen* 2002:99, sid. 3400–5.
- Malina, RM, "Weight training in youth – growth, maturation, and safety. An evidence-based review", *Clinical Journal of Sports Medicine*, 2006:6, sid. 478–87.
- NNR. *Nordic Nutrition Recommendations. Integrating nutrition and physical activity*, 4 uppl. Report 2004: 013. Köpenhamn, Nordiska Rådet, 2004.
- Nordström, A; Karlsson, C; Nyquist Olsson, T; Nordström, P & Karlsson, MK, "Bone loss and fracture risk after reduced physical activity", *Journal of Bone and Mineral Research* 2005:20, sid. 202–07.
- Ortega, FB; Ruiz, JR & Sjörström, M, "Physical activity, overweight and central adiposity in Swedish children and adolescents: the European Heart Study", *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 2007:4, sid. 61.
- Perlhagen, J; Flodmark, CE & Hernell, O, "Fetma hos barn. Prevention enda realistiska lösningen på problemet", *Läkartidningen* 2007: 104, sid. 138–41.
- Physical activity guidelines advisory Committee. Physical activity guidelines advisory Committee Report 2008*. Washington, DC, U.S. Department of Health and Human Services, section 9, 2008.
- Rizzoli, R; Bianchi, ML; Garabedian, M; McKay, HA & Moreno, LA, "Maximizing bone mass gain during growth for the prevention of fractures in the adolescents and the elderly", *Bone* 2010: 46, sid. 294–305.

- Ruiz, JR; Castr-Pinero, J; Artero, EG; Ortega, FB; Sjöstöm, M; Suni, J & Castillo, MJ, "Predictive validity of health related fitness: a systematic review", *International Journal of Sports Medicine* 2009:43, sid.909–23.
- Rydell, A & Brennerberg, S, *TV- konsumtion och barns hälsa och anpassning*. R 2004: 24. Stockholm, Statens Folkhälsoinstitut, 2004.
- Skolbarns hälsövanor 2009/2010*. Sammanställning/PM. Ett friskare Sverige. Östersund, Statens Folkhälsoinstitut, april 2010.
- SOU 2008:59. *Föreningsfostran och tävlingsfostran. En utvärdering av statens stöd till idrotten*. Betänkande av Idrottsstödsutredningen, Stockholm, Fritzes, 2008.
- Statens beredning för medicinsk utvärdering. Förebyggande åtgärder mot fetma. En systematisk litteraturöversikt*. Stockholm, Statens beredning för medicinsk utvärdering, 2004.
- Steinbeck, KS, "The importance of physical activity in the prevention of overweight and obesity in childhood. A review and an opinion", *Obesity Reviews* 2001: 2, sid. 117–30.
- Strandell, A; Bergendahl, L & Kallings, L, *Sätt Sverige i rörelse 2001. Förskolan/skolan*, Rapport 2002: 10. Stockholm, Statens Folkhälsoinstitut, 2002.
- Tonkonogi, M. "Styrketräning för barn – bu eller bä?", *Svensk Idrottsforskning* 2007: 1, sid. 38–43.
- Valdimarsson, O; Sigurdsson, G; Steingrimsdottir, L & Karlsson, MK, "Physical activity in the post-pubertal period is associated with maintenance of pre-pubertal high bone density. A 5 year follow-up", *Scandinavian Journal of Medicine & Science in Sports* 2005: 15, sid. 280–86.
- Williams, CL; Hayman, LL; Daniels,SR; Robinson, TN; Steinberger J; Paridon, S et al. "Cardiovascular health in childhood. A statement for health professionals from the Committee on Atherosclerosis, Hypertension, and Obesity in the Young (AHOY) of the Council on Cardiovascular Disease", *The Young, American Heart Association. Circulation* 2002: 106, sid. 143–60.

Eva Nylander

Hjärtats anpassning till träning och risker hos barn och unga

Detta kapitel innehåller en beskrivning av vilka specifika effekter på hjärtmuskelfunktionen som man får av att träna och en diskussion om för- och nackdelar med träning i tidig ålder. Vidare behandlar kapitlet fysisk träning för barn med medfödda hjärtfel och andra specifika hjärtsjukdomar, samt risker med träning för hjärtat med speciell tonvikt på sådana risker för barn.

Allmänna hälsoeffekter av träning behandlas i Ulrika Bergs kapitel, liksom de primärpreventiva aspekterna vad gäller att förebygga eller senarelägga åderförkalkningssjukdom, genom fysisk aktivitet.

Effekter av uthållighetsträning på hjärtats dimensioner och funktion

Uthållighetsträning leder till en anpassning av hjärtat för att kunna prestera de stora slag- och minutvolymerna som krävs för att försörja de arbetande musklerna med syre och näring. Det är välkänt att personer med en hög kapacitet för uthållighetsarbete har större hjärtan än individer med låg fysisk arbetsförmåga. Hjärtförstoringen betingas av en vidgning av de olika hjärtrummen och det sker endast en obetydlig ökning av väggtjockleken, relaterad till volymökningen. En större hjärtkammare kan producera en större slagvolym med oförändrad muskelfiberförkortning vilket är en ändamålsenlig anpassning. Det finns divergerande resul-

tat i litteraturen angående hjärtats förmåga att öka slagvolymen även genom en supranormal pumpfunktion hos det tränade hjärtat. I stor utsträckning torde dock hjärtstorleksökningen som sådan ligga bakom den större slagvolym som ses.

Det finns ingen vetenskaplig evidens för negativa konsekvenser för hjärtfriska personer av uthållighetsträning som sådan, sett i ett livslångt perspektiv. Förstoringen av hjärtat vid träning når en begränsad omfattning. Kranskärlens dimensioner, och därmed blodförsörjningen till hjärtmuskeln, ökar i proportion till ökningen i hjärtats muskelmassa. Om man upphör med uthållighetsträning minskar åter hjärtrumsdimensionerna.

Det har ansetts att anpassningen av hjärtats dimensioner är mest framträdande hos unga människor, men klart är att den kan ske även hos fullvuxna individer, och högt upp i åldrarna. Teoretiskt kan det ske en ännu effektivare anpassning av hjärtat hos barn och växande individer. Börjar man uthållighetsträningen i mycket unga år skulle det kunna ge en optimal prestationsförmåga i uthållighetsidrotter senare i livet. Det finns dock en hel del studier som påvisat det motsatta, det vill säga att uthållighetsträning hos barn inte ger upphov till samma hjärtstorleksökning som träning efter puberteten. En viss ökning av hjärtkamrarnas inderdimensioner har påvisats även hos barn före puberteten. Däremot har många studier inte påvisat den lilla men proportionerliga väggjockleksökningen, och i något fall har även tunnare vänsterkammarväggar efter en period med uthållighetsträning påvisats. Hormonella faktorer bidrar sannolikt till detta, då bland annat testosteron är tillväxstimerande. Det kan därför ifrågasättas, åtminstone ur ren hjärtsynpunkt, om det är rationellt att barn före puberteten ägnar sig åt extrem uthållighetsträning i syfte att nå högre prestationsförmåga som unga vuxna. Det skulle också teoretiskt kunna vara en nackdel för barnet att utsättas för extrem uthållighetsbelastning eftersom hjärtat inte har full adaptiv förmåga, men det finns ingen vetenskaplig evidens för negativa effekter av detta.

Forskningen har de senaste åren fokuserat, inte bara på hjärtats pumpförmåga, utan även på fyllnadsförmågan, det vill säga hur snabbt och effektivt hjärtkamrarna kan relaxera och fyllas med blod. God fyllnadsförmåga ger förutsättningar för en god tömning, slagvolym, även då hjärtat slår mycket snabbt under arbete. Även om studierna fortfarande är begränsade i omfattning finns en del resultat som tyder på att det uthållighetstränade hjärtat kan ha en förbättrad fyllnadsförmåga jämfört med det otränade. Huruvida detta gäller för barn finns ännu mer sparsamt med uppgifter om i litteraturen.

Styrketräningens effekter på hjärtat

Data från 1970-talet och början av 1980-talet, då ultraljudet började tas i bruk för idrottsfysiologiska studier, tydde på att styrketräning kunde ge en oproportionerlig väggjockleksökning i hjärtats vänsterkammare. Detta skulle kunna vara ogynnsamt dels för hjärtats fyllnadsfunktion, dels för att syrebehovet i hjärtmuskeln ökar och måste tillgodoses. Senare forskning har dock inte verifierat detta utan huvuddelen av vetenskaplig evidens visar på att styrketräning som sådan vare sig har positiva eller negativa effekter på hjärtats dimensioner och funktion. En delförklaring till de varierande fynden kan vara att forskarna i många fall inte har känt till intag av anabola steroider, något som i sig kan ge väggjockleksökning. Man får också väga in personernas kroppsstorlek och muskelmassa i bedömningen av vad som är en ökad väggjocklek, och jämför man uthållighets- och styrketränade personer brukar de senare vara tyngre och därmed normalt ha något större hjärtan på grund av detta. Det gäller även många idrottsgrenar som ger en kombinerad statisk och dynamisk belastning som exempelvis kanot, rodd och mångkamp, där utövarna ofta har en större kroppsstorlek och kropps massa än till exempel långdistanslöpare. Jag vill inte avfärda möjligheten av en viss hjärteffekt av styrketräning eller statiska belastningar men jag hävdar att denna påverkan snarast överskattas i många fall i det allmänna idrottsfysiologiska medvetandet. Effekter på hjärtat av styrketräning hos barn finns inte rapporterat i litteraturen.

En relevant slutsats är att det behövs mera forskning om träningseffekter på hjärtat hos barn. Det finns ingen vetenskaplig grund för att uthållighetsträning före puberteten skulle ge träningseffekter på hjärtats dimensioner och funktion som inte går att inhämta, och som snarast blir mer framträdande, under och efter puberteten. Men detta ska inte förväxlas med de primärpreventiva kärleffekterna av tidig fysisk aktivitet (se Ulrika Bergs kapitel).

Risker med träning

Problematiken med plötsliga dödsfall under idrottsutövning, hos unga förmodat friska personer, rönste stor uppmärksamhet under 2000-talets första hälft. Beskrivningar av detta område, med riktlinjer för idrotten och för sjukvården, formulerades av Riksidrottsförbundet och Socialstyrelsen. Riktlinjerna för sjukvården inkluderades i Socialstyrelsens nationella riktlinjer för hjärtsjukvården som utkom 2007.

Plötslig död under idrottsutövande hos personer under 35 år, utan tidigare känd hjärtsjukdom, drabbar 1–3 per 100 000 individer och år. Orsaken är i så gott som samtliga fall en tidigare okänd hjärtsjukdom, där symptom antingen inte funnits eller tolkats som harmlösa, eller negligerats.

Det kan röra sig om olika hjärtmuskelsjukdomar med synliga förändringar i hjärtmuskeln. Orsaken kan också vara primära hjärtrytmrubbningssjukdomar där inga strukturella förändringar ses på hjärtat men där störningar finns i cellens innehåll eller transport av joner över cellmembranet. Dessa sjukdomar är ofta ärftliga, ger ibland symptom och är inte sällan förenade med förändringar i EKG. Detta ligger till grund för de rekommendationer som finns i Sverige att man bör utreda barn och ungdomar som i släkten har ärftliga hjärtsjukdomar av vissa typer eller plötsliga dödsfall i unga år, eller som själva har ansträngningsrelaterade symptom eller ett avvikande EKG. Men övriga friska personer utan släkthistoria eller besvär bör inte undersökas i förebyggande syfte. Undantaget är de som Riksidrottsförbundet definierar som elitidrottare. Elitidrottade barn och ungdomar bedöms utsätta sig för så stora träningsdoser och så tung belastning att likheterna är stora med yrkesgrupper vars arbete är så fysiskt krävande att samhället i dag förordar en hälsokontroll. Därför har det bedömts vara motiverat att göra en översiktlig hjärtundersökning också på dessa barn och ungdomar. Problemet med att undersöka stora, symptomfria befolkningsgrupper för att söka spåra sällsynta sjukdomar är annars att man gör fler falskt positiva fynd än man ställer korrekta diagnoser, och att alla de verkligt sjuka ändå inte kommer att identifieras.

Samma sjukdomar som orsakar plötslig död under idrottsutövande och fysisk ansträngning hos unga vuxna idrottare gör det också hos barn. Hos små barn som avlider plötsligt har det sannolikt rört sig om en allvarigare form av till exempel en hjärtmuskelsjukdom, än hos en sjukdomsbärare som plötsligt avlider efter att ha levt symptomfri och utövat idrott på hög nivå till 20-årsåldern. En mellangrupp kan vara barnen som börjar träna på allvar och som belastar cirkulationen mera än vad de gjort tidigare i den vanliga leken. Den allmänna medvetenheten om att inaktivitet är ett problem i dagens moderna samhälle, och om alla de positiva värden som idrottande kan ge barn, bör inte stå i motsatsförhållande till att ledare inom idrotten har en utbildning i att reagera på signifikanta ansträngningsrelaterade symptom (bröstmärta, yrsel/svimning, onormal andfåddhet). Sjukvården bör också ha en beredskap att utreda släktingar till personer som får en ärftlig hjärtsjukdom diagnostiserad och som kan innebära en risk för plötslig död. Fler-talet medfödda hjärtfel är inte förknippade med någon ökad risk kopplad till fysisk aktivitet och barnet kan tillåtas anstränga sig inom ramen för vad han eller hon

orkar med. Men när det gäller sjukdomar i den kategori som hittills diskuterats i detta kapitel innebär just den fysiska ansträngningen en signifikant risk. Dessa barn får man inte pressa eller övertala att delta i sådana moment i skolan eller på fritiden. Vissa barn ska starkt avrådas från all tävlingsidrott. Det är viktigt med korrekt information från sjukvård och föräldrar till skola och fritidsverksamhet och att det finns en förståelse för allvarlighetsgraden i dessa instruktioner.

Ur ett barnperspektiv kan man dra slutsatsen att ledare inom idrotten bör ha relevant kunskap om att barn kan drabbas av plötslig död under idrottsutövande. Vuxna bör reagera på alarmerande ansträngningsrelaterade symptom, även hos barn utan någon känd sjukdom och med en allmänt uppfattad ”god kondition”. I den mån barn är elitidrottare bör de undersökas på samma sätt som vuxna elitidrottare. Att sätta någon nedre åldersgräns för detta är inte rimligt.

Hjärtmuskelinflammation

Det är välkänt såväl i idrottsvärlden som hos allmänheten att man inte bör träna med infektion i kroppen. Anledningen är att virusinfektioner kan drabba även hjärtmuskeln utan att den sjuke har symptom från hjärtat. Att då belasta hjärtat, som är fallet under hård fysisk aktivitet, kan leda till en allvarlig hjärtpåverkan och kan också utlösa akuta hjärtrytmrubbningar. Virus som ger feber och halsont är mera benägna att också påverka hjärtat än de virus som ger förkylning med bara snuva.

Kanske är det tack vare kunskapen om risken att idrotta vid infektioner som det inte sker fler allvarliga händelser på grund av just hjärtmuskelinflammation i samband med idrott. Det finns ingen känd skillnad mellan barn och äldre idrottare i detta avseende. De som har kontakt med barn som har en infektionssjukdom bör därför råda barnet att vila från sin idrott.

Commotio cordis

En specifik orsak till plötslig död vid idrottsutövande, som drabbar personer utan någon bakomliggande sjukdom, är rytmrubbning orsakad av trauma mot bröst-korgen. Tillståndet kallas *commotio cordis* (analogt med hjärnskakning, *commotio cerebri*). Det kan röra sig om att en fotboll eller ishockey puck träffar bröst-korgen men också om ett slag från motspelare, ett knä i bröst-korgen eller ett fall. Orsaken är att hjärtat är känsligare för påverkan av indirekt trubbigt våld under

en viss fas av dess arbetscykel, vilket kan utlösa en momentan cirkulationskollaps till följd av kammarflimmer. Dödligheten i tillståndet är hög.

I en amerikansk sammanställning av 128 fall överlevde endast 21 individer, 16 procent, genom omedelbar hjärtlungräddning inkluderande elektrisk hjärtstart, defibrillering. Av alla de 128 fallen var 95 procent män. Majoriteten, 107 fall, inträffade under idrottsutövning och 79 fall under tävlingsidrott. Medianåldern var 14 år, en tredjedel var yngre än 10 år och bara 22 procent av de drabbade var över 18 år. Den fatala händelsen inträffar i ett sårbart tidsögonblick och på en viss plats på bröstkorgen, nära hjärtat. Det kan sägas vara ett utslag av extrem otur, eftersom traumat i många fall är relativt lätt ... Majoriteten av händelserna utlöses av en ”projektil” i form av ett idrottsredskap, och den unga medelåldern för de drabbade anses bero på att unga personer har en tunn och mjuk bröstkorg där en fortplantning av energin i ett yttre trauma lättare når hjärtat. Detta har lett till tankar om att kunna förebygga *commotio cordis* genom att modifiera konstruktionen och sammansättningen av bollar och puckar som används av unga idrottare, och att de bör använda adekvat skyddsutrustning. Liv kan räddas om funktionärer och ledare får tillgång till defibrillatorer och får utbildning i att medvetanderubbning i samband med idrottsutövning kan bero på allvarlig hjärtrytmrubbning tills motsatsen är bevisad. Det finns dock ett flertal fall av *commotio cordis* där livet inte kunnat räddas trots tidiga och adekvata återupplivningsinsatser.

Medfödda hjärtfel

Ett barn på hundra föds med ett medfött hjärtfel vilket gör det till den vanligaste medfödda missbildningen. Det finns ett brett spektrum av typer och svårighetsgrader av de medfödda hjärtmissbildningarna. Översiktligt kan sägas att en fjärdedel av felen är lindriga och inte kräver någon behandling, de ger inte personen någon funktionsinskränkning och ibland ”växer” de bort. En fjärdedel av hjärtfelen är mycket svåra. De kräver upprepade operationer, ofta i späda ålder, och ger bäraren symptom och en nedsatt förmåga till fysisk aktivitet, och de kan vara förknippade med en förkortad livslängd jämfört med normalbefolkningen. De korrigerande operationerna gör i dessa fall att barnet kan växa upp och få en god livskvalitet utifrån sina förutsättningar. Däremot återställer inte kirurgin en normal cirkulation och hjärtfunktion utan måste betraktas som palliativ. För resterande barn kan operativa åtgärder återställa en normal cirkulation och de är som regel symptomfria även om problem, relaterade till grundfelet eller operationen, kan uppkomma i vuxen ålder. Alternativt kan ett hjärtfel vara lindrigt i barnaåren

men successivt förvärras och kräva en operation i vuxen ålder. Det behövs därför regelbundna kontroller under uppväxten.

Barn med betydelselösa eller lindriga hjärtfel kan leva som vanligt och behöver ingen anpassning av sin fysiska aktivitet. Det är viktigt att föräldrar och skolpersonal är medvetna om detta så att inte överbeskydd leder till att barnet hindras från att delta i idrottsundervisning och andra aktiviteter i skolan och på fritiden.

Barn med måttligt svåra korrigerade hjärtfel eller hjärtfel som kan förvärras med tiden, bör få råd om fysisk aktivitet av sin hjärtläkare. Ofta kan de delta utan restriktioner men med hänsyn till tillståndets art eller behandling, som pacemaker eller blodförtunnande medicinering, kan det vara motiverat med vissa specifika säkerhetsåtgärder för enstaka barn. Det handlar till exempel om att undvika kontaktsporter, dykning med tuber och tävlingsidrott. Det torde vara värdefullt att inkludera dessa barn i föreningsidrotten.

Barnen med svåra hjärtfel, ofta korrigerade till en icke normal cirkulation, behöver en mer långtgående individuell bedömning av den fysiska förmågan och hur lämpligt det är för dem att idrotta. Även för dessa barn är det viktigt att röra på sig utifrån sin förmåga, för att förhindra övervikt och andra komplikationer gå grund av inaktivitet och få uppleva rörelseglädje tillsammans med andra. Hos några barn har den svåra hjärtsjukdomen i uppväxten givit en tillväxthämning. Upprepade operationer i bröstkorget i tidig ålder kan ge deformiteter, men träning kan förbättra kroppshållning och muskelstyrka. Resurspersoner för dessa barn är, förutom föräldrarna, teamen med läkare, hjärtsjuksköterska och specialiserad sjukgymnast. Denna grupp av barn torde ha stora likheter med andra grupper av funktionsnedsatta när det gäller hur vuxna bör se på barnens föreningsidrottande och vilka handlingsplaner som ska finnas. Speciellt för gruppen är att personerna har ett rörelsehinder som betingas av deras begränsade hjärtfunktion och därmed inte syns utanpå, samt att hjärtsjukdomarna är behäftade med en dödlighet som kan drabba när som helst. Det skapar helt naturligt en oro men det får inte förhindra att dessa barn får möjlighet till kontakter och upplevelser av skilda slag.

Ett exempel ur min egen erfarenhet var en ung man från en liten ort i Mellansverige, inflyttad från före detta Jugoslavien. Vid sitt första besök på universitetssjukhusets specialmottagning bekräftades det att han hade ett mycket allvarligt icke operabelt hjärtfel, som bland annat ledde till att syrefattigt blod transporterades ut i kroppen vilket gav honom en starkt blå hudfärg och en ytterligt reducerad fysisk arbetsförmåga på grund av bristande syretillförsel. Mannen berättade att han tyckte mycket om att spela fotboll och att han spelade i ett lag. Vid närmare

förfrågningar till honom och anhöriga om hur detta egentligen var möjligt visade det sig att han i princip stod stilla på planen. Ibland passade kamraterna till honom och då kunde han sparka bollen vidare. På detta sätt fick han både uppleva spelet som en deltagare, och ta del av all den gruppgemenskap som fanns omkring idrottsaktiviteten. Ett par år senare avled han plötsligt i hemmet.

Idrotter som ställer mindre krav på ren syreupptagningsförmåga kan givetvis i vissa fall vara mera lämpliga än utpräglade uthållighetsidrotter. Det finns tabeller som visar den dynamiska respektive statiska belastningen för olika idrotter. Där finns rekommendationer av koncensuskaraktär där det går att se vilken typ av idrott som kan vara lämplig vid olika hjärtfel och hjärtsjukdomar. Tabellerna inkluderar aspekten att vissa bör undvika kontaktsporter eller idrotter där kortvariga medvetanderubbningar kan få livsfarliga konsekvenser. Individuella lösningar anpassade till barnen och deras förutsättningar kan också vara mycket lyckosamma och man bör inte vara för snabb med förbud för barn i denna kategori.

Detta resonemang mynnar ut i två frågor till idrottsrörelsen: Ges barn med medfödda hjärtfel möjlighet att delta i den organiserade idrotten? Vilka åtgärder vidtas för att möjliggöra och underlätta sådant deltagande?

Sammanfattning

Det finns inget stöd för att idrott är skadligt för hjärtat hos friska barn. Det finns inte vetenskapligt stöd för att intensiv uthållighetsträning före puberteten är nödvändig för att lyckas i uthållighetsgrenar efter puberteten, vad gäller hjärtats kapacitet. En upplyst vuxenvärld bör se till att:

- Barn inte idrottar vid infektionssjukdom med feber och/eller halsont eller magsjuka.
- Läkare undersöka barn som har ärftliga hjärtmuskelsjukdomar eller rytmrubbningssjukdomar i släkten, eller fall av plötslig död i unga år i släkten. Det gäller oavsett om de idrottar eller inte.
- Utredda förekomsten av hjärtsjukdom hos barn som får signifikanta symptom i form av bröstsmärta, yrsel/svimning eller onormal andfåddhet under idrottsutövande och fysisk aktivitet.
- Barn som är elitidrottare enligt RF:s definition genomgår riktad hjärtkontroll i enlighet med RF:s rekommendationer.

- Det finns en medvetenhet i idrottsvärlden om att trubbigt våld mot bröstkorgen kan ge cirkulationskollaps och död, vilket man bör väga in i utformningen av barns idrottande och hålla i åtanke vid incidenter.
- Barn med medfödda hjärtfel bereds möjlighet till att idrotta efter sin förmåga och utifrån medicinska hänsynstaganden.

Referenser

- Faigenbaum, AD; Kraemer, WJ; Blimkie, CJ; Jeffreys, I; Micheli, LJ; Nitka, M et al. "Youth resistance training: updated position statement paper from the national strength and conditioning association", *Journal of Strength & Conditioning Research* 2009:23(5 Suppl), sid. 60–79.
- Hirth, A; Reybrouck, T; Bjarnason-Wehrens, B; Lawrenz W & Hoffmann A. "Recommendations for participation in competitive and leisure sports in patients with congenital heart disease: a consensus document", *European Journal of Cardiovascular Prevention & Rehabilitation* 2006:13 (3), sid. 293–9.
- Maron, BJ; Gohman, TE; Kyle, SB; Estes, NA; 3rd & Link, MS. "Clinical profile and spectrum of commotio cordis", *The Journal of the American Medical Association* 2002:287 (9), sid. 1142–46.
- Maron, BJ & Pelliccia, A, *The heart of trained athletes: cardiac remodeling and the risks of sports, including sudden death*, *Circulation* 2006:114 (15), sid. 1633–44.
- Maron, BJ. "36th Bethesda Conference: Eligibility recommendations for competitive athletes with cardiovascular abnormalities", *Journal of the American College of Cardiology* 2005:45, sid. 1312–75.
- Obert, P; Mandigout, S; Vinet, A; N'Guyen, LD; Stecken, F & Courteix, D, "Effect of aerobic training and detraining on left ventricular dimensions and diastolic function in prepubertal boys and girls", *International Journal of Sports Medicine* 2001:22(2), sid. 90–6.
- Pavlik, G; Olexo, Z; Osvath, P; Sido, Z & Frenkl R, "Echocardiographic characteristics of male athletes of different age", *British Journal of Sports Medicine* 2001:35 (2), sid.95–9.
- Pelliccia, A; Fagard, R; Bjornstad, HH; Anastassakis, A; Arbustini, E; Assanelli, D et al. "Recommendations for competitive sports participation in athletes with cardiovascular disease: a consensus document from the Study Group of Sports Cardiology of the Working Group of Cardiac Rehabilitation and Exercise Physiology and the Working Group of Myocardial and Pericardial Diseases of the European Society of Cardiology", *European Heart Journal* 2005:26 (14), sid. 1422–45.
- Pluim, BM; Zwinderman, H; van der Laarse, A & van der Wall, EE, "The athlete's heart. A meta-analysis of cardiac structure and function"; *Circulation* 2000:101 (3), sid. 336–44.
- Rowland, T; Goff, D; Popowski, B; DeLuca, P & Ferrone, L. "Cardiac responses to exercise in child distance runners", *International Journal of Sports Medicine* 1998:19 (6), sid. 385–90.
- Rowland, TW; Unnithan, VB; MacFarlane, NG; Gibson, NG & Paton, JY. "Clinical manifestations of the 'athlete's heart' in prepubertal male runners", *International Journal of Sports Medicine* 1994:15(8), sid. 515–19.
- Sharma, S; Maron, BJ; Whyte, G; Firoozi, S; Elliott, PM & McKenna WJ. "Physiologic limits of left ventricular hypertrophy in elite junior athletes: relevance to differential diagnosis of athlete's heart and hypertrophic cardiomyopathy", *Journal of the American College of Cardiology* 2002:40 (8), sid. 1431–36.

Socialstyrelsen. "Plötslig hjärtdöd bland barn, ungdomar och unga vuxna vid idrott och fysisk ansträngning." Komplettering av Socialstyrelsens riktlinjer för hjärtsjukvård 2004, 2006, sid. 58.

Telford, RD; McDonald, IG; Ellis, LB; Chennells, MH; Sandstrom, ER & Fuller, PJ. "Echocardiographic dimensions in trained and untrained 12-year-old boys and girls", *Journal of Sports Science* 1988:6 (1), sid. 49–57.

Inger Eliasson

Barns perspektiv på barnrättsperspektivet

I barnidrott är det barnen som är huvudpersonerna. Kännedom om barnens uppfattningar och hur deras situation ser ut i samhället i stort och i idrotten specifikt är grundläggande för att förstå vad barns bästa i barnidrotten innebär. I detta kapitel redovisas resultaten av en intervjustudie som genomförts under 2010 med målet göra idrottsutövande barns röster hörda och nå fördjupad kunskap om barns perspektiv på barnrättsperspektivet inom idrotten. Intervjuerna behandlade särskilt vad barnen anser vara viktigt och värdefullt i idrotten, vad barns bästa är, deras erfarenheter av respekt för barnens åsikter och medbestämmande samt deras upplevelse av trygghet, diskriminering och utveckling inom idrotten. Studien baseras på intervjuer med tio barn i tolvårsåldern som spelar fotboll och ishockey. Här är några inledande röster från barnen om barns bästa och att säga sin åsikt:

”Barns bästa, det måste väl ändå vara att barn får bestämma ibland vad man ska göra.” (Oskar 12 år, ishockey)

”Hon sa emot för en gångs skull, men sen blev det alldeles knäpptyst. Ingen visste riktigt vad de skulle säga, för ingen hade sagt emot förut. Vi vågar inte säga emot, tror jag. Det var ju en pinsam situation för henne. Man är inte rädd för det men man vågar inte säga emot – han är ju vuxen.” (Sandra 12 år, fotboll)

Syftet med studien var också att analysera de utmaningar som finns i arbetet med att definiera barns bästa och därmed utforma ett barnrättsperspektiv som grund för den svenska barnidrotten. Studien har genomförts utifrån den nya barndoms-sociologin där barnet sätts i centrum som en aktiv individ i de sociala processerna samt med de analytiska begreppen *generation* och *genus* som teoretiskt ramverk. Resultaten baseras på gruppintervjuer (parvis) som genomförts i närheten av barnens idrottsplatser med sammanlagt tio barn från lagidrotterna fotboll (fyra flickor och två pojkar) och ishockey (fyra pojkar). Det inspelade och ordagrant transkriberade datamaterialet har analyserats i relation till de fyra grundläggande artiklarna i FN:s barnkonvention, artikel 2, 3, 6 och 12 samt artikel 19 mot bakgrund av genus och generation.

Bakgrund

Att lyssna på barn och ge dem ett större inflytande har varit i fokus under de senaste två decennierna. Behovet att stärka och skydda barn i samhället har tydliggjorts på ett annat sätt än tidigare. En viktig motor i denna förändringsprocess har utgjorts av *FN:s konvention om barnets rättigheter*, eller barnkonventionen som den även kallas. Barnkonventionen antogs av FN:s generalförsamling i november 1989 och ratificerades av Sverige redan det följande året. När en stat ratificerar konventionen har den också enligt internationell rätt en skyldighet att genomföra den. Ansvaret att respektera barns rättigheter ligger på alla samhällssektorer, alla vuxna men också på barnen själva, även om det är staten som tar på sig skyldigheterna enligt barnkonventionen.

Genom en allt starkare betoning på barnkonventionen i statliga och kommunala regleringar blir kraven på barns rättigheter allt mer framträdande även inom idrottsområdet. Internationellt har Europakommissionen markerat att minderåriga inom idrotten ska skyddas. *I vitbok om idrott* står: ”Kommissionen kommer att föreslå medlemsstaterna och idrottsorganisationerna att samarbeta för att skydda unga människors psykiska och fysiska integritet.” Så är också fallet inom den svenska idrottsrörelsen som i sina riktlinjer för barn- och ungdomsidrotten sedan 2009 gjort tillägget att verksamheten ska bedrivas utifrån ett barnrättsperspektiv och följa barnkonventionen. Detta gäller för verksamhet med barn upp till och med 18 års ålder. Tillägget infördes efter att riksdagen beslutat integrera ett barnrättsperspektiv i den förordning som reglerar statens stöd till idrotten. Paulo David som arbetat inom FN menar att det är nödvändigt att vara lyhörd för barns

rättigheter för att barnidrotten ska kunna anses följa principerna i internationella bestämmelser för mänskliga rättigheter.

Barnombudsmannen är den statliga myndighet som har i uppdrag att företräda barns och ungas rättigheter och intressen utifrån barnkonventionen. Enligt barnombudsmannen finns det tre olika barnperspektiv: samhällets, de vuxnas och barnens perspektiv. Det innebär att det inte finns ett entydigt barnperspektiv att relatera till. Ett barnperspektiv handlar dock alltid om att ta vara på barns villkor och verka för barns bästa. Studien som redovisas i detta kapitel ger en bild av idrottsutövande barns perspektiv.

Studiens resultat baseras på flickors och pojkars utsagor om sina erfarenheter från lagidrott. Ansatsen är kvalitativ och omfattar idrotterna fotboll och ishockey. Det går därför inte att generalisera resultaten till att gälla all barnidrott i Sverige. De barn som medverkat i studien och som citeras i den här texten har fått följande fingerade namn: Johan, Anton, Wera, Josefin, Eva och Sandra som spelar fotboll samt Tom, Joel, Oskar och Emil som spelar ishockey.

Idrottens värden och vad som är viktigt i idrotten

När barnen får frågan om varför de är med i idrotten svarar de spontant att bland det bästa är att ha roligt och spela match. Vänskapen bland lagkamraterna och att få åka på läger eller cuper tillsammans är också viktigt. Därtill nämner de själva idrotten i form av att de, i exempelvis ishockey, får åka skridskor, tacklas och vara fysiska. I fotboll uppskattar de att få springa och vara offensiv i spelet. Tom förklarar: ”Men typ spela ishockey, vara med kompisar och fara på olika läger. Det är roligt!” Josefin säger: ”Ja man får många nya kompisar också.” Johan förklarar: ”Jag vet inte, allting är roligt. Få spela och springa ... känna känslan.” Anton säger: ”Att spela matcher.”

Flera barn framhåller att det skapas en slags känsla av sammanhållning när de får åka på cuper och läger som gör att vänskapen dem emellan stärks och på så vis också motivationen till att idrotta. När man fått vänner i laget vill man inte sluta då risken finns att man förlorar vännerna, menar Oskar. Av barnens utsagor framkommer att det sociala samspelet barn emellan är av stor betydelse för deras upplevelser och motivation till att delta i idrott. Sammanfattningsvis belyser barnen tre tydliga värden i form av *matcher*, *vänner* och *själva idrotten*. Dessa värden finns inom båda idrotterna och framfålls av både flickor och pojkar.

När barnen får svara på vad som är viktigt för dem i idrotten ger de uttryck för att en positiv miljö är bland det viktigaste. Det ger enligt barnen bättre kamratskap i laget, de känner sig gladare och blir även bättre idrottsutövare. Det viktigaste för barnen är att känna glädje i idrotten. Sandra säger: "Det ska kännas att det är kul. Det är ju därför jag går i fotboll. Folk ska peppa en och inte säga att man är dålig för det blir man ju inte glad av". Hon förklarar effekterna av ett positivt och negativt förhållningssätt: "Om folk säger att man är dålig så blir man ju dålig, om folk säger att man är bra så blir man ju bättre." Det är tydligt i barnens utsagor att det är viktigt för dem att det finns en bra lagkänsla, att barnen är vänner och inte bråkar, att de motiverar varandra och håller ihop men också att lagkamraterna är koncentrerade och gör sitt bästa. När alla gör sitt bästa blir det roligare, enligt barnen.

Det är också viktigt med en "bra" ledare för att en positiv miljö ska skapas. Men hur är då en bra ledare ur barnens synvinkel? Barnen poängterar att deras ledare inte ska vara för stränga, men inte heller för snälla. Tom förtydligar med att en ledare inte får bli arg på barnen, till exempel om de kommer sent till en träning. Det var något som han upplevde när han spelade fotboll. Tom slutade med fotboll och spelar nu ishockey istället. Hans nuvarande ledare är bättre: "Om jag råkar komma försent någon gång blir de inte direkt sura. De blir glada när jag kommer." Josefin har ett annat sätt att se på en bra ledare. Hon säger: "Det är viktigt att de (ledarna) inte skriker allt för mycket på en på matcher. Om man gör lite fel ska de inte skrika." När jag frågar om de ska vara helt tysta svarar Wera: "Nä men de kan ju skrika lite men inte för mycket, sådär jätte-jättemycket." Barnen reagerar framför allt på om ledarna eller de andra barnen är negativa i sin kommunikation när någon gör misstag och inte presterar så bra på planen. De vill istället att idrottsverksamheten ska präglas av en positiv miljö, där barnen blir peppade och är schyssta mot varandra även när spelare gör misstag.

Barnen menar att de och ledarna inte alltid värdesätter samma saker. "Vi tänker ganska olika, ganska ofta", säger Joel. Barnen vill spela fler matcher och ha matchliknande träning medan tränarna tänker mer på träning och olika övningar, menar han. Eva och Sandra lyfter fram en annan skillnad, vilken är att vuxna tar idrotten mer på allvar än vad barnen gör. Eva säger: "Vuxna tar det kanske lite mer seriöst än barn gör". Sandra fyller i: "Barn kanske inte tar det LIKA seriöst." Barnen ger uttryck för att det finns en skillnad mellan barn och ledare i hur allvarligt de ser på idrott, även om barn också emellanåt är seriösa.

Barns bästa i främsta rummet

I barnkonventionen artikel 3 är huvudpoängen att barnets bästa skall komma i främsta rummet vid alla åtgärder som rör barn. Dessutom skall barnet tillförsäkras sådant skydd och omvårdnad som behövs för dess välfärd, hälsa och tillsyn. Det gäller inom såväl offentliga som privata organ, och inkluderar verksamhet inom idrottsrörelsen. Barnkonventionen lyder:

Artikel 3 Barnets bästa

1. Vid alla åtgärder som rör barn, vare sig de vidtas av offentliga eller privata sociala välfärdsinstitutioner, domstolar, administrativa myndigheter eller lagstiftande organ, skall barnets bästa komma i främsta rummet.
2. Konventionsstaterna åtar sig att tillförsäkra barnet sådant skydd och sådan omvårdnad som behövs för dess välfärd, med hänsyn tagen till de rättigheter och skyldigheter som tillkommer dess föräldrar, vårdnadshavare eller andra personer som har lagligt ansvar för barnet, och skall för detta ändamål vidta alla lämpliga lagstiftnings- och administrativa åtgärder.
3. Konventionsstaterna skall säkerställa att institutioner, tjänster och inrättningar som ansvarar för vård eller skydd av barn uppfyller av behöriga myndigheter fastställda normer, särskilt vad gäller säkerhet, hälsa, personalens antal, och lämplighet samt behörig tillsyn.

För att kunna sätta ”barns bästa” i främsta rummet behövs en förståelse för vad det innebär. Flera av barnen jag intervjuat svarar att de inte vet vad som menas med barns bästa inom idrotten. Men när de funderat en stund återkommer de till sina beskrivningar av vad som är viktigt i idrotten: att vuxna ser till så att barnen har roligt, att alla koncentrerar sig och att ledarna inte pressar barnen för hårt. Det kan också handla om att träningarna ska vara roliga med varierade övningar samt att tränarna inte ska vara hårda mot barnen. De vill också bli bättre på själva idrotten vilket de anser att de blir om de är skärpta och gör sitt bästa. En aspekt som inte framkommit tidigare men som blir tydlig vid frågan om barns bästa är medbestämmande. Oskar säger: ”Barns bästa, det måste väl ändå vara att barn får bestämma ibland vad man ska göra.”

Ytterligare uppfattningar om barns bästa är att det kan handla om att ledarna ska ha tålamod med barnens lärande. Flera av flickorna framhåller en syn på lärande som handlar om att ledarna behöver ha tålamod för den tid det tar att lära idrotts-

färdigheter och att de därför inte kan kräva att barnen ska klara allt på en gång. Sandra säger: "Om vi gör något fel på planen då blir ledaren arg och skriker 'så där ska ni inte göra ni ska göra så här' Han vill att man ska lyckas direkt." Hon menar att det är bättre om ledarna visar övningen och att barnen sedan får öva utan press och krav på en optimal prestation. Barnen önskar således rimlig tid för inläring.

Sammantaget är idrotten som allra bäst när barnen känner sig välkomna till varje idrottsaktivitet, då idrottsmiljön är positiv och när det finns en acceptans för idrottsliga misstag utan kritik från varken ledare eller lagkamrater. Om idrottsmiljön har dessa kännetecken känner barnen sig mer motiverade och självsäkra. I barnens resonemang blir det tydligt att de också anser att de själva måste bidra till att skapa en positiv miljö men att det ska ske i samspel med ledares agerande. Barnen vill till exempel att ledarna ska uppmärksamma negativ kritik som kan uppstå mellan lagkamraterna då det påverkar deras betydelsefulla relationer.

Respekt för barns åsikter och medbestämmande

En av de grundläggande artiklarna i barnkonventionen är artikel 12 som handlar om barns rätt att säga sin mening och få den respekterad. De barn som kan bilda egna åsikter skall fritt få uttrycka dessa i alla frågor som rör dem själva. Vidare skall barnets åsikter tillmätas betydelse i förhållande till dess ålder och mognad. Artikeln formuleras enligt följande:

Artikel 12 Åsiktsfrihet och rätten att bli hörd

1. Konventionsstaterna skall tillförsäkra det barn som är i stånd att bilda egna åsikter rätten att fritt uttrycka dessa i alla frågor som rör barnet, varvid barnets åsikter skall tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad.
2. För detta ändamål skall barnet särskilt beredas möjlighet att höras, antingen direkt eller genom företrädare eller ett lämpligt organ och på ett sätt som är förenligt med den nationella lagstiftningens procedurregler, i alla domstols- och administrativa förfaranden som rör barnet.

Artikeln visar att barnen har en ställning som enskilda individer med grundläggande mänskliga rättigheter att få uttrycka sina åsikter och känslor. Texten kan inte tolkas som att barn har rätt till självbestämmande – men de har rätt att få delta i beslutsprocesser i frågor som rör dem.

Enligt barnen i denna studie är det bara ibland som de blir tillfrågade om sina åsikter inom idrotten. Det kan exempelvis handla om vilken plats på planen de vill spela på vid matcher eller vid vilken tidpunkt de ska spela "match" på träningen. De kan också bli tillfrågade av ledarna vad de vill göra på träningen eller vid andra tillfällen som exempelvis när de är på annan ort under en cup. Barnen tycker inte att de får bestämma så mycket. Oskar beskriver situationen så här: "Det blir som aldrig på riktigt så där 'bestämma'. Men det blir som att vara med och medverka lite grann." Eva säger: "Vi får ju bestämma så här ibland, ska vi köra det eller det – om de (ledarna) inte har bestämt." Barnen menar att de kan få önska position på planen men det är ändå ledarna som i slutändan beslutar och väljer vem som spelar på respektive plats. Barnen säger att det är i själva spelet som de kan ta egna beslut om vad de ska göra i en konkret situation. Josefin menar att ledarna följer önskemålen från barnen ganska bra men hon förstår att ledarna inte kan göra något för alla, till exempel kan inte alla få spela forward.

I intervjuerna fick barnen även frågan om de vill bestämma och vad de i så fall vill bestämma om. Flera av barnen är tveksamma till att vara de som bestämmer. Några säger att de inte vill bestämma för det kan leda till att de inte vet vad som ska göras. Andra säger att de är ganska nöjda med att ledarna bestämmer. "Ledarna bestämmer det mesta. Fast det går bra med det", säger Wera som tror att ledarna vet vad som är barns bästa – "lite grann i alla fall", lägger hon till. De barn som säger att de vill bestämma förklarar att det kan handla om vilken match de ska vara med i (om de inte får vara med i alla), det kan handla om hur länge de ska träna eller vilken typ av träning de ska ha.

En annan anledning till att barnen inte vill bestämma mer är att de litar på sina ledare och till deras kunskaper. Barnen är rädda för att de ska förstöra på något sätt. Oskar som förklarar att han vill bestämma säger samtidigt: "Jag vill mycket men jag vill ju inte förstöra en bra övning så där." Sandra säger: "De är ju de (ledarna) som vet hur vi ska göra. Vi kan ju inte trixa med – 'det här kan jag, jag är expert'. Så föds man ju inte, man lär sig ju. Jag kan inte jämföra mig nu med när jag var liten. När jag var sex år då var jag inte bra." Här kommer generationsrelationens under- och överordning till uttryck. Barnen anser det vara naturligt att den som är äldre bestämmer eftersom han eller hon har hunnit lära sig mer. Emil säger: "De vet ju mer än vad vi vet om träning, de har ju gått en massa kurser och så där." Men någon gång per år tycker de i alla fall att de skulle kunna få bestämma innehållet på en träning. Barnen tillmäter således inte sina egna kunskaper eller åsikter så stor betydelse i sammanhanget utan ledarnas ord väger tyngre.

Det kommer fram ytterligare aspekter på generationsrelationen mellan barn och vuxna när vi samtalar om barns önskan om att bestämma. Det handlar om att barn inte heller vågar säga emot en ledare om de har en annan åsikt just för att de är vuxna. Det kan bli pinsamt när ett barn säger emot en ledare. Sandra berättar om en situation när en spelare sa emot ledaren: ”Då sa hon emot för en gångs skull men sen blev det alldeles knäpptyst. För ingen visste riktigt vad de skulle säga för ingen hade sagt emot förut. Vi vågar inte säga emot, tror jag. Det var ju en pinsam situation för henne. Man är inte rädd för det men man vågar inte säga emot – han är ju vuxen.”

I undersökningen fick barnen också beskriva hur det går till när de får göra sina röster hörda. Ibland får de komma med förslag till ledarna. Barnen kan exempelvis bli tillfrågade muntligt direkt efter träning eller match om var i laget de vill spela nästa gång. Ibland förstår barnen på ledarens beteende att de får bestämma. Wera berättar att de själva inte frågar ledarna: ”Nä då brukar de väl dela upp i två lag och så får vi ställa oss på varsin planhalva och så får vi bestämma ... de ställer sig bara som domare ... vi ser ju när vi får bestämma själva.” Men undersökningens resultat tyder på att barnen sällan tillfrågas om hur de tycker och tänker. Det är i alla fall så barnen upplever det.

Hur anser då barnen att de vuxna ska få veta vad barnen tycker, när de inte naturligt tillfrågas så ofta? Några barn säger att de inte direkt vet hur ledarna ska göra mer än att de lär sig med tiden vad barnen vill. Barnen menar således att ledarna ska förstå deras förväntningar indirekt. Men det finns även barn som anser att ledarna oftare ska fråga barnen vad de tycker. På grund av hur generationsrelationen är konstruerad vågar barnen dock inte säga så mycket till ledarna. Det krävs därför att ledarna kommunicerar med barnen på ett särskilt sätt om de ska få veta barnens åsikter. Sandra beskriver: ”De frågar kanske någon gång ibland men då säger ingen något. De måste fråga flera gånger och säga ’säg verkligen vad ni vill, nu har ni chansen att ändra – nu får ni bestämma hur ni vill ha det.’” För att verkligen få veta måste således ledarna stå på sig och tydliggöra med eftertryck att de verkligen kommer att ta hänsyn till barnens åsikter. Annars säger de inget.

Trygghet och obehag

Barnkonventionens artikel 19 innebär att barn har rätt att skyddas mot alla former av fysiskt eller psykiskt våld, skada eller övergrepp, vanvård eller försumlig behandling enligt följande beskrivning:

Artikel 19 Skydd mot övergrepp

1. Konventionsstaterna skall vidta alla lämpliga lagstiftnings-, administrativa och sociala åtgärder samt åtgärder i utbildningssyfte för att skydda barnet mot alla former av fysiskt eller psykiskt våld, skada eller övergrepp, vanvård eller försumlig behandling, misshandel eller utnyttjande, innefattande sexuella övergrepp, medan barnet är i föräldrarnas eller den ena förälderns, vårdnadshavares eller annan persons vård.
2. Sådana skyddsåtgärder bör, på det sätt som kan vara lämpligt, innefatta effektiva förfaranden för såväl upprättandet av sociala program som syftar till att ge barnet och dem som har hand om barnet nödvändigt stöd, som för andra former av förebyggande och för identifiering, rapportering, remittering, undersökning, behandling och uppföljning av fall av ovan beskrivna sätt att behandla barn illa samt, om så är lämpligt, förfaranden för rättsligt ingripande.

Alla de intervjuade barnen säger att de överlag känner sig trygga i sin idrottsmiljö. I det stora hela blir de behandlade på ett bra sätt inom idrotten. Oskar säger: ”Jag tror ju aldrig man känner sig riktigt, riktigt otrygg. Är man med i ishockeylaget då är det ingenting som kan hända.” Wilma säger: ”Jag tycker vi behandlar varandra bra.” De känner sig inte kränkta av andra i laget. Men trots att de känner sig trygga så är det dock vissa händelser som upplevs som obehagliga.

En orsak till obehag är ledares beteende. Tom känner en rädsla när han får kritik av sin ledare. Han återkommer flera gånger till situationen när fotbollsledaren blev arg på honom för sen ankomst vilket visar att detta tagit honom hårt. Det verkar också ha bidragit till att han slutade med fotboll. Utöver att följa vissa regler blir det tydligt att det främst är när idrottsmiljön blir negativ kring barnens prestationer som de upplever obehag. Johan säger: ”Vissa är kanske inte snälla när det är match, då kan de klaga lite mycket. Vissa (barn) tar det på allvar, kanske blir ledsen.” Johan menar att det främst är lagkamraterna och inte ledarna som klagat i hans fotbollslag. Han beskriver en situation där han upplevt obehag: ”När man kommer i friläge. Så kanske någon annan är där med öppet mål och så vill man skjuta själv. Så kanske skottet tar i ribban, över eller stolpe ut eller så. Då klagat de jättemycket. Då kanske de säger efter matchen och kanske i skolan – varför passade du inte?” Det är alltså inte bara i idrottssituationen som barnen påverkas av det som händer i idrotten utan också i skolan.

Att den idrottsliga prestationsförmågan är betydelsefull för hur trygga barnen känner sig blir också tydligt när Sandra berättar hur hon känner: ”Ja, jag känner mig trygg, för jag är ganska bra på fotboll. Det enda som är dåligt i vårt lag det är att det har delats upp i grupper, de bra, de medel och de dåliga.” När jag frågar om det är ledarna som delar upp dem i dessa grupper förklarar Eva att så inte är fallet. ”Nä, det är mer barnen som bara delar upp sig.” Sandra fortsätter: ”På träningarna så står en grupp med de bra och passar med varandra. De ska alltid vara en grupp. Sen de här lite medel de är en grupp och de sämre, ja de får stå lite för sig själva.” Även om barnen gör detta själva vill de att ledarna ska ingripa och förändra ett sådant beteende. Sandra säger: ”Det är dumt att tränarna inte märker det ibland. De borde sätta ut en bra i ett lag och en annan i ett annat lag eller bestämma att ni två ska passa och ni två.” En anledning till att de vill att ledarna griper in är att prestationsnivån påverkar vem man blir kompis med. Sandra förklarar: ”De som var sämre får inte lika mycket kompisar eftersom de blir så här... ’utputtade’ och då vet de inte riktigt vad de ska göra.”

Det framkommer i intervjuerna att barnen är självkritiska till sina negativa beteenden. Samtidigt vet de inte hur detta ska förändras om inte ledarna ingriper i barnens sociala interaktioner. Barnen upplever att de får mer respekt om de är duktiga i idrotten. Det är de som ska hjälpa sina kamrater om laget ligger under i en match. Flickorna beskriver en negativ spiral för dem som har en lägre prestationsförmåga och tenderar att bli utstötta, och få färre kompisar i laget. Detta gör barnen i sin tur än mer osäkra och dessutom ensamma på fritiden. Sandra förklarar: ”Det är två i vårt lag som är de som är lite ... de är faktiskt lite utstötta på riktigt. De är ... förlåt men de är faktiskt rädda för bollen. För om de får bollen blir de jättestressade och vet inte vad de ska göra. Då blir de ju inte lika bra. Så på fritiden då hör jag ju att vissa går på bio och så där. Sen när jag frågar den här tjejen – vad har du gjort då så svarar hon ’nä, jag har varit hemma och inte varit med någon’.” Barnen förstår hur negativa upplevelser och kritik mot deras prestationer kan få stor betydelse för vissa barn och påverka deras erfarenheter av idrott.

Diskriminering – de som inte får vara med

Artikel 2 i barnkonventionen betonar att alla barn har samma rättigheter och lika värde utan åtskillnad av något slag oavsett ras, hudfärg, kön, språk, föräldrars bakgrund etcetera. Unicef deklarerar att barnrättskommittén konsekvent har betonat vikten av att särskilt uppmärksamma utsatta grupper och barn som har sämre förutsättningar. Artikel 2 lyder:

Artikel 2 Skydd mot diskriminering

1. Konventionsstaterna skall respektera och tillförsäkra varje barn inom deras jurisdiktion de rättigheter som anges i denna konvention utan åtskillnad av något slag, oavsett barnets eller dess föräldrars eller vårdnadshavares ras, hudfärg, kön, språk, religion, politiska eller annan åskådning, nationella, etniska eller sociala ursprung, egendom, handikapp, börd eller ställning i övrigt.
2. Konventionsstaterna skall vidta alla lämpliga åtgärder för att säkerställa att barnet skyddas mot alla former av diskriminering eller bestraffning på grund av föräldrars, vårdnadshavares eller familjemedlemmars ställning, verksamhet, uttryckta åsikter eller tro.

När barnen får frågan om vilka som får vara med i deras lag säger några att alla som vill får vara med. Andra barn säger att de som får vara med är de som är lika gamla, bor i närområdet, är av samma kön, betalar för sig – eller om andra lag lägger ner sin verksamhet får de också vara med. De har inga problem med utländska barn. Tvärtom har de positiva erfarenheter av spelare från andra länder. Barnen ger dock uttryck för att det finns en möjlig risk för diskriminering av de som bor långt från föreningens verksamhet och om de är nybörjare. Anton säger: ”Vissa som inte bor här får inte vara med.” När de nu är i tolvårsåldern finns också en risk för att nybörjare diskrimineras då det blir för stor skillnad i prestationsnivån mellan barnen. Ishockeyspelaren Oskar förklarar: ”Ja men nu verkar det inte som någon kan komma in, vi har kommit så långt.” Emil fyller i: ”Jo, jag tror att någon kan komma in men ... man blir nog aldrig så här jätteduktig som alla andra i laget.” Deras resonemang visar att ju äldre barnen är desto högre blir kraven på kunskaper och prestationsnivån inom det idrottsspecifika området.

Flera barn säger också att pojkar värdesätts mer än flickor inom idrotten. Några barn uttrycker att det är i vuxnas ögon som pojkar har ett högre värde. ”De (vuxna) tar pojkar allvarigare”, säger Johan. Sandra säger: ”Pojkar i fotboll är mycket mer värda. Till exempel när de blir äldre så får inte tjejer lika mycket betalt ... jag vet inte ens om de (tjejer) får betalt.” Tom visar att han är emot att göra skillnad mellan flickor och pojkar i ishockey på grund av kön: ”Det är lite andra regler för tjejer och killar i ishockey. Tjejerna måste ha gallerhjälm hela tiden. Det är ganska konstigt. De kanske tycker det är roligare om det är samma regler för båda. Det är skillnad bara för att jag är kille och hon tjej.” Även andra pojkar motsätter sig normen om att pojkar anses vara bättre i idrott. Anton och Johan pratar om flickor och pojkar. Johan säger: ”Pojkarna, kanske är starkare sådär. Kanske lite

mer tekniska.” Anton fyller i: ”Men det behöver inte alls vara så egentligen.” Johan fortsätter: ”Tjejerna kan vara bättre än vissa pojkar eller flera.” Uppfattningar om kön, prestationsförmåga och avstånd till idrottsverksamheten uppfattar barnen vara orsak till diskriminering i idrotten.

Utveckling

Artikel 6 handlar om rätt till liv, överlevnad och utveckling enligt följande:

Artikel 6 Rätt till liv, överlevnad och utveckling

1. Konventionsstaterna erkänner att varje barn har en inneboende rätt till livet.
2. Konventionsstaterna skall till det yttersta av sin förmåga säkerställa barnets överlevnad och utveckling.

Barnen anser att idrotten ger dem möjligheter att utvecklas på många olika sätt. Mest har det med idrottsfärdigheter och social utveckling att göra. De säger att de får kondition, bollkontroll, lär sig finter och att spela fotboll eller ishockey et-cetera. Samtidigt utvecklar de en laganda, lär känna kompisar för livet, lär sig att samarbeta, och vara schysst mot varandra. Men samtidigt menar de att det kan vara olika från barn till barn.

Slutsatser

Barnkonventionen är en policykonstruktion som man inte kan utgå från att barn har kännedom om. Med en utgångspunkt i forskningsfrågorna skapades därför verktygen för datainsamling med ett språk anpassat till den idrottsliga kontexten samt till informantens ålder. Rättigheterna är skrivna i form av artiklar som är olika till sin konstruktion och där vissa rättigheter kan ses som strävansmål och inte fullt realiserbara medan andra är mer konkreta. I vilken grad barnidrottsverksamheten följer FN:s barnkonvention kan jag inte besvara med denna studie vilket inte heller var dess syfte. Men jag har gett en bild över hur några idrottsutövande barn ser på frågor som kan relateras till barnkonventionens innehåll. Jag har försökt lyfta fram barnens åsikter och försökt förstå dessa från barnens perspektiv, i den mån det går som vuxen.

Begreppet barnperspektiv innebär enligt FN:s barnrättskommitté att barnets bästa ska sättas i främsta rummet när det gäller alla beslut som rör barn. Det innebär

att man ska analysera vilka följder enskilda beslut och åtgärder kan få (och får) för barn och även barnen ska få möjlighet att uttrycka sina åsikter. Vidare betonas att konventionen skall betraktas som en helhet och att det råder ett inbördes förhållande mellan de fyra grundläggande principerna i artikel 2, 3, 6 och 12. Det innebär att såväl principerna om icke diskriminering, överlevnad och utveckling samt respekt för barnets åsikter är relevanta för att avgöra barnets bästa i en viss situation eller vad som är bäst för barnen som grupp.

Det verkar vid första anblicken som självklart och enkelt att sätta barns bästa i främsta rummet. Men vid en närmare granskning visar det sig att så inte är fallet. Få policys eller riktlinjer är direkt tillämpbara i alla sammanhang. FN:s barnkonvention likaväl som *Idrotten vill* kan upplevas som om det finns ett enkelt sätt att handla efter för att följa dessa riktlinjer. I *Idrotten vill* står att: ”Idrott för barn ska bedrivas ur ett barnrättsperspektiv och följa FN:s konvention om barns rättigheter.” Det finns dock ingen direkt guidning i vad som krävs för att idrotten ska kunna säga att barnkonventionen eller ett barnrättsperspektiv följs inom barn- och ungdomsidrotten. Det blir upp till varje idrott eller idrottsverksamhet att reda ut. Många ideella ledare och barn lämnas att hantera dessa aspekter själva i relation till sin idrottsutövning varför jag anser att en diskussion om barnrättsperspektivet inom idrotten är nödvändig.

Utöver de artiklar som berörts i studiens direkta analys finns ytterligare relevanta artiklar att diskutera i relation till barnidrott. Till exempel artikel 31 som deklarerar barns rätt till vila, fritid, rekreation och lek anpassad till barnets ålder samt artikel 36 som deklarerar en rätt till skydd mot annat utnyttjande (än de som till exempel beskrivs i artikel 19, 32 och 34). Särskilt betydelsefullt är att den innefattar ett skydd mot utnyttjande av barn med särskilda talanger inom sport, spel eller konstnärlig utövning. Vid en genomgång av alla artiklar i barnkonventionen fann jag att ungefär hälften av dem kan anses ha hög relevans i ett barnidrottssammanhang. Paulo David ställer sig frågan om en integrering av mänskliga rättigheter i idrottssystemet kan förbättra kvaliteten på barnidrotten och höja statusen hos unga idrottsutövare. Inget svar finns i tidigare forskning då studier om normer för mänskliga rättigheter bara skrapat på ytan i relation till idrottens värld. Den del som har med rättigheter att göra och som har etablerats starkast inom idrottsforskningen är olika aspekter av övergrepp, exempelvis Kari Fastings och Celia Brackenridges studier om sexuella övergrepp (artikel 34). Men det saknas en mer täckande bild i den akademiska litteraturen. Svårigheter att mäta för- och nackdelar inom barnidrotten samt brist på forskning om mänskliga rättigheter

och idrott sätter förespråkare för mänskliga rättigheter i ett ogynnsamt läge anser Celia Brackenridge.

Begreppet barns bästa är inte nytt. Det formulerades av UNICEF redan 1959 och med innebörden att barn skall få skydd och genom lagstiftning eller med andra medel beredas möjligheter att fysiskt, psykiskt, moralisk, andligen och socialt utvecklas på ett sunt och normalt sätt under fria och värdiga betingelser. Det är dock inte enkelt att svara på vad barns bästa i idrotten innebär. Inte för barnen själva heller. Även om det inte finns en entydig bild av barns perspektiv på barnrättsperspektivet som kan generaliseras till alla barn så framträder i denna studie en bild av grundläggande aspekter för vad som är viktigt för barn inom idrotten. Det barnen uttrycker som viktigt och betydelsefullt i idrotten kan förstås som deras perspektiv på vad som ger dem möjligheter att utvecklas på ett sunt sätt under fria och värdiga betingelser i idrotten. Barn talar inte om sexuella övergrepp, diskriminering eller behov av skydd – det är sådant som kan hänföras till vuxnas formuleringar kring barnperspektivet. Barnen beskriver snarare vardagliga händelser som de kan relatera sina erfarenheter till. Det handlar framför allt om en önskan om en positivt präglad idrottsmiljö (vilket kan sägas innefatta att inte utsättas för övergrepp, våld, diskriminering etcetera). Här följer en kortfattad och överskådlig sammanfattning av barnens uppfattningar relaterat till min tolkning av vad barns bästa i idrottspraktiken kan handla om:

1. Skapa en positiv miljö med känsla av välkomnande, acceptans och samhörighet.
2. Lyft fram betydelsen av kompisar inom idrotten.
3. Ägna tid till forandet av sociala relationer mellan barnen samt mellan barn och vuxna (generationsrelationer).
4. Arbeta med att få barnen att våga uttrycka sina åsikter samt ta dessa på allvar med stor hänsyn till barnens perspektiv.
5. Skapa roliga och varierande träningar.
6. Ge barn tid för att lära idrottsfärdigheterna.
7. Få barnen att göra sitt bästa och bemöt resultatet positivt.
8. Spela matcher utan överdrivna krav på prestation.
9. Ledare bör tona ner allvaret i idrotten.
10. Förstå hur förhållningssättet till barnens idrottsprestationer påverkar barn olika.

11. Arbeta med att alla ska vara lika mycket värda i idrotten (till exempel oavsett prestationsförmåga eller kön).
12. Tänk på hur barn kan ha olika erfarenheter som påverkar deras uppfattningar och beteende.

Resultaten i studien indikerar dock att barns bästa inte behöver vara samma sak för alla barn. Ett beslut kan i praktiken ge olika effekter för olika barn. Idrottspraktikens komplexitet påverkar hur analysen av barns bästa kan göras. Barnens röster är centrala att väga in om man vill förstå deras intressen, behov och förutsättningar. Däremot går det inte att *bara* fråga barnen som idrottar eftersom de själva är delaktiga i en kontinuerlig socialisation och medkonstruktörer av idrottsmiljön. I denna studie framkommer att barns upplevelser bland annat påverkas av faktorer som barnens idrottsliga prestationsförmåga, barnets kön, generationsrelationer, barnens interaktioner och ledarnas kvalitet. Det skulle innebära att dessa faktorer kan vara relevanta att ta med i en analys av barns bästa eller när man vill anlägga ett barnperspektiv inom barn- och ungdomsidrotten.

Formuleringen att sätta barns bästa i främsta rummet visar att barns bästa inte alltid är den enda faktorn som finns att beakta. Det som anses viktigast kan skilja sig mellan enskilda barn, mellan olika grupper av barn eller mellan barn och vuxna. Jag har i en tidigare studie visat att barn och vuxna ser olika värden i idrotten vilket även påverkar deras beteende. I den studien visade det sig att både flickor och pojkar agerar utifrån en social logik och då särskilt utifrån värdet av kompisar, medan ledare agerar utifrån en idrottslig logik och särskilt utifrån värdet av att forma en högpresterande idrottsutövare. I och med att barn och vuxna befinner sig i generationsrelationen där vuxna anses ha större rätt att bestämma finns risken att barnens värden hamnar i bakgrunden inom barnidrotten.

Resultaten stämmer med andra studier, exempelvis Pitchford med flera, som fann att barn ofta har svårt att göra sina röster hörda inom idrotten. Samtidigt säger barnen till mig att de inte behöver någon hjälp för att göra sina röster hörda. Hur kan då barnen uppleva det som normalt att inte få säga vad de tycker eller att de inte får vara med och bestämma? En förklaring är att de litar på att vuxna vet bäst. Ledarna får en slags expertstämpel som barn inte kan eller vågar ifrågasätta. Barnens begränsade erfarenheter av medbestämmande ser ut att bli ett hinder för dem att uttrycka sig och verkligen säga vad de tycker när de väl blir tillfrågade, framför allt till ledarna. Ett traditionellt generationssystem med vuxna som bestämmer över barnen tycks tas för givet inom dessa barns idrottsverksamheter. För att barnens perspektiv tydligare ska kunna sättas i centrum behöver relatio-

nen mellan barn och vuxna inom idrotten problematiseras. Vuxna kan behöva reflektera över sitt eget beteende och sätta sina behov eller perspektiv i mindre överordnad position i relation till barnens. Ledarnas sätt att handla i relation till barnens prestationer, interaktioner, åsikter, kön och situation i relation till vuxna har enligt mig en väsentlig betydelse för barns känsla av trygghet, utveckling, kamratskap eller diskriminering inom idrotten.

Vi behöver mer kunskap om hur relationerna mellan barn och vuxna påverkar barnens delaktighet och medbestämmande. Unicef menar att beslutsfattare är skyldiga att ge barnen tillräcklig information för att de ska förstå och bedöma vilka konsekvenser en aktuell fråga medför för dem. Vidare krävs av vuxna att de anpassar sina handlingar till barnens villkor, intressen, kunskapsnivå och sätt att kommunicera, samt verkar för barns bästa. Det är nödvändigt med ett samspel och en anpassning i relationen mellan barn och vuxna inom idrotten för att barns åsikter ska kunna komma fram och få genomslag i verksamheten. Barnkonventionen är tydlig i att barnens åsikter skall tillmätas betydelse. Studien visar att glädjen är central för barnen i idrotten vilket innebär att vi ska ta Sandras ord på allvar när hon säger: ”Det ska kännas att det är kul. Det är ju därför jag går i fotboll.”

Referenser

- Alanen, Leena, "Gender and generation: Feminism and the 'child question'". *Childhood matters. Social theory, practice and politics*. Red: Qvortrup, Jens m.fl. Aldershot, Avebury, 1994.
- Alderson, Priscilla, *Young children's rights. Exploring beliefs, principles and practice*. 2:nd edition. London: Jessica Kingsley Publishers, 2008.
- Brackenridge, Celia & Fasting, Kari. (eds) *Sexual Harassment and Abuse in Sport – International Research and Policy Perspectives*. London, Whiting and Birch, 2002.
- Brackenridge, Celia, *Book review essay: Youth sport refocused. European Physical Education Review*, Vol. 12 (1), sid. 119–125, 2006.
- David, Paulo, *Human rights in youth sport. A critical review of children's rights in competitive sports*. Red: McNamee, Mike och Parry, Jim, *Ethics and sport*. New York, Routledge, 2005.
- Eliasson, Inger, *I skilda idrottsvärldar. Barn, ledare och föräldrar i flick- och pojkfotboll*. Doktorsavhandling, Umeå universitet, 2009.
- Europeiska kommissionen, *Vitbok om idrott*. Luxemburg: Byrån för Europeiska gemenskapernas officiella Publikationer, 2007.
- Förenta nationerna, *FN:s bankonvention om barnets rättigheter*. UNICEF Sverige, 1989. Hämtad 2009-01-20 från www.unicef.se/barnkonventionen.
- Fransson, Kristin, *Children's sport, a question of rights?* Hämtad 2009-05-05 från www.idrottsforum.org. 2009.
- Grenfell, C. C. & Rinehart, R. E. "Skating on thin ice: human rights in youth figure skating", *International Review for the Sociology of Sport*, Vol. 38 (1): sid. 79–97, 2003.
- Halldén, Gunilla, *Barnperspektiv som ideologiskt eller metodologiskt begrepp. Pedagogisk forskning*, sid. 1–2, 12–23, 2003.
- Hartill, Mike, *The sexual abuse of boys in organized male sports. Men and masculinities*, Vol. 12 (2), sid. 225–249, 2009.
- Hill, Malcolm, "Ethical considerations in researching children's experiences". *Researching children's experience. Approaches and methods*. Red: Greene, Sheila & Hogan, Diane. London, Sage Publications Ltd. 2005.
- Mayall, Berry, *Towards a sociology for childhood. Thinking from children's lives*. Buckingham, Open University Press, 2002.
- Pitchford, Andy; Brackenridge Celia; Bringer, Joy D; Cockburn, Claudi, Nutt, Gareth; Pawlaczek, Zofia & Russell, Kate, "Children in football: Seen but not heard", *Soccer and society* 5, no. 1: sid. 43–60, 2004.
- Pitchford, Andy, "Coaches". *Child welfare in football. An exploration of children's welfare in the modern game*. Red: Brackenridge, Celia; Pitchford, Andy; Russell, Kate & Nutt, Gareth, sid. 124–34. Oxon, Routledge, 2007.
- Riksidrottsförbundet, *Idrotten vill*. Riksidrottsförbundet, 2009. Hämtad 2010-06-23 från www.rf.se
- SOU 2008:59. *Föreningsfostran och tävlingsfostran. En utvärdering av statens stöd till idrotten*. Betänkande av Idrottsstödsutredningen, Stockholm, Fritzes, 2008.
- Unicef *Handbok om barnkonventionen*. Stockholm, Unicef, 2008.

Susanna Hedenborg

Den som i leken går...

Barnperspektiv på idrotten med fokus på arbete

Inledning

Våren 2010 blev barns arbete inom idrotten ett massmedialt uppmärksammat debattämne. Bakgrunden var att Arbetsmiljöverket i en revidering av sina föreskrifter (AFS 1996:1) föreslagit ökade restriktioner för omfattningen av och inriktningen på barns arbete. Förslaget mötte kritik av Riksidrottsförbundet som befarade att de nya reglerna skulle hindra unga människor från att ha ledaruppdrag eller att på andra sätt verka ideellt inom föreningsidrotten. Diskussionen aktualiserade en viktig fråga med koppling till barnrättsperspektivet inom idrotten: Vad är egentligen barnarbete? Är det att koka kaffe, sälja lotter och mocka åt hästar? Arbetsdefinitionen är central, vilket är oundvikligt, samtidigt är just denna definition problematisk – inte minst i relation till både barn och idrott.

Syftet med detta kapitel är att begripliggöra barnarbetet inom idrottsrörelsen. Först presenteras de allmänna regleringarna av barns arbete. Därefter diskuteras definitionen av arbete utifrån dikotomierna instrumentellt/fostrande och skadligt/oskadligt. Sedan argumenterar jag för det nödvändiga i att använda ett barnperspektiv eller, som jag väljer att kalla det, ett "generationsperspektiv", för att analysera barns arbetsrelationer inom idrotten.

I Sverige har forskningen hittills inte kartlagt barns arbete inom idrotten. Det är följaktligen mycket svårt att bedöma hur vanligt det är – och i vilka former det förekommer. Däremot har frågan diskuterats i olika sammanhang. Utgångspunkten för detta kapitel är därför ett antal skilda ståndpunkter om barnarbete inom idrotten såsom de framträtt i bland annat remissyttranden, medier och i diskussioner på Internet. Huruvida dessa uttalanden är representativa eller inte är förstås svårt att säga något om. Oavsett vilket anser jag att de synpunkter som presenteras kan ses som ett spektrum genom vilket barns arbete inom idrotten kan belysas.

Regleringar av barns arbete

Barnarbetet inom industrierna reglerades i slutet av 1800-talet. Först drygt 50 år senare, vid mitten av 1900-talet, reglerades barns arbete inom jordbruk och hushåll. Det betyder inte att barns arbete upphörde då. Under samma tid ökade en viss typ av barnarbete – barns arbete inom teater och film.

I dag regleras barns arbete i Arbetsmiljöverkets föreskrifter om minderåriga (AFS 1996:1). Där framkommer att barn under 15 år, som fortfarande har skolplikt, får arbeta högst två timmar per dag samt tolv timmar per vecka under terminstid. Under skolfri dag får de arbeta högst sju timmar. När barnen är lediga från skolan mer än fem dagar i följd får de arbeta sju timmar per dag och som högst 35 timmar per vecka. Även ledigheten regleras. Barn måste ha minst 30 minuters rast per arbetsdag och 36 timmars sammanhängande ledighet. De måste dessutom få fyra veckors sammanhängande skolfri tid. Barnen får inte heller arbeta med vad som helst. Den som är under 13 år får endast göra så kallade ”lätta” arbeten. Lagtexten anger familj jordbruk, försäljning av majblommor och artistframträdanden som exempel. När det gäller åldersgruppen 13–15 år får ungdomar i den åldern utföra ”lätt riskfritt arbete”, till exempel arbete vid persondator eller terminal, enkel manuell montering eller lättare bud. Från 15-årsåldern kan minderåriga få syssla med svårare arbeten, säger lagtexten. De får även arbeta något längre. Åldersgruppen 16–18 år får utföra ”normalt, riskfritt arbete”. I Arbetsmiljöverkets nya förslag ska ungdomars arbete regleras mer. Ungdomar ska enligt detta inte få arbeta mer än åtta timmar per dag och 40 timmar per vecka. De ska dessutom ha 48 timmars sammanhängande vila. Till arbete räknas, enligt detta förslag, skolarbete.

Hur förhåller sig denna lagstiftning till barns arbete inom idrotten? Erik Strand, Riksidrottsförbundets (RF) generalsekreterare, anser att förslaget kommer att drabba idrotten hårt eftersom det innebär att en person som går i skolan i princip

inte kommer att kunna vara till exempel idrottsledare. Samtidigt är frågan svår att besvara – eftersom definitionen av arbete är otydlig.

Vad är arbete?

Våren 2010 berättade Sydsvenska Dagbladet om en ryttarförening i södra Sverige som krävde att medlemmar över 16 år skulle arbeta i stallet ett visst antal helger om året för att få vara med i föreningen. I de fall medlemmarna inte kunde arbeta skulle de istället betala en extra avgift på 400 kronor. Fallet diskuterades och kritiker karakteriserade föreningens agerande som skattefusk. Uppenbarligen utförde medlemmarna ett arbete som kunde räknas om till kronor och ören och därmed skulle arbetsgivaren betala sociala avgifter och arbetstagaren skatt.

Att barn och vuxna som är knutna till ryttarföreningar hjälper till i stallet är inte ovanligt. Liknande uppgörelser finns även inom andra idrotter. En rundringning till tolv slumpvis utvalda idrottsföreningar i Skåne visar att barn och deras föräldrar säljer lotter, står i kafékassan, städar och säljer kalendrar åt sina idrottsföreningar för att sänka de avgifter som familjerna annars skulle få betala. Att så är fallet verkar inte heller särskilt kontroversiellt om man ser till de exempel RF ger i sitt remissvar till Arbetsmiljöverket. Tvärtom betonar RF att kopplingen mellan arbete och att hålla kostnaderna nere är en viktig utgångspunkt för insatserna i föreningen. I artikeln i Sydsvenska Dagbladet framkommer samma syn. Styrelseordföranden påpekar att det var för att hålla kostnaderna nere som arbetsplikten infördes. Artikeln fick flera kommentarer på Internet. De handlade om att den här typen av arbete är accepterat eftersom idrottsföreningar håller nere kostnader genom att låta medlemmar utföra olika sysslor. Harald skriver till exempel i sitt inlägg:

”Vart är vi på väg? ’Ridskoleelever tvingas arbeta’ ’Stallvägran betyder böter’ ’Det är en form av svartarbete’. Tänk om rubriken istället hade varit ’Ridskola håller nere kostnaderna genom att ge eleverna möjlighet att göra en insats’. Detta är ju inget annat än att man kan välja mellan att betala en högre avgift eller göra en insats. Vad hade rubriken varit om man höjt avgiften? ’Ridskola höjer avgiften så att bara rikemansbarn kan rida?’”

Harald talar om att göra ”en insats” och andra kommentatorer använder begreppet ”hjälpa till”. Kanske är det användningen av begreppet arbete som lockat insändarna till att skriva sina kommentarer? En av dem, Lars, säger att det var just rubriken som fick honom att reagera starkt. Han konstaterar att den säkert sattes

på detta vis för att ”utmana oss läsare”. Istället för att använda begreppet arbete talar även han om ”insats”. I RF:s remissvar framkommer problematiken kring definitionen av arbete. RF påtalar att idrottsrörelsen inte är en typisk arbetsgivare eftersom det mesta av arbetet utförs ideellt. Strand skriver på förbundets hemsida:

”Att göra insatser i och för sin idrottsförening är inte ett vanligt arbete. Det utvecklar dig som person och besluten om vilka arbetsuppgifter som du ska utföra tar du gemensamt i föreningen eller laget. Dessutom är arbetet i grunden frivilligt.”

Precis som Lars, som citerades ovan, talar Strand om ”insatser”. Och kanske är det flera som skulle ställa sig frågan sig om lottförsäljning, mockning eller kaffekokning verkligen är arbete? Att koka kaffe till sig själv hemma räknas ju inte som arbete, men kanske ser vi det som en arbetsuppgift om vi kokar kaffe till en grupp personer på jobbet? Likaså blir kaffekokningen hemma möjligtvis ett arbete om man bjuder hem några kollegor för ett möte på arbetstid och kokar kaffe till dem. Eller är kaffekokning bara ett arbete när en servitris på ett kafé brygger kaffe och får betalt? Är det då platsen, lönen eller servitrisens mångåriga erfarenhet och titel som gör att vi ser det som arbete? Tjejer som mockar och borstar hästar i ett stall utan att få betalt, arbetar de eller vad ska vi kalla det de gör? Och hur ser vi på de pojkar som säljer kokosbollar eller de föräldrar som bakar för idrottsföreningen? Att sälja kokosbollar är inte lika fysiskt jobbigt som att mocka hästspillning. Har den fysiska arbetsinsatsen någon betydelse för hur vi definierar begreppet? Är arbete en aktivitet som man får betalt för (det vill säga lönearbete/förvärvsarbete) eller innebär arbete att man tillverkar något, kanske utan att få betalt (till exempel konstnärligt arbete)?

Att definiera arbete utifrån betalning härstammar från fackföreningarnas kamp i slutet av 1800-talet. De krävde åtta timmars arbete, åtta timmars fritid och åtta timmars sömn. Genusforskare har visat att dessa krav förutsatte män som arbetare, eftersom det hemarbete som många kvinnor utförde skulle göras under den så kallade fritiden. Att bara den sysselsättning som någon får betalt för ska räknas som arbete har kritiserats under hela 1900-talet. En tidig feministisk ekonom, Margaret Reid, menade att all sysselsättning som kunde ersättas med betalt arbete, borde räknas som arbete oavsett vem som utförde det. Det betyder att till exempel städning i hemmet eller mockning i ett stall skulle vara ett arbete i lika hög utsträckning som att sy vid ett löpande band i en klädfabrik. Det är så kritikererna av stallarbetet i ridklubben i södra Sverige resonerar. Men denna definition för med sig andra problem. Om allt arbete, oavsett betalning, räknas som arbete

och läggs in i nationalstatistiken, kommer skillnader i ekonomisk standard mellan människor att suddas ut och underskattas. Absurda situationer uppstår då, eftersom någon som städar oftare än sin granne skulle framstå som rikare.

Vilken betydelse har då denna diskussion för möjligheten att analysera barns sysslor inom idrotten? En viktig slutsats är att man måste problematisera arbetsdefinitionen för att inte osynliggöra det arbete som utförs. Som redan påpekats talas det ibland om "insats", men det finns även röster på Internet som använder arbetsbegreppet utan att se arbete som något negativt (dessa röster återkommer jag till nedan).

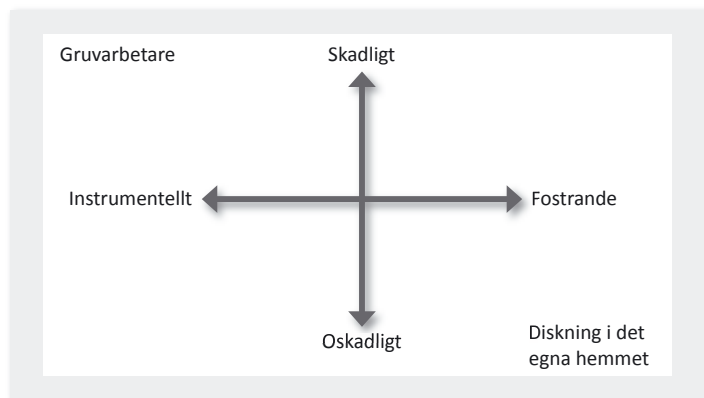
Det skadliga och det oskadliga barnarbetet

För att komma vidare i analysen av barns arbete i stallet ska jag nu använda mig av insikter från forskning om annat barnarbete och på så sätt öka förståelsen för hur arbetet inom barnidrotten legitimeras och förklaras. Barns arbete har i barnarbetsforskning kategoriserats på olika sätt. En viktig engelsk distinktion är "child labour" och "child work". Begreppen är svåra att översätta till svenska, men agrarhistorikern Britt Liljewall talar om det onda respektive det goda barnarbetet. Child labour, det onda barnarbetet, är skadligt, tvingande och kortsiktigt arbete. Arbetet är exploaterande och utförs av ekonomisk nödvändighet. I ett längre tidsperspektiv ger det negativa konsekvenser för barnets utveckling. Child work, det goda barnarbetet, inkluderar arbete som inte överstiger barns krafter och förmåga. Det är arbete som varken är skadligt eller utesluter skolgång och lek.

Kategorierna child labour och child work inkluderar både verkan och funktion i samma kategori, men för att förstå varför visst barnarbete accepteras och annat inte gör det, är det viktigt att specificera begreppen ytterligare. Jag föredrar här att tala om det skadliga och det oskadliga arbetet. Det innebär att jag lyfter ut en specifik dimension ur de tidigare begreppen child labour och child work. Därmed vill jag betona fysisk eller psykisk skadlighet respektive oskadlighet. Men, det är inte bara studier av arbetets verkan som behövs om vi skall förstå barnarbetet. Det är även viktigt att studera arbetets funktion. Historikern Mats Sjöbergs begrepp instrumentellt respektive socialiserande arbete beskriver denna funktion. Det instrumentella arbetet har som främsta mål att bidra till hushållets försörjning, medan det socialiserande arbetets mål är barnets fostran och utbildning.

Dikotomierna skadligt/oskadligt och instrumentellt/fostrande skall ses som beteckningar på ytterligheter och som polerna på en skala. En stor del av det barn-

arbete som utfördes/utförs var och är mer eller mindre instrumentellt/fostrande respektive skadligt/oskadligt. Genom att relatera polerna till varandra i ett koordinatsystem och placera in olika typer av barnarbete där, kan vi lättare förstå varför visst arbete accepteras och legitimeras men inte annat – och varför viss lagstiftning mot barnarbete är möjlig men inte annan (Figur 1).

Figur 1. Relationen mellan dikotomierna skadligt/oskadligt respektive instrumentellt/fostrande barnarbete.

Jag menar att vi i dag, när vi möter barnarbete i tredje världen, ofta skräms av det instrumentella skadliga arbetet, medan vi har överseende med det fostrande. Ett exempel på instrumentellt skadligt arbete är barns arbete i gruvor. Arbetet är kortsiktigt på det sätt att barn slits ut, utan att lära sig ett yrke som de kan fortsätta med senare i livet. Barnarbeten som kan placeras inom fältet instrumentellt och skadligt accepterar vi inte i dag. Arbeten som kan placeras inom fältet fostrande och oskadligt är däremot accepterade och till och med eftersträvaransvärda. Ett exempel på sådant arbete är när barn hjälper till med disken i hushållet. Arbeten som kan placeras inom de övriga två fälten instrumentellt – oskadligt eller fostrande – skadligt accepteras ibland. I fattiga delar av världen – liksom i vår egen historia – behöver familjen barnens inkomster. Då används arbetets verkan som legitimerande – om arbetet inte är alltför skadligt är det följaktligen inte heller problematiskt att det är instrumentellt. Att sy kläder några timmar om dagen i en trygg miljö, vilket förekommer i dagens fattiga länder, är ett bra exempel. I det andra fallet, ett arbete som är fostrande, kan vi ha en högre acceptans för skadligheten. Exempel i det historiska samhället var hantverkslärlingens arbete – kanske sotarpojken i det mest extrema fallet.

Barnarbete inom idrotten

Hur förhåller såg då begreppsparen instrumentellt/fostrande och skadligt/oskadligt till barns arbete inom idrotten? Arbetet inom idrotten är fostrande skriver RF i sitt remissvar till Arbetsmiljöverket:

”... ungdomarna lär sig tidigt ett ansvarstagande och värdet av pengar genom att till exempel sitta i serveringen i klubbhuset, sälja lotter, inventera den lokala ICA-butiken osv. De lär sig att saker och ting inte serveras på fat utan alla måste bidra för att uppnå målen.”

Samma åsikt återkommer i flera av inläggen i Sydsvenska Dagbladets nätupplaga. Terese skriver i sitt första inlägg att ”... det är ju mycket bra att 16-åringar i dag får testa att arbeta, vilket de troligen inte gjort tidigare”. Att ”tidigare” inte avser barnarbete i historisk tid framkommer längre ned i ett annat inlägg. Terese förtydligar sig och understryker ”Att arbeta är en bra erfarenhet som dagens tonåringar behöver.”

Det är inte alltid lätt att skilja mellan fostrande och instrumentellt arbete. Allt arbete kan nämligen ses som fostrande i den meningen att individen socialiseras in i ett arbetsliv med arbetstider, arbetskamrater och löneutbetalning. Detta perspektiv stämmer väl in på RF:s remissvar. Det handlar om att utveckla allmänna kompetenser som behövs i vuxenlivet. Samtidigt kan innehållet i fostran se ut på olika sätt. Den riksklubb som införde helgarbete framhöll det ideella engagemanget – de önskade helt enkelt att det skulle öka. Det ideella engagemanget betonas även i RF:s remissvar. Andra talar om solidaritet. I Sydsvenska Dagbladets nätupplaga uttrycker Ingemar detta på följande sätt:

”I en förening finns en del som jobbar och andra drar sig undan. Det är väl inte så märkvärdigt att i solidaritetens namn betalar man när man är förhindrad att jobba. Det är välkänt att det finns myglare som låter andra jobba och med diverse ursäkter drar sig undan.”

En annan skribent framför åsikten att:

”... denna artikel speglar verkligen samhället i stort. Vi ska ha och ha och få och få och inte ge eller hjälpa och ändå ska allt flyta som vi önskar. Visst, den första tanken som slår även mig är – Vaddå tvingas arbeta och sedan få böter om man inte gör det ... – men om man tänker efter så är detta såklart ett väldigt bra sätt att kunna hjälpa till för att ridskolan ska kunna finnas kvar.”

Arbetet inom idrotten är helt enkelt nödvändigt enligt de som kommenterar Sydsvenska Dagbladets artikel. Flera tillägger att långtifrån alla verkar förstå hur viktigt detta arbete är:

”Jag jobbade flera år med ungdomsverksamhet inom tennissporten och känner igen mig. Några sliter och släpar för flertalet och några – företrädesvis mammor – uttalar sig om hur svårt det kan bli för deras söner och döttrar om de ska göra den minsta insats.”

Signaturen Lars anser alltså att det i synen på arbete inom idrotten kan finnas en skillnad mellan könen. Kanske relaterar han denna till idrottens historiska koppling till maskulina värden och att idrotten skulle forma pojkar till män. Att idrottsföreningar inte bara sysselsätter män är dock tydligt i inläggen på nätet och att det inte bara är män som känner engagemang framgår tydligt i Lottas kommentar:

”Som hockeyförälder har du ’båstjänst’, kiosktjänst osv. Som fotbolls-förälder bakar man kakor, säljer fika, anordnar cuper osv. Ungdomarna säljer bullar, delar ut reklam, packar påsar på Coop. Alla hjälper till för att hålla nere kostnaderna. Andra vinster är ju naturligtvis klubbkänsla och engagerade medlemmar.”

För att understryka betydelsen av arbetet avslutar Lotta med att skriva: ”Det är väl inget konstigt att en klubb vill ha engagerade medlemmar, eller?”. Lars avslutar sitt inlägg lika starkt med talesättet ”Den som går i leken ...”, det vill säga att alla som ger sig in i en idrottsförening också måste tåla att arbeta.

Som jag redan påpekat räcker det inte med att diskutera arbetets funktion, det vill säga om det kan ses som fostrande eller instrumentellt, för att vi ska kunna förstå barns arbete. Sysslorna måste även relateras till begreppsparet skadlig och oskadligt. Denna dikotomi framkommer i inläggen. Signaturen ”anonym” skriver:

”Ett stalljobb innebär LITE andra risker och är mycket tyngre än att stå i en kiosk, anser jag. Det är stora djur vi handskas med och det får vi inte glömma.”

”Anonym” understryker att arbete med hästar inte är ofarligt. Att så är fallet framkommer inte minst av att många hästskötare drabbas av förslitningsskador av att mocka och köra ut skottkärror fyllda med gödsel till gödselstacken. Det är även en påfrestning på kroppen att rida mycket. Huruvida någon får förslitningsskador beror visserligen på hur ofta och länge arbetet utförs. Men eftersom många börjar med stallarbete tidigt i livet är det ändå värt att notera att arbetet frestar på krop-

pen. Nutida utredningar har dessutom understrukit att hästskötaryrket kommit att bli ett genomgångsyрке bland annat på grund av sin karaktär som fysiskt tungt. Flera hästskötare har klagat över onda axlar och ryggar. Arbetet är i de flesta stall inte mekaniserat. En av dem jag intervjuat för en studie av svensk galoppsport berättar:

”Det vardagliga är både tungt och mycket, och det upptar hela dagarna. Allt som har med sporten att göra är tungt. Det ska släpas in torvströ och tunga höbalar. Det ska bäras havresäckar. Det är inga lätta sysslor man håller på med. Sliter man ut sig då? Ser man det, att folk är utslitna? Ja, det gör man. Ibland funderar man på hur man ska må när man är runt sextio, sjuttio år. Hur leder och så kommer att kännas. Man känner sig redan ganska stel och krokig både här och där.”

Arbetet med hästar är inte bara fysiskt tungt. Flera av de intervjuade från galoppsporten berättar även om olyckor de varit med om. Samtidigt tycks det finnas en tolerans för de risker som man som hästskötare och ryttare måste ta och det finns till och med ett slags stolthet över det riskfyllda arbetet. Kanske är det med utgångspunkt i en sådan förståelse av arbetet som signaturen Jonas skriver:

”Risker?? Jag förstår inte!? Är det inte samma 'farliga' djur som ni rider på??? Kom igen, den var dålig.”

Som jag förstår citatet menar Jonas att man inte kan skylla på riskerna för att slippa arbeta. Ska man göra det roliga – rida – ska man även utföra ett arbete. Den amerikanska sociologen Carole Case anser att en beredskap för att ta risker och att undkomma farligheter som kan uppstå, är en viktig del av hästkulturen. Att olyckor förekommer är självklart. Den brittiska socialantropologen Rebecca Cassidy påpekar att ryttare rutinmässigt blir skadade i olyckor. Det är möjligt att återkommande berättelser om stallmiljöns farliga händelser och hur de ska bemästras är hämtade ur den maskulina och militära hästmiljön. Att en sådan inställning till arbetet runt hästen har funnits visar historikern Thomas Sörenson som berättar om det repressiva våldet och hårdningen bland kronprinsens husarer vid sekelskiftet 1900 i Malmö. Där fick männen lära sig att tyst stå ut med en hel del våld. Kanske grunden för förståelsen för arbetet med hästen lades i denna miljö?

Men hur ser det då ut i annan idrottsverksamhet? Som inledningsvis framgick har jag valt att koncentrera mig på arbetet. Därför ska jag inte här fördjupa mig i studier som handlar om barns idrottsträning och i vilka det diskuteras huruvida olika typer av träning kan ses som fysiskt och psykiskt skadligt. Samtidigt finns det

få studier av barns arbete inom idrotten att förhålla diskussionen till. För hundra år sedan förekom fysiskt tungt barnarbete inom golfen, men det är nog inte något vi skulle förknippa med golf i dag. Svenska Spels förbud mot lottförsäljning den 1 oktober 2010 riktade uppmärksamhet mot det skadliga i barns arbete inom idrotten. Förbudet innebar att Svenska Spel satte en åldersgräns på 18 år, vilket innebar att idrottsföreningar inte får låta barn sälja lotter för att tjäna pengar till klubben. Huruvida förbudet uppfattades som kontroversiellt är svårt att följa i pressen. Sydsvenska Dagbladet genomförde emellertid en läsarundersökning på nätet i samband med att förbudet infördes. I den var det 66 procent som gillade förbudet. Alla var dock inte nöjda i undersökningen. 20 procent av dem som gick in och ”röstade” var istället ”arga”. Men ilskan eller upprördheten tog sig inte samma uttryck som den gjorde i fallet med stallarbetet. Det handlade inte om att försvara fostrande arbete eller om att understryka att barn genom att sälja lotter engagerade sig i sin förening. Istället verkar flera av dem som reagerat negativt i Sydsvenska Dagbladets läsarundersökning se förbudet som allmänt förmynderi. ”Fjanten” understryker att ”Barn GÖR som vuxna ... inte som vuxna SÄGER ... så spelar mamma och pappa, så spelar barnen osv ...”. Det vill säga ett förbud som handlar om att barn inte får sälja lotter kommer inte att medverka till att barn spelar mindre. En annan skribent uttrycker ungefär detsamma fast i några fler ord:

”Överförenklingar är sällan till någon nytta. Jag skulle till exempel aldrig ha fått för mig att börja röka trots att min mamma gjorde det, inte minst för att hon uppmanade mig att låta bli. Barn är på det hela taget kapabla att förstå att människor ibland gör saker de inte borde göra. Därmed inte sagt att du (Fjanten, min kommentar) har fel i det här fallet – tycker föräldrarna att det är bättre att köpa lotter än att spara sina pengar är nog risken stor att barnen också växer upp med den inställningen.”

Att förbudets inverkan på idrotten inte fick något större genomslag i medierna är förvånande, eftersom många idrottsföreningar påverkades. Innan förbudet organiserade tusentals föreningar lottförsäljningar. Flera av de tillfrågade idrottsföreningarna i Skåne nämner att lottförsäljning ingår i de sysslor barn och föräldrar förväntas göra. På Sveriges Radios hemsida kunde man läsa om Hertsöskolan i Luleå där många elever är med i den lokala fotbollsföreningen LSK. LSK är en av 2300 föreningar i landet som har sålt trisslotter. Förbudet oroade några av barnen i föreningen. Johanna ansåg att ”Vi måste ju samla in pengar så att vi kan åka bort och spela” och Amanda trodde inte att det skulle räcka med att sälja något annat istället. Hon påpekade att ”Det är lotterna som säljer bäst. Får man inte in pengar

så kan man inte åka på cuper och liknande och det blir trist.” Som redan påpekats är det svårt att bedöma om exemplet med ridklubben och fotbollsföreningen är representativa. För att veta detta behövs mer forskning. Samtidigt kan det inte förnekas att exemplen visar hur barnarbete inom idrotten kan se ut och hur olika röster resonerar om det arbete som barn utför i idrottsföreningar.

En aspekt som jag hittills inte berört är barns möjligheter att påverka sitt arbete. För att kunna diskutera detta vill jag i det följande presentera ett så kallat barn- eller generationsperspektiv.

Barnperspektiv och generationsperspektiv

En ofta upprepad fras vad gäller barns förhållande till idrott i Sverige och internationellt är att idrotten, tillsammans med skolan och familjen, utgör en av de viktigaste socialisationsmiljöerna. Trots det är det få idrottsvetenskapligt intresserade forskare som använder sig av det som den nya barndomssociologin skulle kalla ett ”barnperspektiv”. Detta perspektiv handlar, för det första, om att synliggöra barn och vad barn gör. För det andra kan ett barnperspektiv innebära att man i varje politiskt eller ekonomiskt beslut funderar över vad detta får för konsekvenser för barn och ungdomar. För det tredje kan ett barnperspektiv medföra att forskningen lyfter fram barnens egna röster. Att den nya barndomssociologin hittills inte varit en inspirationskälla är synd tycker jag, särskilt eftersom idrottsforskningen ibland påstås vara normativ. Genom barndomssociologins insikter tror jag att idrottsforskarna skulle kunna komma längre i sina kritiska reflektioner kring barnidrotten och barns arbete inom idrotten.

Som jag visat ovan spelar barn en speciell roll inom idrotten när det gäller arbetet. För att förstå barnarbetet inom idrotten är det därför viktigt att förhålla sig till diskussioner om barns arbete generellt. Men det räcker inte att, som jag gjort ovan, lyfta fram och beskriva barnens situation för att förstå barnarbetet. Inte heller är det tillräckligt att lyssna på barnens röster – även om detta är av yttersta vikt och något som hittills gjorts i alltför liten utsträckning. Det är först när barnens situation sätts i relation till vuxnas som den kan analyseras. Den engelska historikern Harry Hendrick menar att barn och vuxna måste relateras till varandra. Detta perspektiv kallar han ett ”åldersperspektiv”. Hendrick påpekar vidare att barndomshistoria måste dra lärdomar av genushistoria. För det första måste ålder användas som en analyskategori på precis samma sätt som genus. För det andra måste ålder betraktas relationellt, det vill säga att barns historia måste relateras till vuxnas. Och för det tredje måste barndomshistoria, precis som genushistoria, ifrågasätta

de maktstrukturer som omger åldersrelationerna. Det är problematiskt att använda begreppet ålder för att analysera barns situation, eftersom "ålder" snarare förknippas med specifika egenskaper än med maktrelationen mellan personer i olika åldrar. Därför väljer jag att använda begreppet "generationsperspektiv". Generationsbegreppet är inte heller oproblemiskt, men den diskussionen lämnar jag därhän i detta kapitel.

Istället väljer jag att använda "generation" för att, för det första, understryka att vad som konstituerar barndomen måste ses i relation till vuxenhet. För det andra vill jag betona att perspektivet implicerar en maktrelation. Att använda ett generationsperspektiv innebär därför att man måste ställa frågor som: Vem bestämmer över barnen? Hur mycket får barnen bestämma? Vem beslutar om att barn ska arbeta och med vad? Vem får barnens inkomster?

För att kunna besvara dessa generella frågor i relation till makten över barnarbetet inom idrotten behövs mer forskning. Sociologen Elisabeth Näsman, diskuterar barns delaktighet i beslut i flera steg: att få information, att bli tillfrågad, att få ta initiativ och till sist att tillsammans med vuxna få ta beslut. Hur detta såg ut i den ridklubb som diskuterades ovan är omöjligt att säga utifrån artikeln och de kommentarer som publicerades på Internet. RF understryker i sitt remissvar att arbetet ska vara frivilligt. Men det skulle vara intressant att veta vad vuxna respektive barn tycker att barn bör göra för att de genom sina sysslor ska visa på ett engagemang i och en solidaritet med föreningen. För att komma vidare med frågan vill jag här ge exempel från min tidigare studie av stallarbetet. I denna analyserar jag barns makt över arbetet genom att konkret peka ut vem som har rätten att bestämma över vad någon ska göra i stallet. I studien berättar flera informanter att deras möjligheter att själva bestämma vad de skulle göra i stallet var kraftigt begränsade. Barnen betonar visserligen att det var ett eget val att arbeta med hästar, men väl på plats var det den vuxne som bestämde allt. I relation till de olika delaktighetsstegen som presenterats ovan skulle det kunna uttryckas som att barnen fick information. Deras delaktighet i besluten var med andra ord minimal. Informanterna pekar på att barn lydde vuxna. Stallarbetet styrdes av de vuxna – barnen hade lite att säga till om. Det var en praktisk skolning som inte lämnade mycket utrymme för något annat än det faktiska arbetet. En av informanterna berättar att hon började tidigt på morgonen med att släppa ut de egna hästarna. Hon fortsatte sedan med att släppa ut andra hästar och att mocka åt dem. Därefter borstade och fodrade hon dem hela dagarna. Trots det, och hur hon än försökte, fick hon skäll.

”Hästarna skulle vara ute en timme om dagen, en timme exakt! Var hästen inne fem minuter för tidigt, så fick jag skäll. Jag fick skäll jämt, hela tiden. Jag hade tagit in dom för tidigt eller för sent och vad man än gjorde så var det alltid fel. Ösregnade det och jag tog in dem, då skulle dom ju gå ute. Och ösregnade det och jag inte hade tagit in dom så, kunde dom ju inte gå ute. Ja, allt var fel och jag fick skäll hela tiden.”

Studien av hästsporten är historiskt inriktad och det sista citatet beskriver en situation på 1970-talet. Om situationen är densamma i dag är därför inte möjligt att uttala sig om utifrån denna studie. Barns makt över arbetet inom idrotten i dag vore därför intressant att studera.

Avslutning

Idrottsföreningar i dag möter nya ekonomiska svårigheter. Många har försökt lösa detta genom att göra sig mer beroende av sponsring och medlemmars arbete. Samtidigt finns det från Arbetsmiljöverkets sida förslag på att skärpa reglerna kring barns arbete. Här finns en konflikt. I det här kapitlet har jag problematiserat begreppet arbete och gjort ett försök att synliggöra och diskutera barns arbete inom idrotten. Det har jag gjort bland annat med utgångspunkt i tidigare forskning om barns arbete, en tidningsartikel om en ridklubb som låtit sina medlemmar utföra visst helgarbete för att minska klubbens kostnader, RF:s remissvar till Arbetsmiljöverket och med hjälp av en mindre empirisk undersökning. I först hand har jag velat peka på hur svårt det är att definiera begreppet arbete. Jag har även använt begreppsparen instrumentellt/fostrande och skadligt/oskadligt för att göra definitionen mer nyansrik. Idrottens fostrande funktion framstår som viktig i förhållande till barns arbete, inte minst i relation till argument för barns arbete. Jag har även reflekterat kring det skadliga respektive det oskadliga arbetet. Vidare har jag argumenterat för det nödvändiga i att använda ett barnperspektiv, eller ett generationsperspektiv som jag väljer att kalla det, för att analysera makten över arbetet. Slutligen vill jag ställa frågan: Är det verkligen så som signaturen Lars antyder i sin kommentar till Sydsvenska Dagbladets artikel, att ”den som går i leken”... får leken tåla?

Referenser

- Case, Carole, *Down the Backstretch. Racing and the American Dream*. Philadelphia, 1991.
- Case, Carole, *The right blood. The America's aristocrats in thoroughbred racing*. New Brunswick, New Jersey och London, 2001.
- Cassidy, Rebecca, *The sport of kings. Kinship, class and thoroughbred breeding in Newmarket*. Cambridge 2002.
- Hedenborg, Susanna, *Arbete på stallbacken. Nittonhundralets svenska galoppsport ur genus- och generationsperspektiv*. Malmö: Idrottsforum.org, 2008.
- Hedenborg, Susanna, "Från Den Svarta hingsten till Klara färdiga gå", *Barnboken* 2006:1.
- Hedenborg, Susanna, "Barnarbete, barns arbete eller hobby? Stallarbetet i generationsperspektiv", *Historisk tidskrift* 2006.
- Hendrick, Harry, *Children and childhood and English society 1880–1990*, Cambridge 1997.
- Liljewall, Britt, "Minnen av barnarbete runt sekelskiftet 1800", i Sjöberg, Mats (red.), *Jordbrukets barn. Barns och ungdomars arbete och fostran i agrara miljöer*. Stockholm 2004.
- Sjöberg, Mats (red.), *Jordbrukets barn. Barns och ungdomars arbete och fostran i agrara miljöer*. Stockholm 2004.
- Söderlind, Ingrid & Kristina Engwall, "Teater – ett arbete med oklar status", Ingrid Söderlind & Kristina Engwall (red), *Barndom och arbete*. Umeå: Boréa förlag, 2008.
- Sörensen, Thomas, *Det blänkande eländet. En bok om kronprinsens husarer i sekelskiftets Malmö*. Malmö 1997.
- Vamplew, Wray, "Child work or child labour. Caddie work in Edwardian golf", idrottsforum.org 2008-04-23.

Gunnar Elvin

Möjligheternas dokument

”Inte kan man hålla på och diskutera en massa djupa saker med mina 8-åriga tjejer, de har ju fullt upp att lära sig knyta skorna!”, ansåg idrottsledaren när frågan om delaktighet och inflytande skulle diskuteras på föreningsmötet. Men det behöver inte vara så svårt. När vi återerövrat vårt barnperspektiv kan barn- och ungdomsidrotten utvecklas. Barnkonventionen är ett redskap för det, ett dokument fyllt av möjligheter.

För några år sedan fick vi från Barnombudsmannen möjlighet att delta i utredningen om statens stöd till idrotten. Ett av våra viktigaste bidrag var att tydliggöra kopplingen mellan statens ansvar för att genomföra *FN:s konvention om barnets rättigheter* (barnkonventionen) och det stöd till idrotten som staten tillhandahåller. Eftersom all verksamhet inom det offentliga ska bedrivas utifrån barnkonventionens principer och med ett barnperspektiv fann vi det naturligt att även annan verksamhet som staten finansierar, till exempel ideell fritidsverksamhet för barn och unga, också ska bedrivas utifrån dessa utgångspunkter.

FN:s barnrättskommitté har i sina vägledande allmänna kommentarer till barnkonventionen (General Comments) slagit fast att huvudansvaret för att genomföra barnkonventionen förvisso ligger på staten, men att hela det civila samhället måste engageras. Ansvaret för att i praktiken se till att barnets rättigheter tillgodoses ligger på föräldrarna, familjen, andra vuxna, icke-offentliga serviceinstitutioner och organisationer. Vår uppfattning är att det rimligen även måste inkludera idrottsrörelsen och dess föreningar.

Vi ser det som en stor framgång att vår uppfattning vann gehör. Sedan 2009 finns i riktlinjerna för det statliga idrottsstödet en tydlig skrivning om att all barn- och ungdomsidrott i Sverige bör vara förenlig med barnkonventionen. Regeringen trycker särskilt på att verksamheten ska utgå från respekten för den enskilda flickans eller pojakens fulla människovärde och att barndomen har ett egenvärde. I 2009 års idrottsproposition markeras detta med uttalandet att ”endast de idrottsföreningar som bedriver en verksamhet som är förenlig med barnkonventionen bör få ta del av det statliga stödet”.

Men vad är det egentligen som motiverar att barnkonventionen ska vara ett styrdokument för barn- och ungdomsidrott i Sverige?

Ibland beskrivs de mänskliga rättigheterna som individens skydd mot statens maktmissbruk. Rättigheterna reglerar förhållandet mellan stat och individ. Men när det gäller barnets rättigheter, så som de uttrycks i barnkonventionen och så som de har kommit att uttolkas, är skyddsförhållandet mellan stat och individ bara ett av flera syften.

Förutom starka artiklar kring skydd av individen innehåller barnkonventionen också ett stort antal artiklar med innebörden att barn har rätt att utvecklas och tillerkännas olika möjligheter. Artikel 6 är portalparagrafen kring rätten till liv och utveckling och den stöds av ett antal mer specificerande artiklar. Det handlar om medborgerliga rättigheter som åsikts-, yttrande-, informations-, religions- förenings- och mötesfrihet. Men det finns dessutom ett antal artiklar inom de ekonomiska, sociala och kulturella områdena som mer direkt rör utvecklingsbetingelser. Rätten till vila, fritid, lek och rekreation som uttrycks i artikel 31 är ett exempel som dessutom rör barn- och ungdomsidrotten.

I barnkonventionen finns ett fokus på familjen i vid mening och dess roll som en grundläggande enhet i samhället – inte bara som skydd för barnet, utan också som en bra bas för att säkerställa att barnet får ta del av det som samhället kan och ska erbjuda.

Genom att vårdnadshavarna är så tydliga aktörer i barnkonvention finns det en direkt koppling mellan barnkonventionen och den ideella idrottsrörelsen. Hela denna enorma verksamhet bedrivs och organiseras med föräldrar som huvudsakliga aktörer, vid sidan av utövarna själva, det vill säga barn och ungdomar. Man kan gå så långt som att hävda att eftersom barnkonventionen tydliggör och erkänner föräldrarnas ansvar för och skyldigheter kring uppfostran och utveckling där barnets

bästa alltid ska komma i främsta rummet, är det fullt rimligt att betrakta barnkonventionen även som ett viktigt styrdokument för den ideella idrottsrörelsen.

Världens bästa barn- och ungdomsidrott

För oss som ägnat hundratals timmar, ja kanske tusentals, i ett närmast gränslöst ledarengagemang för idrottande barn och ungdomar känns kanske inte skälen ovan så konkreta, motiverande och upphetsande. Jag kan tänka mig att många till och med uppfattar det som krävande pålagor. Ytterligare något slags regelverk eller pådyvlade riktlinjer att förhålla sig till.

Så vill inte jag se på barnkonventionen och idrotten. Jag vill snarare lyfta fram dess möjligheter att bidra till att utveckla världens bästa barn- och ungdomsidrott. Barnkonventionen ska utgöra ett stöd för oss som arbetar inom idrotten att utveckla en verksamhet som bedrivs på barns och ungdomars villkor, där vi tar hänsyn till barns behov och möjliggör utveckling utifrån deras egen lust och vilja. En barn- och ungdomsidrott där vi sätter utövarnas glädje i fokus.

Många av de idrottsledare jag träffat har en föreställning om att barnkonventionen tar udden av idrottens innersta väsen – lusten att få tävla och mäta sig med andra eller med sig själv, att bli bättre och bättre, att spränga gränser. Någon sådan motsättning finns inte. Barnkonventionen ger snarare stöd för att anpassa verksamheten efter varje barns behov. Det kommer alltid finnas barn som vill mer och behöver mer, såväl av utmaningar som av stöd och uppmuntran. Det viktiga är att inte stänga dörren för någon, utan att göra allt vad vi kan för att möjliggöra deltagande.

Kan jag som barn förlora en match, riva ett hinder i hoppfinalen, ramla på isen, bli förtvivlad över mitt misslyckande och ändå vara i en verksamhet som är bra för mig och vill mitt bästa? Du som just läste detta och kanske är ledare, hur hade du bemött det barnet? Det är inte svårt att se att man alltid kan vända en sådan situation till barnets fördel, en erfarenhet rikare, en morot för att gå vidare. Men bara så länge man gör det på barnets villkor och lyssnar till barnet. Barnkonventionen ger inget stöd för att alla matcher måste sluta oavgjort.

Barnkonventionen i praktisk handling

Ett av de stora problemen i genomförandet av barnkonventionen är att den alltför sällan omsätts i praktisk handling. Man skulle kunna förledas tro att konventionen endast är ett dokument som på ett övergripande principiellt plan ger uttryck

för de rättigheter som alla barn över hela världen har. Det ligger nästan implicit i begreppet konvention, något som överenskommits på hög nivå. Ett slags generellt principdokument som med nödvändighet blivit lätt utvattnat för att alla länder ska kunna enas och ställa sig bakom.

Men barnkonventionen är mycket mer än så. Jag menar att konventionen är möjlig att använda och förhålla sig till här och nu, i vardagen, i skolan, i hemmet och för den delen på en idrottsplan. Och det är först då den på allvar börjar förändra villkoren för barn och unga.

Det finns en förpliktelse om att konventionen ska förverkligas. Samtidigt saknas det ett slutligt mätbart tillstånd då konventionen kan sägas vara genomförd. Den är i någon mening relativ. Att genomföra barnkonventionen är att ständigt förbättra det som går att förbättra. Det är denna strävan som är en av konventionens styrkor och som gör att alla länder kan arbeta sida vid sida för att stärka barnets rättigheter.

Barnperspektivet – inifrån och ut

Begreppet barnperspektiv används ofta när vi talar om att göra det bättre för barn och ungdomar. Men vad menar vi egentligen med det? Kan man ha större eller mindre barnperspektiv? Finns det kanske olika barnperspektiv? Ja, enligt min mening finns det skäl att göra en distinktion mellan barnperspektivet hos samhället, de vuxnas och barnen själva.

Samhällets barnperspektiv utgår från den kollektiva synen på barn och ungdomar. Det handlar om hur lagstiftningen ser ut, riktlinjerna för skolgång, myndighetsålder, rösträtt och liknande fastställda förutsättningar. Barnkonventionen är också en del av vår tids gemensamma samhälleliga barnperspektiv. Konventionen är förvisso inte lag i Sverige men väl ett folkrättsligt bindande dokument som Sverige åtagit sig att följa. Den är också ett uttryck för samhällets värdegrund. Den starka kopplingen till barnets rättigheter gör att vi här bör tala om ett barnrättsperspektiv.

Varje vuxen har också ett barnperspektiv. Som förälder har man till exempel en syn på sin uppgift i förhållande till sina egna och andras barn. En del tror på ett auktoritärt förhållningssätt och förväntar sig särskild respekt från barn med hänvisning till det faktum att de är barn och i någon mening underordnade. Andra drar åt ett annat håll och låter alltid barnet ta mest plats.

Ibland kommer vuxnas barnperspektiv på kant med samhällets barnrättsperspektiv. Vi minns rättegången mot folkparksvaktmästaren Ronald Fasth som örfilade en ung pojke som inte ville lyda hans tillrättavisningar utan kallade honom för "gubbjävel". Fallet gick till domstol. Utanför tingsrätten sluter en hel mobb av vuxna, många äldre, upp bakom Ronald för att ge honom sitt stöd i målet, mot pojken och mot det som kan sägas vara samhällets barnrättsperspektiv, det vill säga att fysiskt våld mot barn står i strid med såväl barnkonventionen som svensk lag. I tv-rutan möter vi en man som med skärpa hävdar: "Ett slag med öppen hand är inte misshandel, utan en tillrättavisning!"

Utanför rättssalen, strax innan förhandlingen, gör åklagaren klart för försvaradvokaten och den åtalade att det inte blir något skadeståndsyrkande då pojken inte begärt det. Och åklagaren kommer inte att yrka på det. Att pojken inte har något eget juridiskt biträde utan företräds av åklagaren gör situationen absurd. Ronald döms för misshandel, men bedömningen är att misshandeln är ringa och påföljden blir lägsta möjliga dagsböter, dessutom med rabatt på bötesbeloppet. Det är ju egentligen en vuxen ansvarsfull man som bara tillrättaviserat ett barn. Ett gott syfte. Dessutom under förmildrande omständigheter då han blivit provocerad samt att den allmänna ordningen i parken länge varit ett problem.

Men lagen är klar. Den ger inte utrymme för att slå en annan människa. Och en så ojämbördig situation som när en vuxen slår ett barn borde betraktas som särskilt allvarligt. Man måste därför fråga sig om rättsväsendets företrädare klarade att agera enligt samhällets barnrättsperspektiv, så som det uttrycks i lag och barnkonvention. Kan det ha varit så att vissa vuxnas barnperspektiv tilläts påverka rättsskipningen? Vi vet inte. Men det är viktigt att vara uppmärksam på situationer då vuxnas barnperspektiv görs liktydigt med samhällets barnrättsperspektiv.

Barnets perspektiv är ett annat barnperspektiv. Det syftar på barnets upplevelse av sin situation, och det som händer. Den egna förståelsen av omvärlden. Åsikter, tankar och behov. En vuxen persons barnperspektiv behöver alltså likna barnets eget perspektiv.

En inte ovanlig reaktion som jag möter när jag talar om barnets absoluta rätt att komma till tals och vikten av att lyssna till barn är: "Jag som förälder vet minsann mitt barns bästa! Det är verkligen inget man behöver fråga om." Naturligtvis har många föräldrar intuitivt en god uppfattning om det egna barnets behov och åsikter. Men vuxna kan inte veta säkert utan att fråga, lyssna, fråga och lyssna igen. Barnets eget perspektiv höjer alltid kvaliteten när man ska förstå, ta ställning och

agera i en fråga. Att vi vuxna vill våra barns och ungdomars väl inom idrotten innebär alltså inte att vi alltid förmår se till och beakta barnets eget perspektiv.

På vägen tappade vi barnets perspektiv

Att bli vuxen innebär att man lämnar barndomen och börjar betrakta saker och ting ur en vuxens ögon. Det tar ett antal år och rollbytet är inte okomplicerat. Ingen vill ju vara vuxen till ålder men uppfatta, tolka och bete sig som ett barn. I varje fall inte förrän medelåldern påminner oss om att det faktiskt var rätt trevligt att vara barn. Kanske är en helt naturlig följd av vuxenblivandet att vi blir sämre på att se saker och ting ur ett barns perspektiv? En av nycklarna till ett vuxet ansvarsfullt förhållningssätt som sätter barnets bästa i främsta rummet ligger i så fall i att återerövra känslan för barnets perspektiv.

Barn lever här och nu. Att som vuxen hänge sig åt en situation där tid och rum är oviktigt och ta del av ett barns tankar och lek är ett sätt att återerövra sitt eget barnperspektiv. Som stressade nutidsmänniskor har vi ofta svårt att få till det. Almanackan är späckad, livet välorganiserat, i mobilen droppar sms in i en strid ström, Twitter och Facebook kräver vår uppmärksamhet. I dag är det en större utmaning än någonsin att vara närvarande – inte för omvärlden utan för barnet. Det finns ett ovedersägligt värde i att som vuxen lyckas stanna upp en stund. Och ur barnets perspektiv är förstås den vuxnes närvaro, bekräftelse och hängivenhet särskilt värdefull.

Jag föreställer mig att de som professionellt arbetar med barn och ungdomar inom till exempel vård, fritid, omsorg och skola ser denna möjlighet till närvaro i stunden som en del av drivkraften och kvaliteten i yrket. Hos Barnombudsmanen möter vi barn i utsatta situationer. Det handlar om barn och ungdomar inom institutionsvård, på behandlingshem och i familjehem. Vi utvecklar arbetssätt där vi lyssnar till barn och ungdomar på deras villkor. Vi låter dem tala till punkt och ger oss inte förrän vi är säkra på att de känner sig lyssnade till. Det är vårt sätt att fånga barnets perspektiv.

Idrottens barnrättsperspektiv sätter utövaren i fokus

För att idrotten ska lyckas i sin uttalade ambition att bedriva all verksamhet utifrån *FN:s konvention om barnets rättigheter* krävs att man på alla nivåer re-

flekterar över frågan om barnrättsperspektivet. Det är grunden för att bedriva en verksamhet utifrån de rättigheter som alla barn har enligt barnkonventionen.

Varje verksamhet måste hitta sitt sätt genomföra barnkonventionen i praktiken. Det gäller skolan, den sociala omsorgen, vården, fritidssektorn och hela den ideella sektorn som idrottsrörelsen representerar. Ett bra sätt att starta detta arbete inom idrotten är att ställa den enkla grundläggande frågan: För vem finns vi till? Den frågan kan ställas inom ett förbund, i en förening eller till och med i en träningsgrupp eller ett lag. För vem bedriver vi vår verksamhet? När man på allvar diskuterar den frågan är det svårt komma till något annat svar än – utövaren. Och inom idrottsrörelsen är de allra flesta utövarna barn och ungdomar.

I min idrottsförening fanns det för några år sedan anledning att tänka till. Föreningen är antagligen en rätt vanlig förening i Sverige, ganska stor på en liten ort, men inte dominerande. Den har 4–5 olika idrotter som försöker samsas i sektioner. Vi ställde oss frågan om vem vi egentligen är till för. Vi visste faktiskt inte svaret. Däremot visste vi att det fanns många starka viljor i föreningen, motstående intressen, egenintressen, egna agendor och drivkrafter som hämtade bränsle ur oklara källor. Bilden vi såg var en förening där den enskilde ledarens intresse ofta stod högt, kanske högst i flera fall. Föreningens väl och ve var underordnat lagen och de olika aktiviteterna. Barnen och ungdomarna, ja de framstod lite som spelpjäser i de vuxnas fritidsengagemang. I några dystra fall som redskap i vuxnas självförverkligande.

Vi bestämde oss för att i tanken vända på steken. Vad händer om vi i vår policy fullt ut sätter utövaren i fokus, om vi låter utövarens intresse och behov vara det viktigaste? Sedan ser vi föreningen som garant för en långsiktig verksamhet. Först därefter låter vi lagens och träningsgruppernas intressen och behov vara styrande. Slutligen och sist ledarens egenintresse.

Det som händer när man sätter utövaren i fokus är att man får vägledning i varje beslutssituation, oavsett om det gäller en enskild utövares deltagande eller hur vi ska organisera verksamheten på en mer övergripande nivå i en förening. Det är en enkel tankeövning som leder oss rätt.

Självklart är det inte så att alla ledare drivs av ett egenintresse, varken i min förening eller i någon annan. De allra flesta gör fantastiska uppoffrande insatser. Många är skickliga både i idrottandet och i ledarskapet. Men även bland de mest engagerade personer finns de vars drivkraft inte tillräckligt utgår från barnens behov.

Den absoluta rätten att få komma till tals

Tror vi på idén om ett starkt utövarperspektiv har vi också anledning att luta oss mot en av de mest centrala aspekterna av barnkonventionen – barns rätt att komma till tals i alla frågor som rör dem. Det handlar om artikel 12, en av barnkonventionens fyra huvudprinciper. Man brukar säga att barnkonventionen ger vägledning. Och inget kan vara tydligare än i detta fall. Varje barn som är i stånd att bilda sig en åsikt har rätt att uttrycka den och vi vuxna ska beakta åsikten utifrån barnets ålder och mognad. Inte utifrån vad vi själva tycker är viktigt, relevant eller intressant. Man talar om barnets absoluta rätt att komma till tals.

Vilken ålder krävs för att bilda egna åsikter? Är det främst när man börjar bli lite äldre, kanske uppåt 10–12 år? Nej, även små barn kan mycket väl bilda åsikter, uttrycka vad de känner och tycker. I vissa fall kan de ta ställning till viktiga frågor, om de får rätt förutsättningar. Min syn på barn och den syn som jag uppfattar att även barnkonventionen representerar är att barn är kompetenta. De är lika intelligenta som vuxna, men mindre erfarna. Eller om man så vill, de har måhända mer plats kvar på hårddisken, men ett kvickare RAM-minne. Det kan vara bra att påminna sig om det ibland.

En idrottsledare i min förening reagerade under ett möte på mina påståenden och tyckte de var orealistiska. Det var han som yttrade de inledande orden: ”Inte kan man hålla på och diskutera en massa djupa saker med mina åttaåriga tjejer, de har ju fullt upp att lära sig knyta skorna!” Men jag tror att ett frö började gro någonstans. Inte mer än något år senare fick jag höra att han hade startat enkla utvecklingssamtal med varje flicka i laget. Det kanske handlade om en kortare stunds samtal där utövaren, den unga flickan, fick ta upp vad hon tyckte var viktigt. I bästa fall kunde hon göra det utan att omedelbart bli bemött med den vuxnes perspektiv, värdering och bedömning. Något som vi ofta är alltför snabba med att leverera och som effektivt blockerar både barnet och vår egen möjlighet att uppfatta barnets perspektiv, tankar och djupare åsikter.

Om ledaren hade fördjupat sig i vår policy fullt ut vågade han i samtalet antagligen också öppna upp för synpunkter på sitt eget ledarskap. Att utsätta sig för ett barns synpunkter på allvar kräver både mod och att man har återerövrat sitt barnperspektiv. Jag hoppas att dagens och kommande idrottsledare ser detta som en fantastisk möjlighet till personlig utveckling.

Det går alltid att fråga barn och ungdomar vad de tycker. Hos Barnombudsmanen har vi arbetat med direkt dialog med barn och ungdomar i alla möjliga sam-

manhang. Vi har genomfört kreativa workshoppar och enkätundersökningar med barn från tre års ålder. Och vi förbluffas alltid av hur mycket viktig information som går att få fram om man lyssnar och gör det på barnets villkor.

Den nye ledaren bygger sin roll

Det finns ett problem i idrottsledarskapet som bör uppmärksammas och hantearas. Vi vet att i de flesta fall rekryteras föräldrar till olika roller som idrottsledare. I många fall är det kanske första gången som man på allvar får en ledande roll, ska ta hand om en grupp människor och inte bara leda utan dessutom utbilda, utveckla och coacha. Situationen kompliceras av att det handlar om barn – ledarrollen kommer vare sig man vill eller inte interferera med föräldrarollen, där uppgiften bland annat är att fostra och uppfostra. I båda dessa roller, den nya som idrottsledare och den tidigare som förälder, kommer man sannolikt att ha en stark drivkraft att vilja bli en väldigt bra ledare.

Med tanke på den traditionella syn på, eller föreställning om, ledarskap som gäller i samhället finns det en uppenbar risk för att auktoritära inslag smyger sig in i idrottsledarskapet. Särskilt om man inte känner sig helt trygg i ledarrollen. I iveren att göra bra ifrån sig, utträtta något viktigt, växer egenintresset. Att då på allvar lyssna till de barn och ungdomar man är ledare för kan vara svårt.

Att öppna upp för synpunkter och kritik, framför allt från barn och ungdomar men även från föräldrar och andra ledare, är en del av den nya syn på idrottsledarskapet som jag tror krävs för att idrotten ska kunna bedrivas utifrån ett starkt barnperspektiv, i enlighet med barnkonventionen. Jag ser inget negativt i detta. Snarare är det något av en outnyttjad möjlighet för att alla dem som väljer ta på sig ett idrottsledarskap.

Verktygen behöver utvecklas

En nyckel till att utveckla en barn- och ungdomsidrott som bedrivs utifrån barnkonventionen ligger förstås i den praktiska omsättningen ute i verksamheten, på idrottsplaner, i idrottshallar och i föreningarnas mötesrum. Alla de idrottsledare som dagligen gör stora ideella insatser för barn och ungdomar behöver få konkreta verktyg som hjälper dem i hur man kan tänka och göra för att arbeta med barnkonventionen som stöd.

Hur kommer jag fram till barnets bästa när vi ska lägga upp träningen, matcha laget och fatta beslut? Vilka hänsyn ska jag ta när det finns motstående intressen? Kan jag som ledare säga nej till någon som kommer och vill börja idrotta i mitt lag eller min träningsgrupp? Hur ska jag hantera möjligheten till kortsiktiga vinster för laget mot risken för långsiktigt negativa konsekvenser för vissa utövare? Kan vi låta vissa utövare träna mer och andra mindre, är det okej enligt barnkonventionen?

Barnkonventionen ger inget svar i sig på frågorna ovan. Men artikel 3 om att barnets bästa alltid ska komma i främsta rummet vid beslut kan ses som en skarp uppmaning: Tänk till! Ditt ansvar som vuxen är att göra en tankeövning kring barnets bästa. Vi skulle kunna kalla det för en light-version av en barnkonsekvensanalys.

Barnkonsekvensanalyser är ett sätt att med systematik komma fram till barnets bästa när beslut ska fattas. Arbets sättet är utvecklat som ett stöd främst för kommuner, landsting och myndigheter som fattar beslut kring frågor som rör barn på ett eller annat sätt. Tanken är att utgå från barnkonventionens principer, ha koll på vilka lagar, regler och instruktioner som finns kring frågan och även ha en god bild av forskning och erkänd kunskap på området. Sedan görs en insamling av fakta kring frågan. Det mest centrala för att över huvud taget kunna komma fram till vad som är barnets bästa i den aktuella saken är att fråga barnen eller barnet, de som berörs. I en barnkonsekvensanalys tydliggörs intressekonflikter och motsättningar. När man slutligen prövar saken och fattar beslut kan man göra det tydligt och ta det beslutsansvar som alltid ligger på den som är vuxen.

Vi ser att arbets sättet mycket väl kan användas inom den ideella sektorn, definitivt på förbunds- och specialförbunds nivå, men också i lokala idrottsföreningar. Ja, kanske till och med i ett lag eller i en träningsgrupp där några ledare måste ta ställning till hur man ska hantera en fråga.

Världens barnbästa idrott

Genom att utveckla vårt lyssnande till alla idrottande barn och ungdomar, göra tankeövningen kring barnets bästa några gånger per dag eller så ofta som det behövs, och använda barnkonventionens principer, kommer svensk barn- och ungdomsidrott att snabbare nå målet att vara världens bästa barn- och ungdomsidrott.

För barnets bästa

Att betrakta idrott ur ett barnrättsperspektiv innebär att sätta barnets bästa i första rummet och att utgå från alla barns rättigheter och lika värde. Den här antologin innehåller tio bidrag av författare med bakgrund i olika kunskapsområden. De skriver om internationell forskning, selektion, synen på tävlan, kön, funktionsnedsättning, behov av fysisk aktivitet, hälsorisker, rätten att uttrycka sina åsikter och bli lyssnad på, rätten till fritid och om barnkonventionens möjligheter.

Centrum för idrottsforskning ansvarar för uppföljning av statens stöd till idrotten. Boken ingår i 2010 års uppföljning med fördjupningstemat barnrättsperspektivet inom idrotten.

Centrum för idrottsforskning
www.centrumforidrottsforskning.se

ISBN: 978-91-979562-1-5

